

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Ambrus Judit, Barabás András, Czeglédi András, Margócsy István, Trencsényi Balázs.
Munkatársak: Kovács János Mátyás, Szilágyi Ákos

Tardos Károly • Vajda Mihály
Várady Szabolcs • Lackfi János
Szlukovényi Katalin

Bakos Gyöngyi • Gács Anna

**KÜLÖNBEJÁRATÚ
VALÓSÁGOK**

2018. 3. szám

Ára: 700 Ft

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Fortepan, MHSZ

E SZÁMUNK SZERZŐI

Bakos Gyöngyi (1985) költő, író

Gács Anna kritikus, egyetemi oktató

Lackfi János (1971) költő, író

Szlukevényi Katalin (1977) az ELTE adjunktusa, a Móra Kiadó szerkesztője

Tardos Károly (1959) közgazdász, szociológus

Vajda Mihály (1935) filozófiával szeret foglalkozni

Várady Szabolcs (1943) költő, műfordító

E számunk fotóit a Fortepan Gyűjteményből válogattuk.

Legyen egyszerre archaikus és szexi!
Olvasson 30 éves folyóiratot!
Pompás cikkek, remek gondolatok!
Ne maradjon le egyetlen számról se!

Legyen előfizetőnk! Utaljon **5500 forintot**, s Öné lesz 11 lapszám!
Vagy legyen **7000 forint** utalásával a **2000** támogató előfizetője!

Bankszámlaszámunk:
K&H Bank Zrt., 10201006-50165757-00000000

Ha utal, írja meg postacímét a ketezer.lap@gmail.com címre. Köszönjük!

A 2000 egyes számai kaphatók a lapárosoknál,
az Írók Boltjában, a Magvető Caféban
és az Atlantisz Könyvszigeten.

2000

I R O D A L M I É S T Á R S A D A L M I H A V I L A P

30. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Tardos Károly: <i>Beszélgetés Vajda Mihály filozófussal</i>	3
Vajda Mihály: <i>Élet (világ) 1200 oldalon</i>	18
Várady Szabolcs versei	34
Lackfi János: <i>Vérszegény szobanövény</i>	37
Szlukovényi Katalin versei	45
Bakos Gyöngyi: <i>Feldarabolás</i>	48
Gács Anna: <i>A tanúság medialitása</i>	52

FELELŐS SZERKESZTŐ: MARGÓCSY ISTVÁN

SZERKESZTŐK: AMBRUS JUDIT, BARABÁS ANDRÁS, CZEGLÉDI ANDRÁS, TRENCSENYI BALÁZS

MUNKATÁRSAK: KOVÁCS JÁNOS MÁTYÁS, SZILÁGYI ÁKOS

OLVASÓSZERKESZTŐ: AMBRUS JUDIT **LAPTERV:** SZÜTS MIKLÓS

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: BOJTÁR ENDRE | HERNER JÁNOS, HORVÁTH IVÁN, LENGYEL LÁSZLÓ, TÖRÖK ANDRÁS

KORÁBBI SZERKESZTŐINK, MUNKATÁRSAINK: KÁLMÁN C. GYÖRGY, NAGY MÓNICA ZSUZSANNA

| RÉTI PÉTER | SZÜTS MIKLÓS

LEVÉLCÍM: 1380 Budapest, Pf.: 1090. **E-MAIL:** ketezer.lap@gmail.com **INTERNET:** www.ketezer.hu

FACEBOOK: <https://www.facebook.com/2000IrodalmiEsTarsadalmiHavilap>

KIADJA A MENTOR IRODALMI ALAPÍTVÁNY. FELELŐS KIADÓ: CZEGLÉDI ANDRÁS.

KÉSZÜLT GOUDY ÉS OFFICINA BETÜKKEL. TÖRDELÉS: SÓRFŐZŐ ZSUZSA.

NYOMDAI NYOMÁS, KÖTÉSZET: ADUPRINT KFT. FELELŐS VEZETŐ: TÓTH BÉLÁNÉ

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK AZ ÍRÓK BOLTJÁBAN.

TÁMOGATÓNK: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

© Fortepan, MHSZ

„...nincsenek végső magyarázataink...”

VAJDA MIHÁLY FILOZÓFUSSAL TARDOS KÁROLY BESZÉLGETETT

A felvilágosodással induló modern racionalista filozófiát, metafizikát tekintve: miből adódott, hogy Descartes, Kant és Hegel mind idealisták és racionalisták voltak, és következik-e ebből valami?

Én nem tudom, mit jelent egyáltalában az, hogy idealizmus. A racionalizmus a lényeges. Descartes meghatározó figurája ennek az egész történetnek, ez az, ami világos. És az is világos, hogy a 17. században, Descartes működésének korában számos variációja született a karteziánus koncepciónak. Spinoza is egy variációt jelentett, Leibniz is Descartes-hoz nyúl vissza, és mindaz, ami ott létrejön, lehetőség arra, hogy többféleképpen értelmezzük a világot. Az európai kultúra mégis mintha Descartes-ot választaná minden más variációval szemben. A tiszta ráció az, ahol Isten létezik, de anélkül, hogy bármiféle formában beavatkozna. Pascal, ami a természet leírását illeti, száz százalékig karteziánus, de szerinte ugyanezzel a tiszta

racionalitással magyarázni az embert egyszerűen abszurdum, hiszen az ember sokkal bonyolultabb lény, nem egyszerűen úgy működik, mint egy gép. A Helvétius-féle embergép, Pascal számára maga a botrány lett volna. Az ember saját akarattal rendelkezik, választhat jó és rossz között. Mindez egy tisztán karteziánus világmagyarázatba, ha jól meggondoljuk, nem fér bele.

Kant is azt állította azután, hogy szabad akarat van.

Kant az, aki összefoglalja az egész addigi fejlődést. Az egyik oldalon van az, amit racionálisan leírhatunk. Aztán van, ahol a ráció nem működik, ez a hit birodalma. Ez az, amit a tiszta karteziánus gondolkodás sehogy sem akar elfogadni. És nem csak az. Az egész német idealizmus arra épült fel, hogy megcáfolja Kantot, mert kell, hogy legyen egy abszolút tudás, ami mindent megmagyaráz.

Ez Hegel.

Ez Hegel. De Hegel csőd, mert nem tud egyértelmű világmagyarázatot létrehozni, megnyitja a terepet a legkülönbözőbb fajta filozófiai kísérletek előtt. Descartes-tól és Bacontól Hegelig az egész filozófia története kísérlet arra, hogy tudománnyá tegyük a filozófiát, hogy egyértelmű világmagyarázatot hozzunk létre. Hogy ez nem sikerült? Hegel szemében sikerült. De akik Hegel után jönnek – akár Kierkegaard, akár Nietzsche – mind úgy érzik, valami kimaradt.

Hogy jutunk el oda, hogy mikor megjelent Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche, akkor kimondatott, vagy evidenciává vált, hogy a rendszerfilozófiák korának leáldozott?

Hegel össze akarja hozni a tudományt és a filozófiát. Az abszolút tudás olyan tudás, ami ezt a kettőt egyesíti egymással. A Hegel után jövők mind úgy gondolják, hogy ez teljesen reménytelen kísérlet, az ember nem tudja átlátni az egészet. Egy véges lény a végtelennel áll szemben, és nem tudja átlátni azt. És akkor jönnek a különböző kísérletek arra, hogy mégis filozofáljunk. Ennek két vonulata van alapjában véve, ezt szokták angolszász és kontinentális filozófiának nevezni. Az angolszász vonulat Wittgensteinre hivatkozva azt mondja, hogy nincs értelme, hogy olyan kérdésekre próbáljunk választ

adni, amelyekre nem tudunk. Létrejön a racionalista angolszász gondolatrendszer, amelyből éppen azok a kérdések maradnak ki, amelyek az embert a legjobban érdeklik. Melyek ezek a kérdések? Ha nem tudjuk helyesen feltenni a kérdést, akkor nem is tudunk rá válaszolni.

„Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.”

Arról hallgatni kell. A másik, a kontinentális filozófia, ezzel szemben azt mondja, hogy bár nem fogunk tudni válaszolni ezekre a kérdésekre, de van bennünk igény, hogy ezekről a dolgokról beszéljünk. Akkor menjetek a templomba, és beszéljétek erről ott, mondja a racionalista angol. Max Weber is ezt mondta Lukácsnak. Ám ha Schopenhauert, Kierkegaard-t, Nietzschét olvassuk, azt látjuk, hogy sok olyan kérdésről szólnak, amelyek izgatnak bennünket, amelyekre azonban sehol sem kapunk végső és egyértelmű magyarázatot.

Schopenhauer felveti a keleti megoldásokat.

Azt hiszem, hogy amit a keleti világ gondolkodásának képzelünk – legyen az buddhizmus vagy tao – ma már sehol sem eleven. Átléptek ők is egy határt, ma már a keletiek is tiszta racionális módon próbálják megoldani a problémákat.

Biztos valahogy őrzik. Egyszer olvastam egy tanulmányt, amely azt állította – akkor még a japánok voltak felmenőben, jó harminc éve –, hogy valamit ezekből a keleti vallásokból még mindig tudnak, és azt segítségül hívva jutnak előre a gazdaságban is.

Én nem vagyok biztos abban, hogy ez így van. Inkább úgy magyarázom, hogy hagyományként ott van a keleti vallás, de a mai világukat teljesen racionális módon szervezik, kvázi-európaiakká váltak. Voltam Japánban, ott kicsit mások az emberek, ezt nem vitatom. Mégis, amikor Tokióban mászkál az ember, az kész New York. És ha bemegy a régi szentélyekbe például Kyotóban, érzi, hogy ez már nekik is a múlt. Valószínűleg így van ez Kínában is. Krasznahorkai *Az urgai fogoly* című kötetében elindul, hogy megkeresse Kínában ezeket a nyomokat, és nem találja. Azért nem találja, mert csak eldugott helyeken létezik ebből egyáltalában valami. Mert a kommunista hatalom ezeket megsemmisítette. Az az érzésem, hogy amit mi keleti attitűdnek tekintünk, már csak hagyomány, ami lehet, hogy a hétköznapiakra hatással van, de az egész működésére nem. Pedig a keleti hagyomány valami nagyon fontosat művelt. Ott a meditáló ember nem magyarázatot akart szerezni magának, hanem át akarta élni a kapcsolatot a világegésszel.

Visszakapecsolódva a Schopenhauer-Kierkegaard-Nietzsche vonulathoz, ezeknél egy másik fontos mozzanat, hogy határozottabban az én felé fordultak.

Hagyjuk, hogy ez tényleg egy „vonulat”-e. Amúgy persze igen, úgy gondolta mindegyikük, hogy az egyedi ember problémái felé fordul, ami egy karteziánus világképbe egyszerűen nem fér bele. Hegelébe sem. A Hegel utáni filozófusok közelítésében az egészet illetően úgysem fogunk túl messzire jutni, ezzel szemben a saját problémáinkra lehetséges náluk választ találni. Nem egyértelmű, hanem alternatív válaszokat. Ha erre azt állítod, hogy ez egy modern valláspótlék, akkor elfogadom, hogy igen. Pontosan ez a különbség az angolszász racionalista filozófiával szemben, hogy a kontinentális filozófia azt mondja, tudjuk, az embernek szüksége van olyan dolgokban is döntésre jutni, ahol nincs egyértelmű és végső megoldás. Egyedül Husserl volt az a 19. század végén és a 20. század elején, aki erősködött, hogy igenis lehetséges szigorú, tudományos filozófia. 1910-ben jelentette meg azt a tanulmányát, amelyik azt mondja ki, hogy meg lehet ezt csinálni, a fenomenológia módszerével. Halála után került elő egy cédulája, melyen az állt: „Fenomenológia mint szigorú tudomány: az álmodtunk végigálmodtuk”. Egyszer vitatkoztam Gadamerrel, aki azt állította, hogy az álom végigálmodása Husserl számára any-

nyit jelentett, hogy eljutottunk arra a pontra, ahol megteremthetjük ezt a fajta filozófiát. Én úgy gondoltam, nem ezt jelenti a mondat, hanem azt, hogy az álmat végigálmodtuk, aztán felébredtünk, és rájöttünk, hogy lehetetlenségre vállalkoztunk. Nincs ilyen filozófia, nincs az egésznek, azon belül az ember mivoltának egyértelmű tudományos magyarázata, ha lehetne is, akkor is csak egy isten fejében lenne lehetséges.

Ezek a filozófusok mennyiben tekinthetők jobb szó híján „kulturkritikainak”, amint írod a Mesék Napnyugatról című kötetedben?

Mindenki, aki kontinentális filozófiát próbált művelni, valamilyen értelemben a modernitás egész kultúrájának kénytelen-kelletlen kritikus volt. A modernitás arra az angolszász típusú racionalitásra épült, hogy amit meg tudunk oldani, azt oldjuk meg, ezen az alapon felépíthetünk egy jól működő világot, az egésznek a magyarázatát pedig hagyjuk a teológusokra, mert ott úgysem jutunk sehová. Aki viszont ezeket a kérdéseket egy másfajta racionalitás jegyében próbálja meg körbejárni, az majdhogynem szükségképpen úgy találja, hogy nem jó egy olyan világ, ahol azokat a kérdéseket, amelyek az ember legégetőbb kérdései kellene, hogy legyenek (s valaha voltak is), egyszerűen kiiktatjuk a tudatunkból. Wittgenstein úgy fogalmaz, első

korszakában, a *Tractatus*ban, hogy ha a mindent megválaszó kérdésekre meg is adtuk a válaszokat, életproblémáinkat még csak nem is érintettük. A filozófiának persze nem az a célja, hogy az emberek égető életproblémáit megoldja, mert az lehetetlen, azokat mindenkinek magának kell megoldania, a filozófia csak körbejárja. Magyarázatokat ad. Ezért mondom, hogy kell legyen tudásunk arról, mi mindent gondolt végig az európai filozófia, és hogyan: mert csak ezen keresztül tudunk eljutni oda, hogy azt mondjuk: igen, ezekkel és ezekkel a gondolatokkal tudjuk körbejárni mindazt, ami számunkra igazán probléma. A tiszta racionalizmus, a tudomány csak a technikai kérdések megoldására alkalmas.

Az, hogy Nietzsche a görögöket emelte be az elemzéseibe, hangsúlyosan a romantikából is adódott, vagy valamilyen filozófiatörténeti belátásai voltak?

Biztos voltak, mert ő eredetileg filológusnak indult, és fantasztikus tudása volt az egész görög gondolkodást illetően.

Nekem az tűnt ki, hogy azon belül is kiemelte a dionüszoszi jellegünk elsőbbségét az apollóival szemben, és inkább ez volt az, ami a romantikába illeszkedett jobban.

Ez attól függ, hogy hova tesszük az egész romantikát. Hogy a

romantikát a felvilágosodás ellenpólusaként kezeljük-e, amelyik radikálisan azt állítja, hogy nincs olyan, hogy minden kérdést a tiszta racionalitás alapján oldjunk meg, mint a felvilágosodásban, amely arra tesz kísérletet. A romantika ezzel szembehelyezkedik, legfőképpen azon az alapon – mintegy a pascali gondolatok folytatásaként –, hogy jó, a világot, a természetet meg tudjuk magyarázni tisztán racionális alapon, de az embert tiszta, racionális lényként magyarázni abszurdum lenne. Ahogy aztán Freud majd, aki egyik oldalon racionalista természettudós akar lenni, másik oldalon viszont éppen az világlik ki egész gondolkodásából és munkásságából, hogy ez abszolút képtelenség, mert amit ő tudattalannak nevez, nem fér bele a racionalitásunkba. Az emberi magatartás nem írható le tisztán racionális módon.

És azt rögtön irracionálisnak is neveznéd?

Én nem. Az irracionális szitokszóvá vált. Nem tudom, hol, lehet, hogy csak a marxisták szemében az, de az irracionális mintha szembehelyezkedne a racionalizmussal. A romantikus gondolkodás nem helyezkedik szembe a racionalizmussal, csak azt mondja, hogy nem lehet mindent tiszta ész alapon megmagyarázni.

Nietzschének is vannak ilyenfajta összefüggései. Ő azt javasolja, hogy a valós embert vegyük mintának. És ezzel összefüggésben, egy realisabb lélektani közelítésből adódik számára a dionüszoszi komolyabban vétele, mert azt mondja, hogy ez sokkal fontosabb, mint addig hitték.

Így van. Nem csak az apollói van. Az ember nemcsak racionális lény, hanem érzelmi lény is, egész érzelmi világa szembehelyezkedik bizonyos pontokon a tiszta ész elképzeléseivel. Ez számára is rettenetesen fontos volt.

Arról szoktak írni, hogy drámai sorsa volt. Hogy nem emberi léptékű feladata volt, hogy a lét és létező szakadékába való betekintés feladatával konfrontálódott, és így „szükségképpen elborult az elméje”. Ezt így idézőjelbe téve mennyire lehet komolyan venni?

Az, hogy „szükségképpen elborult az elméje”, nekem nem tetszik. Mi volt előbb: a tyúk vagy a tojás? Mert ez a magyarázat azt feltételezi, hogy a kérdésfeltevései vitték őt az örületbe. De fordítva is lehet mondani, hogy „örült” elme volt, amelyik képes volt ilyen kérdéseket feltenni. Ezt nagyon nehéz lenne eldönteni, de számomra Nietzsche örülete és gondolkodásmódja között nincs ilyen közvetlen összefüggés.

Akkor hogyan értelmezted azt a legismertebbek közé tartozó mondatát, hogy „Isten halott, és mi öltük meg őt”?

Ez egyfajta modernitáskritika. Ezt én mondom, ő ezt így nem mondaná, rám nézne, és azt mondaná, hogy ez a pasas hülye. Valószínűleg igaza is volna. Tudniillik ő arról beszél, a *Vidám tudományban* is, de a *Zarathustrában* is többször, hogy Isten halott, és mi öltük meg őt. Ez azt jelenti, hogy mi kikapcsoltuk a világból mindazt, ami tiszta racionalitás alapján nem magyarázható. Nem kell Isten, egy működő mechanikus gépezet az egész világ, az ember is mechanikus gépezet. Ahogy a felvilágosodás egyes figurái – mint mondjuk Helvétius –, akik a végső-kig viszik ezt, és az embert mechanikusan gondolkodó gépezetnek tekintik. Ezt csináltuk. Kikapcsoltuk. Nem hiszem, hogy itt direkt a mono-teizmus istenére gondol.

Azt is mondhatta volna, ami szintén illeszkedett volna az ő gondolatmenetébe, hogy egyszerűen akadálya az ember szabadságának, kiteljesedésének a metafizikai függés.

Nem, egész biztosan nem így gondolta. A *Zarathustrában* a minden metafizikai függést felrúgó utolsó embert, aki tisztán racionális alapon működik, aki megölte Istent, megvetette. Vele állítja szembe az *Übermensch*-et, akit csak a nácik gondoltak a germán nagyság felmagasztalásának. Az *Übermensch*, az emberen túli ember olyan már nem is ember, aki mer beletekinteni a létezés szakadékába.

Mit értesz azon, hogy „beletekinteni a létezés szakadékába”?

Megérteni, hogy nem értem. Ezt jelenti. A modern ember magatartását nem Isten előtti alázatból konstruálja meg, hanem valami racionális magyarázatot ad a tevékenységére.

Az emberen túli ember az, aki belelát abba, hogy nem vagyunk mi istenek. Az emberen túli ember az, aki a leginkább tudja, hogy Istent tényleg megöltük, de nem tudunk a helyére akárkit odaráncigálni, a megölt Isten helyén csak a nem-tudásunk van.

Az emberen túli ember kapcsán az ember jobbításáról is beszél, vagy pedig ez egy elitista ember-konceptió, amelyet a csordával meg a tömegemberrel helyezett szembe?

Mint mondtam, az emberen túli ember már nem ember, s Nietzsche nem tudja megválaszolni a kérdést, hogy vajon vezet-e híd az embertől az emberen túli emberig. Ezt ő nem tudja. Hogy lehetséges egy másfajta ember, aki éppen azért, mert belelát a saját végességébe, belelátja a világba a szakadékot a lét és a létezés között, ezért egész másképpen viselkedik, nem azon a módon, ahogy ma a csorda, a nyáj viselkedik. Csorda- és nyájembereknek ő elsősorban a kereszténységet követő figurákat tekintette.

Ha ez így van, és én is inkább így értetem, ez egy kicsit utópisztikus közelítés, inkább mint egy elitista pozíció...

Nincs ebben semmi elitizmus. Az elitizmus is persze egy értelmezési lehetőség. Ha lehetett őt úgy értelmezni, az Nietzsche pechje. Bonyolult kérdésekhez jutottunk. Arról van szó, hogy lehet-e bárhogy értelmezni egy filozófiai gondolatot. Bárhogyan természetesen nem, de ha egyszer van ez az *Übermensch*, akkor lehet-e ezt úgy értelmezni, hogy van egy olyan elit, amelyik aztán kordában tartja a hordaembert vagy a csordaembert. Hogy ez az *Übermensch* ilyen elit-figura lenne. Én nem látom ezt sehol. A szó lehet, hogy kivált ilyen gondolatokat, de akkor talán nem ezt a kifejezést kellett volna használnia.

Még egy szempont van, ami nála megjelenik, ez a hatalomra törő akarat. Schopenhauer volt az első, aki az ész helyett a hatalmat állította a középpontba, Nietzsche pedig ezt fokozza, miszerint a hatalomra törő akarat a jellemző. Ez negatív utópia, disztópia?

Nem hiszem. Ez realista álláspont, nem pedig utópia. Ez így működik. Aki nem akarja elfogadni, hogy kell, hogy hatalmában tartson bizonyos dolgokat, mert különben nem tud létezni – mert ez a lét definíciója nála, a hatalomra törő akarat –, aki nem tudja azt, hogy a hatalom, az valami, ami állandóan jelen van bennünk ahhoz, hogy létezni tudjunk, az elveszett.

Valószínűleg ezt is a kereszténységgel állítja szembe, amely szerint csakis Istennek van hatalma, az ember elveszett, gyenge lény, aki csak Istennel építve tudja a saját életét berendezni. Neki pedig, lévén, hogy Istent már megöltük, valamiféle értelemben muszáj volt olyan princípiumot találnia, amely lehetővé teszi, hogy saját életünket megszervezzük, és valamivé legyünk, ez a hatalomra való törekvés. Már Hobbesnál is így volt: a hatalom az, amin keresztül el tudom érni, amit elérni akarok.

Scheler szerint nem lehet totálisan elutasítani a keresztény kultúrát, ahogy Nietzsche tette, hogy Isten halott, satöbbi, hanem inkább finomabban kellene megközelíteni a felvilágosodás-antifelvilágosodás dichotómiát.

Ebben egyetértek, de Nietzsche, megítélésem szerint, nem totálisan utasította el. Ő csak tudomásul vette, hogy ez a zsidó-keresztény világ nem létezik többé. Ennek csak a következményeit látjuk: a modern embert, aki állandóan csak előbbre akar jutni, és így tovább. Ő ennek egy alternatíváját szerette volna megteremtetni az *Übermensch*-sel.

Egyébként Scheler azt állítja, hogy maga a felvilágosodás sem szakít a keresztény múlttal.

Persze, hogy nem, de azt, hogy a felvilágosodás illúziókon alapszik, ma már mindenki elfogadja.

Eljutottunk Heideggerhez, aki ismét csak megfogalmaz valamifajta metafizika-kritikát, már a huszadik században. Abból indul ki, hogy a korábbi metafizika egyfajta humanizmus, amelynek középpontjában az ember áll. Ehhez képest jött a „metafizikai fordulat” Platónnal és Arisztotelésszel, majd egy idő után a lét már nem az emberi létről szólt, a kereszténységnél már Isten volt a lét, az ember pedig a teremtés koronája. Később, a szekularizált kereszténységnél, az ember már önmaga Istene, és a tudomány vált a létező urává. Hogyan jutott el Heidegger oda, hogy úgy összegezze kritikáját, hogy a metafizika annak az embernek az öntudata, aki nem akarja tudomásul venni a végességét?

Az bonyolult kérdés, hogy hogyan néz ki a heideggeri magyarázat, mert Heideggernek is korszakai vannak...

Persze, erre is mindjárt rátérünk majd. Jó. De a dolog lényege számomra az, hogy Heidegger úgy fogalmaz, vagyis én úgy írom át Heideggert, hogy a modern ember csak a létezővel foglalkozik, és a létet egész egyszerűen nem veszi tudomásul. Nem is veti fel a kérdést, hogy mit jelent az, hogy lenni. Én átfogalmaztam a Lét és idő kérdését, ami úgy szól, hogy mi a lét. Úgy érzem, hogy ez németül magába foglalja azt a kérdést, amit az előbb vettem fel: mit jelent, hogy egyáltalában valami van. A modern em-

ber teljes egészében kikapcsolja azt a kérdést, ami jóval izgalmasabb, mint a különböző típusú létezők manipulálásának a lehetősége, hogy tulajdonképpen mik is azok a létezők. Miért van egyáltalában valami, miért nem inkább a semmi – ő idézi ezt az eredetileg, ha jól sejtem, Leibniz által megfogalmazott mondatot. Tehát ne csináljunk úgy, mintha Heidegger valami szörnyű elvont dologgal foglalkozott volna. Dehogy tette, csak néha szörnyen elvont nyelven fejezte ki magát. De annál az egyszerű kérdésnél, hogy miért vagyunk mi, emberek, mégiscsak egyszerűbb, hogy van egy Jóisten, aki megteremtett minket. Na jó, de erre adódik az a kérdés, amit minden hülyegyerek már elemiben a hittanórán felvet, hogy jó-jó, tanító bácsi, de azt tessék megmondani, hogy akkor ki teremtette a Jóistent. És akkor vége, összeomlik az egész konstrukció. Heidegger kérdése nem az, hogy milyenek a létezők. Hanem az a kérdése, hogy mi az a lét. És egy pillanatig sem állítja, hogy erre a kérdésre választ fogunk kapni. Egész életén át újból és újból felveti ezt a kérdést, mint a filozófia alapvető kérdését.

Azt is mondja többek között, hogy egy radikális újrafogalmazást javasol, miszerint a középpontban nem az ember áll, hanem a lét. És a lét az nem ember, nem Isten és nem világok. Hogyan kell ezt mégis érteni?

Hát úgy, hogy nem ember, nem Isten és nem világok. A lét az... na ez az. Ő egész életében mindig ezt próbálta valahogy előadni, hogy mi az, hogy lét. Átfogalmazom, és akkor a laikus is megérti. Mit jelent az, hogy valami van? Mert az emberek többségének, sőt, minden embernek, amikor nem filozofikusan gondolkodik, eszébe sem jut megkérdezni, hogy mit jelent az, hogy van a kő, van az oroslán, van az ember. Hogyhogy mit jelent? Hát van. De hogyhogy van? Mi ez a van? Ez az, amit Heidegger végig feszeget.

És ennek lehet az egyik alapvető aspektusa a szembenézés a végességünkkel.

Igen. De fontos Heideggernél, hogy az individuumot ne helyezze bele az emberiség mint olyan fogalmába. A vallás is ezt csinálja, és akkor minden kérdés meg lenne oldva. De nincs megoldva, hiszen minden ember sajátos individuum. Ezzel indul a *Lét és idő*. Hogy a *Dasein* nagyon sajátos létező, amelynek létében a saját létére megy ki a játék. De ez egy individuum, a *Dasein*, nem az emberiség, hanem az emberi individuum. És ez az emberi individuum nagyon sajátos fajta létező. Hogy valaha is megoldást adott-e bármilyen kérdésre, az egyszerűen nem fontos, a fontos az, hogy merjünk szembenézni ezekkel a kérdésekkel, amelyekre – én azt mondom – nem fogunk tudni választ adni, viszont szembe aka-

runk nézni velük. Mármost, hogy ő végül is azt a választ adja-e, hogy nem fogunk tudni választ kapni, azt tulajdonképpen nem tudom.

Úgy is fogalmazhatjuk, hogy eléggé absztrakt, kifinomult, költői módokon közelített ehhez a kérdéshez, változatos kategóriákat próbált használni, és azokat mindig továbbfejlesztette. Ilyen az alétheia, amely az igazságra rímel talán a leginkább, a physis, amely valahogy a természetre rímel, aztán a szent kategóriája. Ezeket egy láncolatba szerkesztette, amely úgy tűnik, végigvonul az életművén, ezekkel próbálja meg parafrázálni a lét kérdését.

Igen. Többféleképpen lehet Heideggert értelmezni. Kétségtelen tény, hogy sok tekintetben rémes figura volt, például a politikai álláspontja miatt, vagy mert mindig meg akart felelni mindennek. Nem szimpatikus. Mégsem tartom megoldásnak azt, hogy amikor kiderül róla – mert minden húsz évben kiderül egyszer –, hogy jó ég, még ezt is mondta – mindegy mit, valami politikailag retteneteset –, akkor nem is filozófus. Nem arról van szó, hogy nekünk ezt a személyt egészében el kell fogadnunk mint embert, hanem hogy a gondolkodásában találunk-e valamit, ami számunkra fontos. Miért kéne elfogadnunk „a” gondolkodását a maga egészében? Miért kéne heideggeriánussá válnunk? Ezek a különböző megközelítései, amelye-

ket te itt felvetettél, ezekkel próbálja megvilágítani a létet, nagyon sokféleképpen viszonyul a léthez.

Az alétheiával úgy kezdi, úgy fogalmaz: az, amikor a rejtőzködő a maga elrejttségében megmutatja önmagát.

Ez lenne az igazság, nem pedig az, ha egy állítás megegyezik a valósággal. Később, valamikor a hatvanas években valami olyat mond, hogy a görög *alétheia* szó talán mégis a mi igazságfogalmunknak felel meg, és erre talán valami más kifejezést kellett volna találni. Egy kicsit vissza kell mennünk: ő fenomenológus volt, és élete végéig nem tagadta meg a fenomenológiát, annak ellenére, hogy elég gusztustalan módon összevezett Husserlrel, aki mégiscsak a mestere volt, és kiindulópontja volt annak, hogy fenomenológus, egyáltalán filozófus lett. Mert ő teológiát kezdett tanulni. De amikor Husserl *Logische Untersuchungen*-jét elolvasta, akkor elkezdte izgatni, hogyan lehet a dolgokat másképp látni. Így ment át a filozófiába, és próbálta a husserli fenomenológiát továbbgondolni. A husserli fenomenológia számára túl pozitivistikus beállítódás volt: tekintsük az adottat. Heidegger számára ezzel szemben – ezt már a *Lét és idő* elején elmondja – a fenomenológia nem az, amikor azt írjuk le, ami adva van, hanem amikor azt nézzük meg, hogy mi van a mögött, ami adva van. Tehát a fenomenológia

nem más, mint a lét elemzése, mert az van a létezők mögött. Ami adva van, azok a létezők. Ezek mögött ott van az, hogy ezek a létezők mind léteznek, tehát a létet kéne megragadnunk. Így aztán az ő fenomenológiája alapkérdése az lesz, amiről eddig is beszéltünk: mi az, hogy egyáltalán lenni? Mi a lét? Ezzel radikálisan mást vizsgál, mint amit Husserl próbált vizsgálni. Husserl a fenomenológiát arra használja, hogy leírja, mi az, ami adva van. Ezzel szemben Heideggert már valami egészen más izgatja: az, hogy a mögött, ami adva van, tehát a létező mögött, mi a lét? Nem, hogy van-e valami, mert a lét az nem van, a lét az nem egy létező. Egyszerű lenne, akkor az a Jóisten, és kész, el van intézve. De a lét az valami, ami által... nem valami. Ez az, hogy egyszerűen nem lehet kimondani. A lét által adatik számunkra a létező. Na, ez egy olyan mondat, amelyet azt hiszem, elfogadna Heidegger is. A lét az, ami által – és itt most nem mondtam főnevet – számunkra a létezők adatnak. Én ezt egyetlen helyen találtam meg Heideggernél. Ahol azt elemzi, hogy mi az *es gibt*. A következő van: németül a vanás az *ist*. De az, hogy valami létezik, azt a német egy másik szóösszetétellel, az *es gibt*-tel fejezi ki. Érdekes módon ebben az *es* egy harmadik személyű, de semleges nevű névmás, a *gibt* pedig azt jelenti, hogy adja. Ad. Tehát *es gibt*, az a bizonyos semleges valami, az adja nekünk, te-

hát adatik. Mit jelent az, hogy adatik? Azt, hogy nem egyszerűen látom, hogy ott van, hanem hogy az létezik. Na most ez az *es* – a *Sein* – is semlegesnemű. Ő ezt nem állítja. Ő csak azt állítja, hogy ez az *es* *gibt* struktúra, ez az, ami őt izgatja. Hogy mi ez az adódás. Ha ezt továbbviszem, és azt kérdezem, hogy ki adta, akkor kész, tönkretettem az egész konstrukciót, mert Istenné tettem a létet. Hogy mi adja, az már egy fokkal jobb, de még mindig nem az igazi. Egyszerűen az adódás, mint olyan. Ez az ő alapvető kérdése egy ideig. Aztán, hogy később ugyanezek a dolgok érdeklík-e, az már egy másik kérdés.

Aztán amikor a physis-t feszegeti...
Az még ebbe a korszakba tartozik.

Úgy volt a te szövegedben, A posztmodern Heideggerben, hogy az ember alkot, a physis létrejön, igazság történik. Tehát ez az adatik, történik, nem hozzáférhető történés vagy vanás, hanem magától vagy valami által, de nem tudjuk, hogy pontosan hogyan.

Hogy pontosan mi volt a szövegben, arra már nem emlékszem, de nem is érdekes. A *Sein* körül serpertél. A *physis* és a *logosz* eredetileg számára azért volt érdekes, mert ő azt mondja, hogy már a görögöknél – ekkor jön létre az a metafizika, amit ő elutasít – szembeállítják a természetet a gondolkodással. A *physis* a természet, a *logosz* pedig a gondolkodás,

ami szemben áll a létezéssel. Ő pedig visszanyúl Parmenidészhez, aki azt írja, hogy a létezés és a gondolkodás egy és ugyanaz. Aztán hogy honnan jön a *logosz*, azt a *Bevezetés a metafizikába* című szövegében kezdi magyarázni. Hogy a *physis*-nek a *logosz* csak egy kitüremkedése. Amikor a *physis* hirtelen rávilágít önmagára. De ez nem áll szemben a *physis*-szel. Tehát a gondolkodás nem olyasvalami, ami kívül van a természetben, hanem része a természetnek, az a pillanata, amikor a természet önmagát megvilágítja. Teljesen bele lehet helyezkedni ebbe a gondolatmenetbe. Ez a *physis-logosz*.

Tehát ő egy önmozgó rendszert...
Igen. Nem véletlen a hivatkozása Parmenidészre, aki az egyből, az egységből indul ki. A szokványos filozófiatörténetek általában szembeállítják Hérakleitoszt Parmenidésszel. Heidegger viszont az állítja, hogy a két gondolkodó ugyanazt állítja. Parmenidész a mozdulatlan egyből indul ki, Hérakleitosz pedig a *Panta rhei*-ből, hogy minden folyik, egy folyóba nem lehet kétszer ugyanúgy belemenni, mert az már nem ugyanaz a folyó, satöbbi. Heidegger számára a létnek és a gondolkodásnak a szembeállítása a filozófia, a metafizika ősbűne. Ebből következik aztán, hogy valahol megfeledkezünk a létről, és csak a létezőkkel foglalkozunk. Az egyik oldalon a létezők, a másikon

a mi gondolkodásunk. Szubjektum-objektum. Tehát ez az egész kritikája az eddigi filozófiai gondolkodásnak. Aztán hogy kijön-e belőle valami, vagy sem, az már egy másik kérdés.

Igen, merthogy állítólag nem valamilyen magánvaló természetre kell gondolni, hanem valamiféle interaktivitásban levő mozgásra. Ez a kritikája a metafizikát illetően, hogy itt volt egy elválasztás, ami széttöri az összefüggéseket.

Igen. De a huszadik század gondolkodása számára elfogadott, hogy ne állítsuk szembe a létet és a gondolkodást, ne állítsuk szembe a szubjektumot az objektummal. Ezt szerette volna már Husserl is megoldani, de Heidegger szerint nem oldotta meg. Valószínűleg tényleg nem.

Az ember viszonyulását is újrafogalmazta, hogy az ember nem a létező ura kellene, hogy legyen, hanem a lét pásztora.

Igen, de ez csak metaforikus kifejezése annak, amiről már beszéltünk, hogy a modern ember, a metafizikai tradíció embere, kezdve a görögöktől, csak a létezővel foglalkozik, a létező urává akar lenni. De ez Descartes alapszövegeiben is benne van. *Maître et possesseur de la nature*, a természet ura és birtokosa akar lenni az ember. És azt mondja Heidegger, hogy szó sincs erről. Az akar lenni, de nem az. Hanem a lét pásztora, az a lény, amelyik bizonyos értelemben

fel tudja tenni azt a kérdést, hogy mi az, hogy valami van. Mert megy az oroslán a forráshoz, megeszi a kecskigidát, de az oroslán számára nincs adva az a lehetőség, hogy feltegye a kérdést, hogy mi az, hogy valami egyáltalában van. Ezért a lét pásztora az ember, mert az egyetlen olyan létező, amelyik képes feltenni ezt a kérdést. És ezáltal már más, mint az a descartes-i, karteziánus ember, aki csak a létezővel törődik, és annak az urává akar válni.

A lét pásztora szintén valamilyen módon kiemelkedik a létezőből, de békésebb, másfajta viszony.

Másfajta létező, mint az összes többi. Na most, hogy hányszor fogalmazza ezt újra, azt nem tudom megmondani. A *Lét és időben* még világosan kétféle létező van. A létező, mint *Dasein*, akinek a saját létére megy ki a játék, aki viszonyul a saját létéhez, bár nem tudja, mi az, hogy van. És vannak azok a létezők, amelyek az útjába kerülnek, azaz az összes többi. Ezt később leegyszerűsíti – bár soha önkritikát nem szeretett gyakorolni, nem mondta azt, hogy ez így nem jó –, akkor egy hármas felosztást javasol. Van a kő, amelyiknek nincs világa. Van az állat, amelyiknek van világa, de ő maga nem teremt világot. És van az ember, aki már világteremtő. De ha beleme gyünk a részletekbe, ez is bonyolult. Szeretné megoldani a létezők osztá-

lyozását, úgy, hogy élettelen természet, élő természet és ember, de hát ez tulajdonképpen közhely.

Igen, de ezt is metaforikusan fogalmazza meg.

Igen, de azt hitte, hogy nagyon emberközeli vagy létezés-közeli fogalmaz. Amikor azt mondja, hogy őt igazából csak a sváb parasztok értik meg a kocsmában, akkor nem hülyéskedik, hanem komolyan ezt gondolja. Én ugyan nem hiszem, hogy találna olyan sváb parasztot, akinek a kezébe nyomhatná a *Lét és időt*, ennek ellenére azt gondolom, hogy ő valahogy másképp beszél, mint általában a filozófusok. Na de ez a másképp beszélés is...

Költői.

Igen. Van a kései szövegeiben sok költői.

Például a szent kategóriája. De fontos kérdés a szent kategóriánál, hogy miként került ez összhangba azzal, hogy Heidegger végül is nem volt vallásos gondolkodó.

Nem volt vallásos gondolkodó? Mit jelent ez? Nem volt vallásos gondolkodó abban az értelemben, hogy nem fogadta el a monoteizmus isten- és emberképét, de azért használt olyan kategóriákat, mint a *szent*, ami egy „*lényegtér*”, amelyen belül megjelenhetnek az istenek. Ez őt mindig izgatta és idegesítette, hogy egy Isten

nélküli világban miként lehet mégis... Aztán egy már csak halála után megjelentetett interjúban – amelyet korábban nem engedett megjelentetni –, azt mondja, hogy „már csak egy isten menthet meg bennünket”. Na de mitől kell megmenteni bennünket? Hát ettől a modernitástól kell megmenteni, ahol csak a létezők vannak, és nem tudjuk, hogy a létre rá kéne kérdezni.

Azt mondja egyébként, hogy azt, hogy Isten él-e vagy halott marad, nem az dönti el, hogy vallásos az ember, vagy sem, hanem a „lét konstellációja”. Ez micsoda?

Fene tudja. Legutolsó írásaiban nagyon határozottan állítja azt, hogy szükség lenne egy új kezdetre. De ez az új kezdet nem úgy jön létre, hogy az ember egy szép napon belátja, hogy ez idáig rossz volt, és újra kell kezdenünk, hanem maga a lét kényszeríti ki belőlünk az új kezdetet. Ezek persze már metaforikus fogalmazások. Az új kezdet az valami, ami nem ebbe az üres modernitásba torkollik, hanem valami máshoz vezet. De hogy mi ez a valami más, az igazán sohasem tisztázódott nála. A korszak valamennyi filozófusát ez izgatja. Hogy adva van egy világ, amit nem tudunk akceptálni. Ez a modernitáskritikának a kiindulópontja, hogy ez a világ akceptálhatatlan.

És metafizika-kritikájának kategóriáit illetően lehet úgy fogalmazni, hogy ez is valamifajta „dekonstrukciós” tevékenység részéről? Aztán ugye később Derrida fogalmazta úgy, hogy...

Igen, de Heidegger még nem dekonstrukcióról, hanem destrukcióról beszélt, ez nem ugyanaz, mint a derridai dekonstrukció. Nem hiszem legalábbis. Ezen már törtem időnként a fejem, de nem jutottam semmire. Alapjában az egész heideggeri gondolkodás korkritika. Mint ahogy az egész európai kontinentális filozófia a 19-20. századra korkritikává válik. Ha felteszi az ember a kérdést, hogy ebből a zseniális gondolkodóból hogyan lesz egy elég lapos gondolkodású náci a *Fekete füzetek* írójaként, akkor nem olyan nehéz válaszolni. Ha valaki radikálisan szembehelyezkedik a fennállóval, akkor kell keresnie valamit a fennállón belül, ami kimozdítja ezt jelen állapotából. E tekintetben – írtam is egy összehasonlítást Lukácssal – Lukács sem különbözött Heideggertől, csak Lukács kommunistává lett, Heidegger meg nácivá. Minthogy a kommunistát sem szeretjük, de azért egy fokkal kevésbé tartjuk szörnyűnek, mint a náci, ezért Lukács egy fokkal elfogadhatóbb, mint Heidegger. De ennek az állításnak semmi értelme sincs. Ezek a korkritikusok keresnek maguknak valami fogódzót a fennállón belül, amelyik ezt a fennállót kifordítja önmagából, és mássá teszi.

Ez pontosítja azt, amit Hannah Arendt nyomán írsz, hogy a nagy gondolkodók mindig hajlanak a tirannikusra.

Hannah Arendtnek ebben valószínűleg igaza van, mert mindenki, aki az egyedüli igazság híve, az tirannikus, mert az összes többit kidobja. De itt nem erről van szó, hanem arról, hogy valahol keresi azt a mozgalmat, ami szembehelyezkedik a fennálló lapos pozitívizmusával, a létezők urává lenni akarással. Hogy aztán miért nem tudott ettől szabadulni? Mert már a harmincas évek közepén érzi, hogy a nemzetiszocialista mozgalom nem teljesíti be azt, amit ő tőle várt. Azt, hogy zsidózik, én különválasztanám. Nem mint náci lett antiszemita. Az antiszemitizmusa előzőleg is jelen volt. Szerintem mindig utálta ezeket a nagypofájú és mindentudó zsidókat. Idegesítették, különösen, amikor az egyetemen találkozott a zsidó professzorokkal. Tehát az ő antiszemitizmusa valami zsigeri élmény. A messkirch-i katolikus családból eredhet, ahol a papa sekrestyés volt. És Heideggernek az a „pechje”, hogy antiszemitizmusa összekapcsolódik a nácizmusban a holokauszttal és a tömeggyilkosságokkal. Én nem bírom olvasni ezeket a *Fekete füzeteket*. Majd Schwendner Tibor, aki írt ezekről, elmondja, hogy amikor világossá lettek számára a tömeggyilkosságok, akkor hogyan viszonyult ehhez. Mert ez a lényegi kérdés.

Heidegger nem fogalmaz expliciten, csak a filozófiáján belül módosít.

De egy brémai előadásában – '53-ból – van egy mondat, amely erről szól. Hogy ezekben a megsemmisítő táborokban mi volt. A végén megjegyed, hogy még a náciizmus kritikáját adja, ezért inkább azt mondja, hogy „mint ma Kínában is”. Rémes fráter volt, azt nem lehet tagadni.

Milyen értelemben tekinthető posztmodernnek?

Most már kiment a divatból a posztmodern mint kategória, én

mégis úgy gondolom, hogy létezik. A modernitás hitt abban, hogy megtaláltuk a világtörténelem kulcsát, és előbb-utóbb megoldjuk az emberi történelem alapvető problémáit. Amikor ezen túljutottunk, a huszadik század összes szörnyűségei után butaság lenne azt mondani, hogy a történelem afelé mozog, hogy megoldódnak az igazi problémák. Ez már a posztmodern. De hogy ezeknek a kategóriáknak van-e bármi értelmük, az már egy másik kérdés.

© Fortepan, tm

Élet (világ) 1200 oldalon

Világló részletek egy elbeszélő életéből. Egyszer én is használtam ezt a világló szót. Vajon értettem-e? Azt kellett lefordítanom, hogy *weltet*, ami németül látszott lenni; pontosabban egy kétségtelenül németnek tűnő mondat állítmánya volt. A mondat így hangzott: *Die Welt weltet*. Hogy a szó jelent-e valamit németül, azt csak olyanoktól tudnám megkérdeni, akik ravaszul visszakérdeznének: Heideggernél olvastad? S igenlő válaszomra nem azzal felelnének, hogy a *welten* jelent talán valamit, bár ők sem egészen értik, vagy – ez még a legjobb eset lenne – azzal, hogy csak az a barom Heidegger tud ilyet kitalálni, hanem hogy ilyen hülyeséget csak egy náci mondhat. Hogy mi köze ennek a – megeshet – tényleg hülyeségnek a náciizmushoz, az nem érdekli őket. Nem kérdeztem hát senkitől sem semmit, hanem le-

---

Az írásból részletek olvashatóak a Vörös Postakocsi és a dunst.sk oldalain.

fordítottam a mondatot: A világ világló. Valószínűleg ekkor találkoztam először a magyar világló szóval. Bár...? A világlónak talán eleve több értelme van, mint a világlóknak. Ezt követően csak tavaly nyáron, amikor először kezembe vettem Nádas Péter könyvét, a *Világló részleteket*. Nádasnál nem a világ világló, a részletek világló. Vagy legalábbis – hisz ez áll ott – világlók. Azon mód felfogtam, hogy, jé, a világló szónak mégiscsak van valami értelme; nagyon is határozott értelme van: azt jelenti ugyanis – Nádasnál legalábbis –, hogy bizonyos részletek, az élet részletei, a világ részletei világgá állnak össze; vannak olyan részletek – ezek világlóknak –, amelyek együtt – vagy netán már külön-külön is? – valamilyen világot mutatnak fel. Csakhogy ekkor bebaszott. Erről a világló-felmutatásról ugyanis már megint a náci filozófus jutott az eszembe: *alétheia* (Heidegger hosszú ideig a görög *alétheia* szót megmutatkozásnak, fel-

mutatásnak fordította, később mintha önkritikát gyakorolt volna, hogy azért az mégis csak a szó szokvány értelmében vett igazság, de ezt most hagyjuk). A világ felmutatása, a világ igazsága. Mintha Nádasnál arról lenne szó, hogy ezekből a világló részletekből, melyek az alcím szerint az elbeszélő életéből vett emléklapokon jelennek meg, összeállna egy világ; Nádas fel tudná mutatni a világot (az ő világát?). Szkeptikus ő a tekintetben, hogy ez a világ lenne maga a valóság, a realitás. Mégis, ahogy egyszer mondotta: „Maga a realitás érdekel, ami a látszatok mellett működik.” Itt azután, a *Világló részletek*ben mintha arra is magyarázatot kapnánk, hogy miért szeretett volna egész életében áttörni a látszattól a valósághoz. Már nem volt egészen kis gyerek, amikor rájött, hogy kommunista szüleitől nincsen értelme bármit is kérdezni. „Nem arról volt szó, hogy ne szerettem volna őket, de nem érdekelt többé, hogy miről mit mondanak, a könyökömön jött ki.” Meg hogy „valamilyen előttem nem belátható ok miatt módszerezen és összehangoltan hazudnak”. Ergo: „Nem kérdezni. Végül is azzal a témával kezdtem foglalkoztatni a figyelmemet, ami aztán egész hátralévő életemben lekötötte, a nagycsúszással látszat és valóság között. Habár minden igyekezetem ellenére soha nem tudtam rögzíteni, hogy a látszathoz képest mi a valóság. Az

a valóság, hogy a valóság egyike a leghomályosabb fogalmainknak.” Világoljanak hát bátran a részletek, a világló részletek – azért világlók nemdebar – összehoznak egy világot, ez Nádasnak talán a való(ságos) világ, nekem biztosan az, másokról azonban ne essék itt szó. Azok legfeljebb nem szeretik Nádas könyvét. S miért is kéne nekik szeretniük?

Gyakorta megesik velem, hogy egy írást nem azzal kezdek, amivel kezdeni akartam. Az 1200 oldal nem véletlenül került bele már a címbe is. 1200 oldalon emléklapok, nemcsak az elbeszélő személyes emlékei, pontosabban... Melyek volnának a személyes emlékeink? Amikről egy képet őrzünk? Ahol egy hangot (hangképet?) elevenen felhangzani hallunk? Szagok, ezeket bizonyára senki sem tudja elmesélni, azaz feleleveníteni a számunkra. Van egy barátom, még kiskamasz volt, amikor szülei elvittek magukkal az emigrációba. Első hazajövetelekor nem sokra emlékezett Budapestből. Aztán elindult sétálni, s valamilyen furcsa okból bekukkantott, belopózott egy akkoriban Rudas Lászlóról elnevezett Podmaniczky utcai ház kapualjába, beleszippantott a levegőbe, és – hazaérkezett Budapestre. Szóval valahogy így: szagemlék; aztán ízemlék, ismeretes az irodalomból: Marcel madelaine-je, Lesznai Anna igazi

smankedlije vagy smankerlije, ne folytassam, mindenki tudja; s persze az érintés emléke. (Az utóbbiról lesz majd még szó.) Ahogy persze arról a vitáról is lesz majd még szó, mely a kiskamasz Nádas és Aranyosi Magda között zajlott, hogy vajon Péter emlékezhet-e arra, hogy úgy körülbelül másfél éves korában majdnem ráomlott egy Damjanich utcai ház fala, vagy a kép csupán anyja elbeszélése nyomán ragadt meg benne.

Az emlékképet először az első kötet 19. oldalán említi. Ezt megelőzően a szövegnek csupán 13 oldala van (címlap stb.) s ezen 13 oldal hetedik oldalán (13. oldal) olvassuk a következőket: „Apám a rövid gépiratos emlékezésében, amelyben mindent, de mindent igyekezett följegyezni halott anyánkról, a két fiának írta, mielőtt ő maga is elmegy, hónapokkal előbb határozhatott így, elmegyek, ezt a szemérmes kifejezést használta a jó előre megírt búcsúlevelében, még mielőtt elmegyek, de egy mondat kellős közepén váratlanul fölhagyott a följegyzéseivel. Minden biztonnal akkor, amikor visszavonhatatlanul úgy határozott, hogy bennünket is elvisz magával. Ez volt rá a szava, elvisz. Bocsássatok meg, de őket is el kellett vinnem magammal. Ezt írta búcsúlevelének törzsszövegében, amit a kuszább sorokkal lejegyzett, kettőnknek szánt zárlatnál jóval korábban fogalmazhatott. Állt az alvó öcsém felett a

pisztolyával és nem volt képes lelőni. Ezt írta aztán a záradékban. Ha velem kezdi, talán sikerül neki.” ... Ezt követően még néhány mondat, ami ezzel kapcsolatos.

Ha van az idézett nádas sorokban érzélem, akkor az csupán irónia. Ez a Nádas László furcsa életéről szóló furcsa híradás – később még itt-ott említi, nem vagyok képes felidézni, hogy egyszer-e vagy kétszer, akkor is persze röviden –, mindjárt az 1200 oldal 13. (vagy éppen a 7., ahogy tesszik) oldalán, mely 1200 oldal Nádas Péter, s csak szükség esetén Nádas László életének világító részleteit mutatja fel, nem hagyott bennem kétséget afelől, hogy az elbeszélő apjának ez a rémséges, szerencsénkre végre nem hajtott, de fiai elől nem-hogy nem eltitkolt, kifejezetten a tudomásukra hozott, mondjam hogy rájuk oktrojált? no de miért? terve, ott lebeg mind az 1200 oldal felett; mindőjükre árnyékot vet.

Nádas László persze fontos szerepet játszik az emléklapokon. Nem egyszerűen azért, mert hát ő a kis Nádas Péter édesapja. Hanem mert ez az édesapa a legfőbb – kissé persze bornirtan dogmatikus – képviselője a tudásnak, a józanságnak, a modernitásnak. „Ismereteivel az apám a családirag hitelesített viselkedési normák zenei alaptónusát adta meg.” ... Kíméletlen tárgyiasággal állta „el

az utam, amely metafizikához, spiritalitáshoz vagy misztikához vezetne. Nem lehetünk olyan nevetségesek, hogy olyasmivel foglalkozunk, ami nincs.” Mindez, az apa minden mondata, mondatainak minden tónusa a nálánál szellemileg sokkal jelentősebb Mezeiekre, Mezei Móra, Mezei Ernőre megy vissza. „Ők – a Mezeiek – úgy látták, hogy a liberális alapelvek többé nem megkerülhetők az európai történelemben. Tévedtek... Tévedésük nélkül szellemileg nem léteztem. ...Számomra a szabadgondolkodásból nem volt visszaút. A mai napig nincs visszaút.” Elnézést a sok idézgetésért, meg a könyvből vett magyarázatokért; de világossá kell tennem, hogy néz ki ez a liberális, modern zsidóság, melynek Nádas Péter életében apja volt élő képviselője, hogy azután szembeállíthassam a Nussbaum Cecília nagymama, anyjuk mamája által képviselt zsidó ortodoxiával, ami Pétert iszonyatosan irritálta, amiről azonban mégis be kellett látnia, hogy... De előbb még vissza Nádas Lászlóhoz. Vajon igaz-e, hogy ő volt a liberális modern zsidóság élő képviselője. És Rendl Sándor? Az igazi polgár?

Nagyon bonyolult ez a dolog a modern zsidóval. Már Nádas felmenői között is kétféle van. Apját, anyját Péter szereti, de bornírtságuk őt is szörnyen bosszantja. Mert hogy anyja is egy modern zsidó, Nussbaum Cecília lánya. A gettós zsidó

Cili nagymama valamennyi gyereke modern zsidó (akik persze megint csak különbözők, a végén még majd oda lyukadok ki, hogy minden egyes ember egy sajátos individuum, ami sajnos nagyon nem igaz, de Nádas Péter felmenői között nemigen akad kettő, aki ne különbözne szubsztanciálisan), de mégis egészen más, mint Nádas László, vagy mondjam úgy, hogy a Nádasok? Nem mondom. De Nádas László biztosan másképpen modern zsidó, mint a felesége, Tauber Klára. (Nem fogom Nádas valamennyi felmenőjét, általa ismert, tudott felmenőjét sem felsorolni, ne tessék félni. Képes sem lennék rá. Ha jól sejtem – az elbeszélő intenciói ellenére – folyton folyvást megpróbáltam megjegyezni a felmerült családi kapcsolatokat – alapjában sikertelenül. Csinálhatott volna az elbeszélő valami családfát a könyv elejére és végére, megkönnyítendő olvasója dolgát, de ez neki, még ha netán eszébe jutott is, biztos ellenére volt. Tessen az olvasó megérteni, hogy ez nem családtörténet, nem mémoires, hanem egy világ világló részletei, emléklapok egy elbeszélő – nem az elbeszélő! – életéből.) Na, de mondjam már, hogy mit akarok mondani!

Szóval azt akarom mondani, hogy azért csak-csak lehet tipológiát csinálni. Van ilyen modern zsidó, meg olyan modern zsidó. Az ilyen az olyan, hogy polgár, igazi polgár, s

nem csak az akar lenni: a műgond-
dal alkotó ember – ahogy Bibó mon-
dotta. S talán sikerülne is neki azzá
lennie, ha nem itt élne. Ilyen lenne
ebben a nádasi világban – persze a
valahai Mezeieken kívül –, s ő már
Péter életében, Rendl Sándor, az
ügyvéd, feleségével – ha jól megy,
valamelyik Nádas lány volt a fele-
sége: igen, „apánk legidősebb nővé-
re” –, akik felépítettek valahol a Kis-
Svábhegyen (az utcát szégyenszemre
elfelejtettem) egy csodálatos villát,
1933 tavaszán – ’44 tavaszán koboz-
ták el tőlük – „előre látták, hogy a
házban minék kell mihez tartoznia...
letisztult, majdnem végleges ké-
pük lehetett a saját életvitelükről...
Engem ennyi önismeret és előre-
látás már gyerekként lenyűgözött...
Ahogy a három dolog, a belső tér,
a berendezés és az életvitel értelme-
sen egymáshoz illeszkedik. Gazdag
volt, semmi kétség, de az égvilágon
semmi hivalkodó nem volt a gazdag-
ságban... Náluk minden áldott reg-
gelen minden sietség nélkül, min-
den ugyanúgy történt, s ez nekem
nagyon imponált.” Nekem most is
imponál. Én ilyeneket sajnos nem
is ismertem. Amiből persze nem kö-
vetkezik, hogy engem, az ugyancsak
modern zsidó kisfiút, csakis... Na
nézzük:

Hogyezt a csoda-villát a Kormányzó
Úr dicsőséges országlásának dicső-

séges utolsó hónapjai és a csőcselék-
uralom után még visszakaphatták
volna? Vagy vissza is kapták? Persze:
hiszen ’47-ben itt a környéken megy
az ötéves Péter sétálni a nagybátyjá-
val, s meséli el neki – merő köteles-
ségtudásból – „hogya a szüleim és a
barátaik miként fogják meghamisí-
tani a soron következő parlamenti
választásokat, s ötévesen még azt is
tudtam, hogy a hamisítást Rajk bel-
ügyminiszter irányítja és szervezi.”
Na, ezek, Nádas szülei és barátai,
Rajknak is barátai – nem minden
kommunista volt azért zsidó –, ezek
voltak a másik fajta modern zsidó.
„A huszadik század szociális felelős-
séggel megáldott szereplői”, akikre
egy „csoportpszichológiai katasztró-
fa” várt.

Szóval a fenti „csakis”... arra akart
kilyukadni – furton-furt kilyukadok
valamire –, hogy vagy-vagy... vagy az
igazi polgár, melyből alig volt, s nem-
csak a zsidók között nem, ebben az
országban szinte sehol sem, vagy a
csoportpszichológiai katasztrófa vá-
rományosai. Az én szüleim megint
mások voltak. De még ez sem egészen
biztos. A Redl család hamisítatlan
nagypolgári ízlésű, nagypolgári ha-
bitusú világához a miénk hozzá sem
ugatott, de a „pólisiakkal” szembeni
lenéző magatartás az én környeze-
temtől – nem biztos, hogy épp a szü-
leimtől, de mondjuk anyai nagyné-
némtől – sem állt távol. – Sem? Hon-
nan tudom, hogy ez Rendlékre is

jellemző volt? Sehonnan. S nagyon nem biztos. – Mintha fel tudnám intézni a hangemléket: „Ezek miatt fognak minket is...” Zavaros emlékek. Egy kép viszont tisztán megragadt bennem. Említett nagynéném egész, viszonylag rövid életében adott magára: „finom ember” volt. Az idegeimre ment – igaz, anyámnak is, aki azért annyira finom maga is volt, hogy sohasem küldte el a pisába. Legalábbis mások előtt nem. Legyek pontosabb: előttem nem. Nos, ez a nagynéném férjhez ment – hűha, most beindul a fantáziám... Miért ment hozzá finomkodó nagynéném Palihoz? Mert hogy a Varga Pali... Na, Nadas Péter, most segíts! Nem tudok a Varga Paliról adekvát képet festeni. Bármi, amit mondanék, valahogy nem igaz. Mert – úgy hiszem – alapjában rendes pasas volt. Csak valahogy nem volt jól nevelt. És végképp nem illett a maga (ál)eleganciájára sokat adó nagynénémhez. Fogalmam sincsen, honnan jött. Ha még a testvére is gondolok, hát... alulról valahonnan. De azért nem illettek volna Cili nagymama világába sem. Nem valószínű, hogy tollas zsidó volt az apjuk. Ők idegesítették volna a legjobban Cili nagymamát, mert nagyokat röhögtek volna rajta; Pali legalábbis. Akárcsak Nadas Péter. Mintha a háború – Nádassal szólva az „ostrom”... jé, tényleg, mi is azt mondtuk: ostrom; nem háború, nem üldöztetés; holokauszt meg soa

aztán végképp nem léteztek még... – után egy ideig Pali Margit húga ott lakott volna nagynénémék – eredetileg a nagyanyám, de ő '44 nyarán meghalt – lakásában, s mintha arra is emlékeznék, hogy a nagynénikém egyszerűen kiszekálta: mintha arra is emlékeznék, hogy leprolizta. Na, de miért ment hozzá a finom, állítólag kulturált is volt, nagynéném Palihoz? Szóval a fantáziám: Hozzákényszerítették. Nagyszüleim – pontosabban nagyanyám és férje – talán nem is voltak olyan nagyvonalúak, mint amilyenek valahol lefestettem őket. Magdát, anyámat, hozzákényszerítették apámhoz – elég volt a művészkedésből! Marci jó parti és imád téged –, csakhogy Piri volt az idősebb, így aztán neki most már sürgősen férjhez kellett mennie. Ott van a textilnagykereskedésben ez a szorgalmas Pali-segéd, szívesen elvesz téged – noná! jó parti, ha rémesen kellemkedő is –. Nem hiszem, hogy másképp lett volna. Így aztán mostoha nagyapám halála után a céget a vej vezette – Jermy Pál utódai –, Jermy Laci sajnos nagyon beteg fiatalember volt. Mindegy. Pali belevaló pasi volt, szerette a nőket – mindig apámnak kellett hazahurcolnia a kupiból –, nagyobbik fiát is idejekorán igyekezett kitaníttatni a szex örömeire, elküldte valami asszonyhoz tanulni, unokaöcsém akkor azonban még szégyenlős volt, nem voltak ínyére a tanulmányok. Szóval

néha „a Larssonék házában, a gyalult deszkapadlón” történik meg a beavatás – egy életreszóló transzcendens élmény. Máskor Danuta gondoskodik a dologról... ez a lengyel lány „...az egykori német nyaralások elhagyott kegytárgyai között avatott be az érzelemmentes szerelmi fizikába. Az ablaknál állva kereste a test az illeszkedési pontokat. Semmi mást, a teremtés illeszkedési pontjait.” Nádas kommentárja: „Örültem, hogy akkor ezen is túl vagyunk, mert ha író akarok lenni, akkor végül is tudnom kell, hogy mások miért tartják ezt a bizonyos cselekményt olyan érdekesnek”. A tapasztalt szülő gondoskodó beavatkozása nem bizonyult semmilyen vonatkozásban ilyen sikeresnek. Pali azt hitte, hogy ha ő sokkal jobban szeret kurvákkal, mint a finom Pirivel, akkor unokaöcsémet is egy tapasztalt kéjhölgy segíti át az első nehézségeken. Ez – mint unokaöcsém mesélte – nem jött be. Nekem nem jutott sem vonzó nő a gyalult deszkapadlón, sem beleváló Danuta német nyaralások kegytárgyai között, ügyetlenül tanító kéjhölgyet sem rendelt ki a sors a számomra, így aztán csak az ügyetlenkedés maradt. Ha ma visszagondolok, az a gyanúm, hogy Zsuzsinak az „ostrom idején” özvegyen maradt fiatal mamája szeretett volna kitanítani; elég félreérthetetlen helyzetben nyitott ránk, maga meztelelenül; de valahogy persze csak zavar

támadt. Aztán kimentünk a Pilisbe – mármint Zsuzsival –, próbálkozunk, de csak elröhögtük a – persze sikertelen – aktust. Ez legalább szép komikus emlék maradt. A mama viszont csak-csak nem tágitott, legközelebb az Andrássy úton próbált bennünket disznó viccekkel felajzani; minthogy azonban nem mondta ki kertelés nélkül, mit akar – sem vele, sem Zsuzsival nem jutottunk előbbre. Mindkettőnket más vezetett be később a „szerelmi fizikába”, pontosabban Zsuzsit nem sokkal később végleg szem elől tévesztettem. Megeshet, elment '56-ban.

Na, hová keveredtem Palitól. De nem abszurd a dolog. Ha Margit nénit veszem múltbalátón szemügyre, Pali és a húga vagy nővére múltjában nem lehetett olyan messze a stettl, még ha – Pali legalábbis – jobban alkalmazkodott is a zsidó polgárság attitűdjéhez, mint Nussbaum Cecilia. Aki – Nádas így érzékeli – nem tudott szabadulni – nem is akart, fel sem merült benne ennek még a lehetősége sem, soha nem értette, mit akarnak tőle – mítikus, poétikus és irracionális világától. Egyszóval a „...mi ünnepezt racionális világunk” – hiszen ha Nádas László netán „magával vitte” volna is Péter és Pált, az is a racionalitás jegyében történt volna, hogy is lehetett végül két kisgyermek terhét másokra hárítani! – „ezen

az egyetlen kis érzékeny családi felületen azért érintkezett a mítikus, a poétikus és az irracionális világgal.” Jóllehet, nem „voltak összebékíthetők... Beáradt az ismeretlen história valamennyi nyelvi jelével és emocionális lenyomatával, vele a keleti zsidók története, az életpályáik, a nyelvhasználatuk. Átmenekülésük, megmenekülésük, vallási, nyelvi, szociális szegregációjuk, önkéntes izolációjuk, hazátlanságuk az új hazában. Kitaszítottaságuk és tragikus leszakadásuk története”. A másik oldal, amerre persze Nádás Péter is húzott, a többségi akarat felé, „be a kotlós meleg tollai alá”, a kívánatos társadalmi progressziónak, a fejlődési elvnek, a haladás eszményének, a gondolkodás szabadelvűségének akart megfelelni, nem a vallásnak. Csakhogy, ami Nussbaum Ceciliát illeti, Nádás nem tudja nem tudomásul venni, „hogya ő is én vagyok”. Szerencsénkre. Ha elképzelem magamnak Nádás Lászlót mint író... Tauber Klára viszont más volt. Hozzáidomult ő a másik oldalhoz – akárcsak Pali bátyám –, ami márcsak azért is sikerült neki, mert Nádás egész világának legmozgékonyabb, legizgalmasabb egyénisége volt. Nekem legalábbis annak tűnik. Nussbaum mama érzett is lányában valamit, ami nemcsak idegen volt a maga világától, hanem félelmetes is volt a számára. Valamit, ami Elemérről emlékeztette – vagy keverek itt valamit,

unokájában Nádás Péterben emlékeztette valami Elemérről? –, valamit, amiből ő, köszöni, nem kér. Hogy is szülhetett ő egy ilyet! Az olvasónak, aki csak engem olvas... hagyja is itt abba az olvasást; hiszen az magától értetődő, hogy inkább Nádás Pétert kell olvasni; igaz, az sokkal, de sokkal hosszabb, s akinek nem jó az emlékezőtehetsége – mint, mondjuk, e sorok írójának – annak nem elég egyszer elolvasnia az 1200 oldalt, én is vagy négyszer olvastam; igaz, Elemér történetét nem oly könnyű elfelejteni. Elemér ugyanis anyaszült meztelenre vetkőzött, valahol a Csikágóban, mondjuk az Elemér utcában, jóllehet a család tagjai a Csikágón belül csak a Péterfy Sándor és a Dembinszky utcában laktak, ettől persze Elemér éppenséggel az Elemér utcában is levetkőzhetett, s így, ahogy a vetkőzés után volt, egyhuzamban elszaladt Csepelre, ahol aztán összeesett és... már nem tudom, de mindegy is, vagy meg is halt, vagy elmeagyógyintézetbe került. Nevét a tisztaságban nem igen szabadott kimondani, Klára viszont, Tauber Klára, úgy viszonyult a dologhoz, hogy: na, hát megbolondult szegény. „Minden jobb családban előfordul, hogy valaki megbolondul.” „Hagyjuk meg – mondja Nádás – nagyanyám vesébe látott, nem véletlenül féltett, hogy él bennem egy Elemér, s ezt valahogy ki kéne belőlem purgálni.” Ezzel szemben „Elemért anyánk

még a halála előtt is imádtá”. De hát nem csak Elemérrel kapcsolatosan derül ki, hogy Klára milyen belevaló csaj volt. Szaz sem sok, ha nem is semmi, ahogy Klára a családi mentális rituálé tiltása ellenére, mellyel a törzsi rituálét cserélték le, lelkesen használta azokat a szavakat, melyek tiltva valának: a segget, a szart és a lófaszt. Minden jobb családban előfordul az is, hogy valaki extravagáns.

Igen, „rajongásra kész, tettvágyra hajló alkat volt”, de nem volt képes elviselni, hogy rajongásának tárgya, tetteinek ösztönzője és célja, a PÁRT, gyilkosok bandájának bizonyult. A történelmi gyilkosságokat, igaz, szó nélkül hagyta, mindent tudván és átlátván hazudozott; nem nagyon ment ez másképp. De szeretett, tényleg szeretett, családi kommunistáinak történelmi igazságtétellel stilizált kapzsisága nem hagyta nyugodni. Holott, mondom, tényleg szerette őket: Nádas Péter Klári, az anyja és Magda, a nagynénje, később a gyámja között, visszatekintve, még valami lesbikus vonzalmat is felfedezni vélt. „Azt sem tudom, milyen mondat miatt tört ki a botrány... hirtelen állt a bál. – Élvezitek, hogy itt terpeszkedtek mások levetett holmijában, kiabálta. – De Klárikám, te csalódást okozol nekünk. Nem kéne mindent ennyire a lelkedre vened, Klárikám. – Már megbocsáss, de ettől okádni kell. – Én nem is hallom, Klári, hogy te mit beszélsz. Ezek ro-

hadt burzsujok voltak, Klári, mondd meg, most miért sajnáljam őket. Innen a Fodor utcából idő előtt jöttünk el, nem vártuk be az ebédet.” Ja, tényleg, a Fodor utcában építették a csodálatos villát.

S ez még mindig semmi. A botrány nem a nyilvánosság előtt zajlott. Igaz, a most említendő eset sem. Az is botrány volt, de nyilvánosságról ott sem lehetett szó. Rákosi elvtárs tárgyaló termében? Nem részletezem. Rákosi elvtárs bejelentette a Ratkó Anna nevéhez kötődő megszigorított abortusz rendeletet. „...az én egyszerű népi agyammal – ez a legjobb, ez a népi agy – csupán azt gondolom, kedves Rákosi elvtárs, hogy előbb az ól, aztán a disznó” – mondta Tauber Klára. „Mire mindenki megdermedt, óriási csend lett.” „Világos volt, hogy anyánk, a tébolyult, ha bármiféle egyenlőséget és testvériséget remél még itt, miközben kiszolgálja ezt a szigorú hierarchiát, és ő maga is része... Azon volt, hogy ő másként viselkedjen ilyen helyzetekben. De nem tudott másként viselkedni, mert nem volt különbejáratú valóság.” Te, Péter, azért csak-csak tudott. Különbejáratú valóság talán nem volt, de az egyetlen valóságon belül úgy viselkedett, mintha lenne különbejáratú valóság. De talán nem is olyan egyszerű a különbejáratú valósággal. Mindenki

tudta, aki kiszolgálta a hierarchiát és maga is része volt annak, hogy nincsen. De ezen az egybejáratú valóságon azért valahol mégis volt egy rés, s aki ezt a világot többé nem érezte magáénak, mert útközben valahol rájött, hogy a radikális szocializmus és a kommunizmus két külön világ, az egyik nyugati eredetű, s így tiszteletben tartja minden egyes ember emberi méltóságát, a rohadt burzsujét is, a másik meg keleti eredetű, s csak a minden egyes ember jóléte érdekli, persze az is csak szavakban, az kibújt ezen a résen. Rendkívül kevesen voltak, akik így gondolkodtak, s azok közül még kevesebbnek sikerült átjutni a tű fölé. De voltak ilyenek. Egyet ismertem: Donáth Ferencnek hívták. Hű, de jó lenne erről hosszan beszélgetni!

Az olvasó azonban még nem tudja, honnan tudod, te, Péter, hogy mi történt Rákosi elvtárs tárgyaló termében. Hát így: „...az egyébként igen hallgatólag Benke [Valéria] a hetvenes évek végén Orló utcai házuk könyvtárszobájában nagy élvezettel elmesélte nekem egy este.” Ezt pedig azért tettem ide, mert ennek kapcsán megértettem valamit. Talán több mindent is. 1968 nyarán vagy őszén a korcukai nevezetes tiltakozás kapcsán engem is kizártak a pártból. Hogy hogyan kerültem bele, az most más lapra tartozik. Szög *a zsákból* című könyvemben próbáltam elmagyarázni. Kizárásom azonban a párt

szervezeti szabályát súlyosan sértette. Én ugyanis csakis pártfórumon tiltakoztam a Varsói Szerződés csapatainak csehszlovákiai bevonulása ellen. A párt fórumain pedig szabad ellenvéleményt nyilvánítani. Ennek ellenére kizártak. Én aztán ezt nem bántam, barátaim unszolására mégis fellebeztam: legalább arra kényszerítsük rá őket, hogy a saját szabályzataikat tartsák be. Álmomban sem gondoltam volna, hogy bármire rá lehet őket kényszeríteni, de egye fene, lássuk, mit csinálnak. Hát nem visszavettek! visszavett a Budapesti Pártbizottság. Az ügyet tárgyaló grémium elnöke nem egy kommunista funcionáriusnak (aki ugyebár nem hord sem harisnya- sem melltartót, s nem jár magassarkú cipőben, lehet hogy ezzel a nővel is ez volt a helyzet, és mégis), hanem egy magára adó, kikupálódott parasztasszonynak nézett ki. Megtudtam, hogy Benke Valéria volt. Talán ő tényleg komolyan vette a szervezeti szabályzatot. De azt is megértettem, hogy az elvtársak ott a pódiumon nem feltétlenül szeretik, inkább utálják egymást.

Szóval Tauber Klára, ha a résen kibújni nem is volt képes, elég bolond volt szegény ahhoz, hogy megőrizze józan esztét. Mire az elrákosodás folyamata, melybe bizonyára „a személyes feszültség, rajongásra kész, tettvágyra hajló alkatának totális

csődje is alaposan belejárt” már visszavonhatatlanul elindult a szervezetében, még egyszer produkált egy nagyjelenetet, melynek azonban csak Nádás Péter volt a tanúja. Melyik évben is? Nádás-Tauber Klára életének utolsó évében – ha jól emlékszem –, azzal bízták meg őt, hogy szervezze meg a május 1-ei felvonulást. Nem volt könnyű feladat. De Klára hibátlanul hajtotta végre az emberpróbáló megbízatást. S a felvonulásnak persze egyszer csak-csak vége lett, az elvtársak már lassan szedelőzködtek Joszif Visszarionovics szobormellvédjét lassan elhagyandó, az utolsó csoport már elérte a tribünt, amikor Klára, Pétert kézenfogva, az utolsóktól lemaradva, maga is elindult, s „...azt kiáltozta egyes-egyedül, hogy éljenrákosi, éljenapárt, ezt azonban csak én hallhattam, én láthattam, rajtam kívül bizonyítlanul senki más, s nem tudtam miért, de nem tudtam integetni.... Egy bohózat lett volna az élet, ha nem lett volna tragédia... csak néztem, hova mehetnék, miként tudnám faképnél hagyni ezt az anyámat... A szívem mindenesetre abban a pillanatban megszakadt érte, a gyalázatosan hülye anyámért”. Értem én Pétert, de értem Klárát is. Muszáj volt neki bohózzattá, keserves bohózzattá alakítania élete utolsó felépését.

A *Világló* *részletek* nem Nádás Lászlóról és Tauber Kláráról szól. De nem is Nádás Péterről. Hanem arról, ho-

gyan tud felnőni Nádás Péter, Nádás László és Tauber Klára fia normális emberként. Igen, erről szól, s ez nem lehetett könnyű. „Tudni akartam, kik lennének szíve halottjai, mi volt, mi lett a sorsuk. Halott anyám és halott apám halottai. Meg akartam ismerni és érteni a század két nagy tömeggyilkosságának történetét, de elsősorban a kommunista mozgalom történetét, aminek nem láttam be se az elejét, se a végét... Tudjam, hozzájuk képest miként kell berendeznem és eltöltenem a saját utópiáktól mentesített életem.” Normális emberről beszéltem. Mert hogy ma már számomra is az a normális ember, aki mentesíteni tudja életét az utópiáktól. Félre ne értsenek: nem az, aki el sem lát az utópiáig, ergo észre sem veszi a maga múltját, ami persze nem csak a maga múltja, s még csak nem is azoké, akik között felnő. Nem: saját jelenének egész múltja szükségképpen tele van utópiákkal; de ahhoz, hogy az ember élni tudjon, hogy élni érdemes, utópiáktól mentes jövőt kell teremtsen magának, muszáj szembenéznie a múlttal, felesleges azt mondanía, mindent megteszek azért, hogy az utópiák többé ne szörnyűségekbe torkolljanak.

Két idézet kívánczik ide nekem. „...csak azt kell tudnom elfogadni, hogy elviseljem a gondolatot: bár-mikor visszatérhet, amit megéltem. Ennek tudatában talán tehetek is ellene valamit. S nem csak ordítózha-

tok, hogy ezt nem engedjük meg még egyszer megtörténni. Ki nem engedi meg és kinek? Igazán nem muszáj azt mondanom a démonnak: »Isten vagy és sohasem hallottam még istenibbet ennél!« S mégis feltörhet bennem a jóindulat, hogy tanúbizonyságot tessek önmagam és az élet iránt. Így megérthetem, hogy igenis ember vagyok, amiként az is, aki éppenséggel bele lőhetett volna a Dunába. S véletlenségből vagy hanyagságból nem tette. »Világosíts föl gyermeked, a haramiák emberek.« De az »emberi szubsztancia« nem elpusztíthatatlan, hiszen nem létezik.”

„Túlélők vagyunk. Nem azért, / baszd ki, mintha nem akarnánk, de az a nagy büdös igazság, / hogy sem mire nem gondolunk. Túlélünk. Ez nem jó nekünk, / baszd meg, de a túlélő akkor sem gondol semmire. Elteszi magát jobb / napokra, valakinek a jövő századokat is tönkre kell tennie.... Emlékműveivel a társadalom olyan tegnapi tettekért kér bűnbocsánatot, amelyeket ma is elkövet és holnap is el fog követni.”

A két szerző – az olvasó vagy tudja, kik ők, vagy nem, de mindegy is – láthatóan amellet tesz hitet, hogy nem akar hinni többé a szebb jövőben, az újabb tömeggyilkosságokat kierőszoaló utópiákban.

Persze nagyon nehéz nem kapaszkodni valamibe; nem hinni abban, hogy előbb-utóbb csak-csak minden jobbra fordul, ha történelmi

méretekben gondolkodunk. Saját magunk és szűkebb környezetünk – családjunk – jobb jövőjének eltervezését senki nem nevezi utópiának. Ez esetben többnyire csak olyan tényezőkkel számolunk, melyek felett van hatalmunk. Afelett azonban, amit történelemnek nevezünk, nincsen. S főképpen nincsen hatalmunk olyanok felett, akik ellenségesen viszonyulnak hozzánk.

Nagyon megrázó Nadas pamiers-i kalandja. Pamiers? Hol van az, s hogy kerül ide? Ez a Pamiers annak a Le Vernet d'Ariège-nek a közelében fekszik, melynek internálótáborába a franciák a spanyol polgárháború befejeződése után a Pireneusokon átszökő kommunistákat – így Rajkot, Aranyosit, Radványi Lászlót – bezárták. Számunkra itt Aranyosi a fontos, Nadas nagynénjének, későbbi gyámjának, Magdának a férje. Magda elbeszéléséből az derült ki – a részleteket mellőzöm –, hogy Aranyosi és Rajk megszöktetését tervezvén ebben a városkában szálltak meg, ahová Anna Seghers, Radványi felesége már korábban megérkezett. Számomra nem egészen világos, miért akarta Péter a valahai internálótábort személyesen megismerni, de ez mindegy is. Kereste ezt a Le Vernet-t, kereste aztán Pamiers-t is, melynek szállodájában ki is vett egy szobát. „Mindent megtaláltam, úgy,

ahogy elmesélte, ennyi évtized után ott volt a mezőre nyíló ablak, ott volt a kitaposott ösvény, de amikor az első felfedező sétára indultam a szalodából, a portás előzékenyen, a szokásosnál talán halkabban figyelmeztetett, hogy este nyolc után azért ne maradjak kinn az utcán.” Miért? Majd magam is megtapasztalom. „Hülye idegenként, aki ráadásul alig tud valamit franciául, mégis pofátlanul beszélni merészel, nem vettem komolyan az óvást, elutasítottam a segítő szándékát, a szolidaritását... Hiszen nem tudhattam, hol vagyok és mit kéne tudomásul vennem.” Nos, az este urai, az arab „migránsok” „...összehangolt mozdulatokkal, a vadászat elemi örömeivel szorítottak ki az estére birtokukba vett főtérről... Mint minden rasszizmus, ez a rasszizmus is az egymáshoz tartozás törekeny játéka. Játsoztak velem... Éppen csak sikerült épen elhagynom jóhiszeműségem kísérleti terepét, e csodálatos régi város főterét... A félelemkeltés komisz módszertana, az erotikus falanksz, mi tagadás, lenyűgözött... Hiába tiltakoztam magamban, ténylegesen megaláztak...” Bizonyára rossz volt a megaláztatás, de talán még rosszabb, amikor tudomásul kell vennünk... Mit is? Talán valahogy azt, hogy liberális vagy milyen alapelveink érvényesítését a másik lehetetlenné teszi. S hogy egy adott esetben nem fogom tudni őket az idegen – ez most

éppen én vagyok – tiszteletére, s arra, hogy az általunk sok esetben tényként kezelt állításra nevelni, hogy minden ember egyenlő. Alle Menschen werden Brüder. Igyekeznek ezt az igazságot alle Menschen elsajátítani? Nekik – mindegy kiknek – én nem vagyok elfogadható. Ahogy Nussbaum Cili „rendes rasszista aszszony volt... Mindenkit megvetett, aki nem született zsidónak”. Hát nem volt tán igaza? Nádas is hallotta, amikor Gdanskban „három hajógyári munkás nagy komolyan elmondta, hogy a zsidók miatt nem lehet húst kapni”. A Mezeiek, tudjuk egyikük Nádas dédapja volt, meg „úgy látták, hogy a liberális alapelvek többé nem megkerülhetők az európai törtélemben”. Nádas igen határozott kommentárja: „Tévedtek”. Csakhogy „[t]évedésük nélkül szellemileg nem létezem.” Minden fenti eszmefuttatás ellenére én magam sem.

Eredetileg azt gondoltam, hogy ebben az írásban nem fogom tudni megkerülni Nádasnak 1956-tal kapcsolatos eszmefuttatásait. De most ez lehetetlennek tűnik a szememben. Túl sok mindent kellene végiggondolnom, s erre pillanatnyilag nem érzem képesnek magam. Egy idevágó írásnak mindenesetre abból kellene kiindulnia, amit Nádas határozottan állít, hogy ugyanis a „kommunista értelmiségi rétegmozgalom

és a forradalmi népmozgalom nem bizonyult kompatibilisnek, soha nem kerültek a dialógus helyzetébe”. Nehéz lenne tagadni, hogy ez az állítás igaz. Ha pedig így van – de hát még ezt az egyszerű mondatot is értelmezni kell – akkor... Na, ez az, amit nem tudok.

Hát akkor vissza az emlékezethez. Nem véletlenül kezdtem a szövegemet az emlékezet problémájával, mert hogy azzal kezdtem. Melyek volnának a személyes emlékeink? – kérdeztem. Amiről egy képet örö-zünk? Ahol egy hangot (hangképet?) elevenen felhangzani hallunk? Szagok, ezeket bizonyára senki sem tudja elmesélni, azaz feleleveníteni a számunkra. Van egy barátom, még kiskamasz volt, amikor szülei elvitték magukkal az emigrációba. Első hazajövelekor nem sokra emlékezett Budapestből. Aztán elindult sétálni, s valamilyen furcsa okból bekukkantott, belopózott egy akkoriban Rudas Lászlóról elnevezett Podmaniczky utcai ház kapualjába, beleszippantott a levegőbe, és – hazaérkezett Budapestre. Szóval valahogy így: szagemlék; aztán ízemlék, ismeretes az irodalomból: Marcel madelaine-je, Lesznai Anna igazi smankedlije vagy smankerlije, ne folytassam, mindenki tudja; s persze az érintés emléke. Lesz még róla szó, pontosabban az emlék hiányáról. Ahogy persze arról a vitáról is, mely a kiskamasz Nádas és Aranyosi Mag-

da között zajlott, hogy vajon Péter emlékezhet-e arra, hogy úgy körülbelül másfél éves korában majdnem ráomlott egy Damjanich utcai ház fala, vagy a kép csupán anyja elbeszélése nyomán ragadt meg benne.

Nos, lássuk először a vitát. Ez anynyira fontosnak tűnhetett Nádas számára még a *Világló részletek* írásakor is, hogy Nádas László búcsúlevelének száraz ismertetése után, tulajdonképpen – ha ilyen-olyan kitérőkkel is – vagy száz oldalon ezt a „vitát” ismerteti. Tényleg? Nem inkább arról van szó, hogy az emlékezetről szóló beszélgetést Nádas arra „használja fel”, hogy a végére eljusson Magda javaslatához: olvasson pszichoanalitikus irodalmat. S ő ezt – később – valóban megtette, de Magda javaslatával ellentétben nem Freuddal, hanem Junggal kezdte. S ez megítélése szerint mély hatást gyakorolt rá.

A vita – talán már említettem –, arról szólt, hogy Péter emlékezhet-e arra, hogy másfél éves korában egy bombatalálat nyomán nekirepült egy falnak? ráomlott egy fal? ez mind egy is; vagy csupán anyja elbeszélése nyomán él benne egy kép, melyről azt képzelem, hogy saját emléke. „Életem valószínűleg első, gyakorta viszatérő emlékképe egy budapesti bérház sötétből felvillanó lépcsőházi fordulója, amint repülünk a hidegen

fellángoló fal felé, és belezuhanunk. Nem tudom, mibe zuhanunk. Vagy talán nem is mi repülünk, hanem a fal zuhan belénk... A falomlás emlékének életem második évéből kell származnia.” Magda: „Bizonyára anyád mesélte, Klári, s azóta csupán gondolod, hogy emlékeznél, valójában képzelet, nem emlékezet”. Nádasnak, így tűnik, nagyon lényeges ez a vita, és – lehet, hogy furcsának tűnik – nekem is fontos. Azt érzékelteti, hogy emlék és képzelet csak nagyon nehezen választhatók el egymástól, ha egyáltalán. Megeshet, hogy ez az ijesztő emlékkép külső, egy elbeszélő megerősítése nélkül is megmaradt volna Nádasban, éppen borzasztó, ijesztő volta folytán. Egészében véve azonban mégiscsak az az igazság, hogy a környezetünkkel való folytonos kommunikáció nélkül nem lennének emlékeink. Márpedig csak – sokszor átalakuló – emlékeink adják identitásunkat. Amit még elmesélni szeretnék, az éppen ezt támasztja alá negatív oldalról.

1949-ben – Nádas Péter hétéves volt – természetesen sok szó esett a családban Rajkról. A letartóztatásáról. Péter makacsul kérdezte anyját arról, hogy mi lett a Rajk Lacikával, aki akkor csecsemő volt, s akinek

anyját is letartóztatták. És egyszer csak Kisorosziban, mondja Nádas „...a fiatal Rajk László szemébe néztem... Rajk kivégzése, hét év múltán a drámai újratemetése gyerekkorom legnagyobb lelki és szellemi megpróbáltatásai közé tartozott”. Annak idején „megkérdeztem tőle”, Klárától, „többször kérdeztem, hogy mi lett Lacikával... úgy emlékszem, hogy egy vakkantáson kívül nem kaptam kérdésemre választ”. „...évtizedek múltán ez a Lacika... egy borzasan göndörhajú lány vállát ölelve... harsány nevetésével ott állt az erdőszéli kunyhónkhoz vezető télutói úton... alig tudtam magamból szavakat kinyögni”. Nos, ezt a borzasan göndörhajú lányt Zsigmondi Áginak hívták, hívják. Őt ugyanúgy álnéven gondozták Pikler Emmi Lóczy Lajos utcai gyermekotthonában, mint a kis Lacikát. Zsigmondi Ági egy ideig ott lakott a Gül Baba utcai házban, ahol én is laktam, ott lakott egy kis lakásban, ahol egymást váltva számos más ellenzéki is. Egyszer másszor bementem hozzá, beszélgettünk. Nem akart tőlem semmit, semmi mást, mint hogy simogassam. Anyja simogatásainak hiányát, ezt a negatív emlékképet akarta velem is, másokkal is bepótoltatni.

© Fortepan, Péterffy István

Várady Szabolcs

DOB

Valami nekem is adatik itt,
valami csatt, valami csitt,
valami nekem is adatik itt,
valami valami valami valami
valami nekem is adatik itt.

Gyerekkoromban
dobot szerettem,
dobot szerettem volna,
de már elég elüldögelni csöndben,
a voltat és a volnát birtokolva,
nem csíp a bolha,
a csöndön túliak hívása csökken,
satöbbi nemkülönben.

Ott egy kevés,
itt egy kevés
körültekintő ténykedés.
Fázol, melegszel,
ülsz, állsz, lefekszel.

Hallod azonban?
Hallom azonban.

Mintha fatörzsön a csőr a lombban,
belül kopog a szó, kilobban,
fészkel benned, fészkelődik,
viszket egészen az agyvelődig.

Vakard, könnyörgök, ahol nem érem,
vakard, vakard meg, kérem, kérem!
Iszonyu, de iszonyu, ha nem csinálod,
üsse kő, vérzik, elébe állok.
Nem ott, nem ott – ott! OTT! Ott...

AMEDDIG, ADDIG

Jönnek sorban a széncinkék,
meg a kékcinkék, meg a csuszkák még,
a vajdarabokra, amiket
az ablak rácsára kitett-
tem.

Tem-tem, tererem,
a vers, nosza, így terem,
ahogy terelem.

Múlnak sorban a napszakok
reggelitől az ebédig,
majd séta után
egyet aluván
(aluván? no igen, aluván)
máris a vágy megéri.
Micsoda vágy?
a vacsoravágy!
a vacsoravágy megéri.

Fogy az idő és fogy a vaj,
idénből hamar lesz tavaly,
de annyi baj,
jövőre még, jövőre még
jönnek biztos a szécinkék,
mi pedig, no igen, mi pedig
ameddig, addig, ameddig.

Szigliget, 1999. január

© Fortepan, Péterffy István

Vérszegény szobanövény

Ott ültem, négy szemközt ezzel a vérszegény libával, nem úgy nézett ki, mintha azért jött volna a zsarukhoz dolgozni, mert izgalomra vágyott, egyszerűen csak árnyékos hely kellett neki egy irodasárookban, mint egy szobanövénynek, elüldögél évekig, vizenyős tekintettel bámul a semmibe. Rám függesztette a szemét, mélységes mocsárvilág, méla békakuruttyolás, halbuborékok, nyüzsgő ebihalak, álmatagon riszáló hínár.

– Figyel rám? Neve?

Mondom a nevem, a lakcímem, a személyi számom, az anyám nevét, a születési dátumomat, mindazt, amit úgyis tud, mert ott hever előtte a szemé-lyim és a diákom és a lakcímkártyám.

Bőrkabátos nyomozóra számítottam, aki metsző fölényrel néz a világra, szemét összehunyorítja, régóta álmatlanság gyötri, és a kelleténél több cigarettát szív. Átlát a világon, mint a röntgen, kirajzolódnak előtte csontjaim, sötét titkaim, hiába rejtegetni előle bármit, agyában sercegnek az áramkörök, mint egy hatalmas kapcsolótáblán.

Á, felejtétek el! Ez a mimóza itt fog bealudni a szemem láttára, mindegy neki, mi történt, mi nem, meg van győződve róla, hogy a világ nem hoz újat, de ha mégis, az is tökéletesen hidegen hagyja, neki lejár a munkaideje tizenhat óra nullanullakor, csekkolja időnként az órát, a mobiljára csetüzenetek érkeznek, odales a szeme sarkából, kisujjal megbirizgálja a képernyőt, mintha csak véletlenül, mint ahogy egy lány ruhájához ér kisujjal az ember úgy, hogy az észre se vegye, csak én tudjak a hőstetről, csak én hihessem, hogy valami közöm van hozzá.

Részlet a *Levágott fül* című regényből.

Ennek a nőnek persze semmiképp sem érintettem volna meg a kabátja szegélyét vagy a táskája varrását, nem akartam volna hozzá tartozni egy pillanatig sem. Talán ha egyetlen nő marad a földön, és nincs választék. Egy cikkben azt írták, ha negyven másodpercig tartom a szemkontaktust egy nővel, egy kicsit beleszeretek. Nem mertem volna negyven másodpercig nézni ennek a nőnek a szemébe, félttem volna, hogy elsüllyedek. Igaz, egyetlen nőnek sem bírtam negyven másodpercig a szemébe nézni, egyikük sem bátorított ilyesmire. Így is folyton beleszerettem mindenkibe, mert az a helyzet, hogy ha valakit csak titokban nézek, úgy, hogy először kicsit a kezét az asztalon, aztán a füle mögött a haját, aztán a szemöldöke vonalát, aztán a lábát, aztán a száját, ahogy beszél, szóval tuti találok valamit, ami szinte kízóan megtetszik.

Már-már fáj, hogy ezeket a nekem tetsző részeket nem csókolgathatom végig, de hát az összes nő összes részeit végigcsókolgatni túlzó tervnek tűnik, pláne, hogy az összes nő jelentős részének pasija van, nekik szintén volna hozzáfűzni valójuk a dologhoz, a nők másik része csak elfintorodna vagy ki-röhögne, ha efféle szándékomról értesülne, a többről meg fogalmam sincs, hogyan állna a dologhoz, mert még csak az sem látszik rajtuk, észrevették-e egyáltalán, hogy a világon vagyok. Bár a nőknek van perifériás látásuk, rám sem néznek, mégis tudják, hogy mit csinálok, hányas a lábam, divatos-e a hajam, milyen márkájú a cipőm, az arcszeszem, a karórám. Már ha van. És úgy viselkednek, hogy minél jobban beléjük bolonduljak, beletúrnak a hajukba, érzéken végigcirógatják a nyakukat, megigazítják a kis ruhájuk vállpántját vagy pláne a melltartójukat, csak hogy a fejembe szökjön a vér. Aztán ha megszólítanám őket, felháborodva kikérnék maguknak, és azt állítanák, eszük ágában sem volt jelzéseket leadni, összekócolódott a hajuk, viszketett a nyakuk, és elképzelni sem tudja egy bunkó férfi, hogy a ruhapántok és melltartók milyen gyakran és kínosan elcsúszkálnak a helyükről, vagy bevágnak a kényes testtájakon. Méltatlankodás közben meg élveznék, milyen jól megszívattak.

Persze én és a megszólítás... Egyszer végigmértem az utcán egy bitang jól kinéző csajszit, aki tekintetét a messzi naplementére függesztve pillantásra se méltatott, ám amikor a közvetlen közelembé ért, hangtalanul, szájról mégis jól olvasgatóan formálta bűvös üzenetét: „Kopj le!” Nehéz ügy!

Nem kizárt, hogy egy ilyen se íze, se bűze rendőrcsajba is képes lennék beleszeretni alkalomadtán, de most nem így állt a helyzet. Faggat, de mint-

ha nem is érdekelné, le tudnám-e rajzolni erre a papírra a kerítésünket, a házunkat, a házunk előtti villanypóznát, a bokrokat és fákat, csak úgy nagyjából. Körülbelül hány méterre helyezkedik el a fa a villanyoszloptól, a villanyoszlop a kerítéstől, a házfal a kerítéstől, a fától és a villanyoszloptól. Tartózkodott-e rajtam kívül valaki abban az időszakban az esemény tíz méteres körzetében? Szomszédok, arra járók, mesteremberek, postás, szófavizes, fagyaltos autó. Nem felejtettem ki valami apró tárgyi részletet, ami fontos lehet, és támpontot adhat a nyomozásnak? Pontosan hány óra tájban történetett a szóban forgó esemény, mármint az általam megnevezett állítólagos emberi testrész általam való állítólagos megtalálása. Miért éppen tizennégy huszonötkor, honnan tudom én azt, pontosan merről érkeztem ekkor, melyik buszjáratral, volt-e a buszon ismerős vagy valaki, aki igazolni tudná a szavaim hitelességét, mert addig minden csak feltevés, lehetőség, találgatás.

Azon kezdtem gondolkodni, vajon miért hiszi el ez a nő, hogy én vagyok én, hiszen semmi más nincs a kezében, mint a személyazonosság okmányaim, amik felől bárki más is lehetnék, mert már tök máshogy nézek ki, növeszttem a hajamat, és amúgy is pocsék a fénykép, én magam ukrán vendégmunkásra tippelnék. Lehetnék tök idegen, aki magamnak adom ki magamat, mert ez valamiért jó nekem, mert így büntetlen előéletű diáknak tünnék, nem pedig francia idegenlégióból frissen szökött anyagyilkosnak, akinek nyomában melleleg ott liheg az olasz maffia.

Vissza tudunk-e menni a napomban kicsit korábbra, milyen óráim voltak, milyen volt a hangulatom, nem voltam-e fáradtabb a szokásosnál, ki volt az az osztálytársam, akivel óra után még beszélgettünk egy kicsit, tényleg tudja ezt igazolni, ha megkérdezzük, és hol lakik az illető? Kérdezi ő, aki ott trónol a számítógépes nyilvántartás meg az ipari kamerák ezrei tetején. Fingani se tudok úgy, hogy ne értesüljenek róla, és most engem faggat. Tudnék-e személyleírást adni a buszvezetőről, akinél felszálltam, nem jöttek-e ellenőrök, akik alátámaszthatják mindezt, a megállóban vagy a buszon összefutottam-e ismerősökkel, akik hitelt érdemlően igazolnák állításaimat, hazafelé bandukolva nem ütköztem-e olyan utcabelibe, akinél visszakereshetővé válna az én feltételezett mozgásom az utcában a tizennégy óra húsz és tizennégy óra huszonöt közötti intervallumban?

Csing, csing, a nőnek két üzenete érkezett, kisujjával megpiszkálta az asztalon heverő mobilt, pillantást vetett a szövegre, mosoly suhant át az arcán, a keze megrándult, mintha kapásból válaszolni akarna, de aztán észbe kapott,

hogy hiszen most egy vallomást vesz fel, bármilyen ostobát és feleslegeset is. Rajtakapta tekintetemet, amint rajtakaptam, hogy üzenetet fogad, ám elpirulás vagy zavar helyett rosszindulatú fintor jelent meg a szájszegletében, és ez a penészvirág valamelyik besavanyodott dadus nénimet idézte fel az óvoda vészterhes korszakából. Igazán csodás, hogy viszonylag fiatal nők milyen hamar tuskóvá alakulnak át, ha a helyzet úgy hozza. És most úgy hozta. Vajon a barátnője hívta SMS-ben egy kapucsínóra vagy a sráca egy laza me-
netre? Esetleg átutalták a fizetését? Vagy a jattot, amivel a maffia megkente
őt bizonyos szolgálatokért?

Képes vagyok-e újra felidézni az eseményeket pontosan attól a pillanattól kezdve, hogy odaértem a kertkapunkhoz? Minden apróság fontos lehet. A jobb vagy a bal kezemmel próbáltam kinyitni a kapu kilincsét. Nem is próbálkoztam a kilinccsel? Miért nem? Mert mindig zárva tartjuk? Szóval biztos voltam benne, hogy aznap is zárva lesz? Nem próbálkoztam meg a nyitással csak úgy, szórakozottan? Rögtön nyúltam a kulcsért? Melyik zsebemben tartom, a jobban vagy a balban? Nem a zsebemben tartom? Hanem? A táskám első zsebében? Most is onnan került elő? Melyik kezemmel halásztam ki? A jobbal vagy a ballal? Mit csináltam közben a jobbal? Nyitottam a cipzárt? Ezek szerint balkezes vagyok? Ezek szerint jobbkezes? Utána jobb kezemmel nyitottam a zárat? Úgy érte természetesen, hogy jobb kezembe vettem a kulcsot, amellyel nyitottam a zárat? Könnyen nyílt a zár? Miért akadt, máskor is szokott? Évek óta? Mi az édesapám szakmája? Nem szokta otthon megszerelni a dolgokat?

Hogy ezt meddig lehet és meddig kell még így húzni? Úgy néztem, elég sokáig, nagy halom papír tornyosult az asztalon. Nyilván kitölti mindet, dossziéba rakja, iktatószámmal ellátja, aztán leküldi a pincébe, egy fém-
polcra. Hús év múlva meg egy rettentő különleges ügyosztály megtalálja és kiássa az esetet, és talán történik is valami az ügyben, láttam a *Döglött akták* teljes sorozatát. Persze olyasmi csak Amerikában fordul elő, ahol csupa kigyúrt szépfíú és tökéletes alakú nyomozónő szaladgál a rendőrségi folyosón, időnként beleszeretnek egymásba, lövöldöznek egy kicsikét, de aztán minden rendeződik, és a stáblista alatt elmorzsolhatunk egy könnycseppet, hiszen szép dolog, ha a gazok elnyerik méltó büntetésüket, az igaz pedig megdicsőül, és az Úr arcának fényességében járhat.

Kérdezte a nő, tudnám-e pontosítani, miféle emberi eredetű kötőszövet-maradványt pillantottam meg az ablakpárkányon? Jó, hogy fület, de egészen

biztos vagyok-e benne, hogy fülről volt szó, és nem csak valami hasonlóról, továbbá egészen bizonyos vagyok-e benne, hogy nem egy állat vonatkozó testrészéhez volt szerencsém? Azért egy fület még csak meg tud határozni az emberfia, ehhez nem kell diploma. Igen, teljesen biztos vagyok benne, nem ormány, nem kisujj, nem lábköröm, hanem emberi fül. Pont, mint az öné, hölgyem, azzal a vércseppnyi kis hamis rubinkővel, melyet nyilván hamis arany vesz körül.

Honnan veszem, hogy hamis? Tényleg, igazi is lehetne, talán valami büntény során foglalták le, míg a nyomozás tart, a kedvese meg, aki nyilván szintén rendőr, nagylelkűen önnek ajándékozta. Nem így történt? Ez természetesen csak hipotézis a részemről, de korántsem megalapozatlan. Tudja, régóta figyelemmel kísérem az életet, láttam az összes *Poirot*-t és *Columbót*, a *Piszkos zsarukat* is, nehéz nekem újat mondani. Igen, fül volt, kétségtelenül. Lehetne az ön füle, csak annál egy kicsit nagyobb meg szőrösebb. De fel a fejjel, rohan az idő, és mire nyugdíjba tetszik menni, alighanem nagyobb és szőrösebb fülkagyló gazdája lesz majd, mint jelenleg. Megengedi, hogy addig beleharapjak a kicsi fülébe? Hmm, csak megízlelném, hogy milyen finom és porcogós. Ha nem, hát nem, hagyjuk, nem vagyok sértődős.

Van-e tudomásom róla, hol van jelenleg az a fül? Naná, hogy van, itt hordom magamnál, néha megpróbálom eldugni a szobámban, a lakásban, kéne egy titkos széf, valami génbank, ahol a levágott füleket tartom sóoldatban, ideális hőmérsékletű és páratartalmú levegőn, és előszedem az éppen megfelelő fület, hol tartanám, te jóisten! Szóval azt állítom, ismétli meg, mint a hülyegyereknek, büntetőjogi felelősségem tudatában állítom, hogy a fül itt van nálam, ebben a helyiségben, ne szórakozzak, és őt ugyan ne próbáljam lóvá tenni, semmi baj, ha nincs fül, látott ő már nagyotmondó kamaszt, akinek megártott a sok krimi, aki fel akarta hívni magára a figyelmet valahogy, és hát ezt a módját választotta, figyelmen kívül hagyva, hogy a törvény, az törvény, ez nem bandázás és nem hülyéskedés, itt átlépek egy határvonalat, a hatóság félretájékoztatása már egészen konkrét tényálladék, most még visszakoehatok.

Szóval azt hitte, hogy rám tud ijeszteni, hogy gyáva alak vagyok, máris elhúzom a belem, a levágott fül elsétál, úgy tesz, mintha le se lenne vágva, minden rendbe jön, a testrészt szépen visszaröppen jogos tulajdonosára, az idő kereke visszatekerve, csakhogy ezen már túl vagyunk, bébi, ez a vonat már elment, itt az aduász a zsebemben, úgy kicsapom, hogy beszakad az élfóliázott, fautánzatú asztal.

Amúgy mi lenne, suhant át az agyamon, ha tényleg kísétálnék innen, még mielőtt semmi se történt, a srácok, akik elől ide bemenekültem, már biztos elhúztak. Megint szívóztak velem, miattuk kezdtem dzsúdózni, és most már fejben pontosan tudom, hogyan kéne őket ledzsúdózni, csak nem vagyok Zsoltibá, és hiába tudom fejben, a valóságban lebénulok, ezek meg beszólogatnak meg leköpködnek. Az utcán küzdeni más, mint a dodzsóban, az ott egy játék, Bruce Lee csupa izom volt, plusz a legjobb karatés a Naprendszerben, mégis körbevették egy zsákutcában hatan, és agyonverték, senki sincs, akinél valaki más ne lenne erősebb, ha nem egy ember, akkor öt, ha nem öt, akkor tíz, ezt ne feledjétek, mondta Zsoltibá, és én nem feledtem. Ha azok odakinn nem húzták el a csíkot, remélem, valamelyik posztolgató zsernyák rájuk röffent, hogy lehet hazamenni, csak semmi ólálkodás, azok meg nem keresik a balhét, úgyis elég balhésak, ki akar törvényt hazulra, hülyére is vernék őket a szülők, akiknek esetleg tényleg van félnivalójuk, nekem nem volt félnivalóm, de mégis lett, ki tudja, mi lesz, ha a rendőrség ténylegesen vizsgálatot indít. Ki tudja, kiről lett az a fül valójában levágva, én ugyan nem tudom, ez a legnagyobb frász, honnan is tudnám? Csak odacsesztek a párkányunkra egy fület, kis híja, hogy a kutyánk meg nem ette, ha megette volna, itt se lennék, bűnjel eltüntetve, bűneset felszámolva, nincs fül, nincs krimi.

Na de tényleg, és ha kiderül, hogy ez a fül hiányzik valahol? Mert tuti, hogy hiányzik, eléggé valószínűtlen, hogy senkinek ne hiányozzék, a csóka előbb-utóbb belenéz a tükörbe, jé, a fülem, hol hagyhattam el, de bosszantó, na, mindegy, fél füllel is élet az élet. Persze az se zárható ki, hogy az illető már nincs abban az állapotban, hogy odaálljon bármilyen tükör elé, mondjuk, elmerült egy mocsárban, egy sóderdombban, egy parkolóház betonjában talált örök nyugalomra. Ott már tényleg legkisebb gondja a fületlenség, de ugyan miért csonkítanák meg azt, akit aztán úgyis eltüntetnek? Vagy játszadozásnak indult a dolog, csak egy kicsit elfajult, és valahol elkallódott ez a jobb sorsra érdemes fülecske. És ha kicsapom az asztalra, ki mondja, hogy semmi részem abban, hogy a fül nem rendeltetésszerűen kering a világban? Elég ritka dolog, hogy egy fül csak úgy elinduljon világot látni, tapasztalatot gyűjteni, barátokat szerezni.

Figyelek én egyáltalán, vagy valami probléma van, nyugodtan elmondhatom azt is, találunk megoldást, higgyem el, általában szoktunk megoldást találni, mindenre van törvényi megoldás, nem hinném, mennyi mindenre, arra vannak a törvények, hogy megkönnyítsék az életünket, bárki bármit

állít. Mert ugye lázongani meg követelőzni, az elég könnyű, a törvény viszont ott van, áll, mint a cövek, nem lehet megkerülni, nem lehet úgy tenni, mintha ja, bocs, nem is létezne, ez nem egy ilyen dolog. Szóval neki elmondhatom, ő nem tanár, nem szülő, nem orvos, semmi szégyellnivaló, csak arra ügyeljek, hogy úgy mondjam, ahogy van, semmit se titkoljak el vagy mismásoljak el, mert úgyis kiderül. Na? Tényleg itt van az a levágott fül? Ha igen, akkor szeretné látni, tegyük pontot az ügy végére, lássa, nem csak szájhősködés ez az egész, nem csak feltűnési viselkedés.

Kitettem a fület, a nő első pillanatban meglepettnek látszott, később eléggé bosszúsnak, most már itt volt a szeme előtt az ügy, napnál világosabban, hiába nézegette némi undorral, ez már nem kész átverés, nem diáktrefa, hanem fül a javából, rendes fül, ahogy mondtam, engem igazolt, ezek szerint nem beszélek összevissza. Nem az jön, hogy a hülyegyerek szórakozik velünk, ami világos képlet, lehet mennydörögni, ügyet lezárni, pénzbírságot kiszabni, szülőknek szemrehányani. Nem, valami bonyodalmas és beláthatatlan, lezárhatatlan ügy kezdődik, ide-oda aktatoszogatóssal, házkutatásra kiküldött kollégákkal, akik unottan keresik az assetuggyákmit, a másik fület vagy a vércsoportot vagy egy random késtulajdonost, aki hirtelen előrántja DNS-mintával ékesített macsétáját.

Az egyik fiókból jobb híján kikapott egy légmentesen zárható nejlonzacskót, és megkért, rakjam bele a fülecskémet. Eljött az érzékeny búcsú pillanata, de ez legalább olyasmi volt, amit krimikben is látni, feldátumozott és kitöltött egy matricát, ráragasztotta a tasakra, így már bizonyítékról beszélhettünk, melyen sajnos ott volt az ujjlenyomatom, könnyen lehet, hogy csak az enyém, senki másé. Viszont a zsebem és az életem fájóan üres lett, olyan, amilyen az a nyomorult zacskó volt pár perccel ezelőtt is. Kétségbeejtő, jellegtelen, semmitmondó.

Az asztalon heverő, tőlem idegen testrésztől voltaképp az egyetlen igazi történet, ami megesezt valaha velem. Belepottyant a féreg kis életem kelles közepébe, én pedig nem bírtam el a nagyságát, a titokzatosságát, meg akartam szabadulni tőle, hogy visszazuttyanhassak a kis nyomoromba, apám kipoztolt szexjelenete, matekórák, megnyúzott nyulak és hasonlók közé. Nem tudtam felnőni a pillanathoz, nem tudtam kinyomozni a tettest, még csak a nyomába eredni is bénának bizonyultam, először lelöktek egy lépcsőről, aztán a lehető legbénább módon az igazságszolgáltatás kezébe adtam azt, amivel az élet megajándékozott, és a nagy sztorit átjártam olyan

aktakucakoknak, akik mindent el fognak követni, hogy apró miszlikekre szabdalják, hogy a darabkákat beszámazzák, hogy szerencsétlen, piti vacakká silányuljon a lelet.

Legszívesebben visszapörgettem volna az iménti percek videóját, zsebre teszem, és soha többé nem veszem elő a levágott fület. Ha hülyének néznek, akkor se. Ha nyakamba varrják, hogy félrevezetem a rendőrséget, akkor se. Bocsi, tévedtem. Fül? Milyen fül? Ezt nem értem. Biztosan rosszul hallott valamit, mert ilyet nem mondtam. Istenhez imádkoztam csodáért, bár az atya mondta, nem úgy kéne Istent hívogatni, mint a mentőket vagy a tűzoltókat, nemcsak amikor nagy a gáz, hanem napi kapcsolatban lenni vele, mint egy baráttal vagy rokonnal. Nemigen volt azonban választásom, most vagy soha, Mózes is az éhhalál szélén kérte a mannát, Szűz Mária bor fogytán a víz átváltoztatását, igaz, hogy ők az Úrnak közelebbi cimborái voltak, mint én.

Ekkor ordítás támadt a folyosón, a nőci egy darabig fülelt, majd felpattant, és kisetett az irodából. Az ajtó nyitva maradt, betódult a hangzavar, hogy a rohadt anyátokat, piszkos csirkefogók, miféle rendet űröztök tik, hát a szegényt csak eltapossátok, milyen nyomtatványról beszélsz, ördögfattyá, hogy az öregisten rohassza rád a magasságos eget... Kedves uram, nyugodjon le, fogd erősen, Bandi, ez hivatalos közeg elleni erőszak, akar maga rács mögé menni, ugye, hogy nem akar, papa, mi lesz a pereputtyal, gondolkodjék...

Én pedig megértettem a pillanat üzenetét, felmarkoltam a papírjaimat és a fület, zsebre gyűrtem az egészet, majd szépen kioldalaztam az ajtón és a bejáraton. Odakint csak a posztoló rendőr cigizett, dübörgő szívvel és rogyadozó térdel baktattam el mellette, és csak az utcasarkon befordulva kezdtem el futni. A kocka el van vetve, nincs sok időm.

Szlukevényi Katalin

FUTÓPÁLYA

Semmit se tenni nem lehet,
mondják a jógamesterek,
ne tégy hát semmit – lélegezz,
s ne kérdezz rá, hogy élet ez,
csak érezd: lépted ritmusára
jár tüdődben ki-be a pára,
s végigfut idegeiden
minden nem és minden igen,
bár a döntés nem rajtad múlik,
a sors most játssza ki aduit,
amíg rovod köreidet,
és magad helyett figyeled
az idetévedt antik drámák
hírnökét, a fekete kányát,
mely makacsul csőrébe kapva
egy diót, magasba ragadja,
s odafentről újra meg újra
a járda aszfaltjához kúrja,
míg meg nem nyílik, mint a szem,
mely bentről figyel szenvtelen.

A lovag és a királylány 1.

– Unok erős lenni – mondta panaszos hangon a királylány, és a porolóval dühösen ráhúzott a szőnyegre. Csillogva szállt a por a napsütésben szerte-szét az udvaron. A királylány újra ütött.

– Persze, drágám – válaszolta a sárkány. A mobilján pötyögött. – Olvastad, hogy Bikkmack gróf újabb területeket hódított el Borsika bárótól? Két erdőt és három falut, legelőstül. Ebből balhé lesz.

– Folyton balhé van – felelte unottan a királylány. – Kihoznád a nappali szőnyegét is?

– Persze – tüsténkedett a sárkány. Hátradőlt a karosszékében, és belekortyolt a koktéjába.

– Úgy értem, még ma – mordult rá a királylány. – Márminthab ebédelni is szeretnél még ma.

– Rosszul viselem, ha sürgetnek – zsörtölődött a sárkány, de azért felállt, és tüntető lassúsággal elindult a nappali felé.

Csöngettek.

A királylány a kötényébe törölte a kezét, és a kaputelefonhoz lépett.

– Jó napot kívánok – köszönt egy férfihang illemtudóan. – A királyfi vagyok. Jöttem megvívni a sárkánnyal, és kiszabadítani a királylányt.

A királylány szíve megdobbant. Aztán a kötényére nézett. Látszott a nagy, piszkos folt, ahol beletörölte a kezét. Hajat se mosott egy hete. És még nincs kész az ebéd. Hülye nagytakarítás.

– Hétfvégén zárva vagyunk – szólt a kaputelefonba. – Ügyfélfogadás hétfőtől péntekig, kilenc és öt óra között.

– Igen, láttam a kiírást – válaszolta a férfihang –, de én sajnos holnap reggel hatkor repülök haza.

– Az előszobaszőnyeget is hozzam? – kiabált ki a sárkány.

– Igen – kiabált vissza a királylány, a kaputelefon kagylóját eltakarva.

– Az összeset! – Elemelte kezét a kagyló elől. – Sajnálom. Miért jött ilyen alkalmatlan időben?

– Tudja, messze élek, fapados járatra szól a jegyem, valóban kényelmetlen időpontokban közlekedik, de így olcsóbb. Reméltem, hogy talán mégis bejutok. A rendkívüli helyzetre tekintettel.

– Minden helyzet rendkívüli. Nincs kivétel – közölte a királylány lemondóan és megfellebbezhetetlenül.

– Értem – mondta a férfihang szomorúan.

– Viszontlátásra hétfőn, kilenckor.

– Addigra én már hazarepülök.

– Itt vagyok, drágám – érkezett vissza lihegve a sárkány, karjában nagy halom szőnyeggel. Ledobta a királylány lába elé. – A pincelejárat előtti láb-törlőt is hoztam?

– Aha – felelte a királylány. – Nagyon sajnálom – tette hozzá a kagylóba beszélve.

– Én is. Egészen biztos, hogy nem enged be?

A királylány vetett még egy pillantást a kötényére, és szótlánul letette a kagylót. A sárkány épp visszaért az utolsó szőnyeggel.

– Ki volt az, drágám?

– Valami szórólapozó – hazudta a királylány. – Lepattintottam. Fölakasz-tanád a következőt?

A sárkány szuszogva levette és összehajtogatta az előző, kiporolt szőnye-get, és helyére tette az egyik piszkosat. Visszaült karosszékébe, hátradőlt, és jólesőt kortyolt a koktélijából.

– Hánykor lesz ebéd? – kérdezte.

– Még a porolással se végeztem! – csattant fel a királylány. Aztán elszé-gyellte magát. Újabban olyan türelmetlen, pedig a sárkány igazán nem tehet semmiről. Ő is csak a dolgát végzi. – Köszöni a szőnyeget – tette hozzá.

– Szerintem még egy félóra, és nekilátok a csirkének. Egykor ehetünk.

– A porolóval dühösen ráhúzott a szőnyegre. Csillogva szállt a por a nap-sütésben szertesztét az udvaron.

© Fortepan, MHSZ

Feldarabolás

Dénes egy év után otthagya a bölcsészkart. Jelentkezett a Kertészeti Egyetemre, eldöntötte, hogy kertész lesz. Ne legyél diplomás paraszt, fiam, mondta a nagymamája, Marika néni. Mindenkinek legalább egy nagymamáját Marikának hívják, a másikat pedig nagy eséllyel Erzsébetnek. Vagy Ilona. A nagypapák Józsefek, Istvánok, Jánosok, néha egy-egy Béla vagy Károly. Marika néni minden szombaton csirkepörköltet főz, kistestű csirkéből, páros héten nokedlivel, páratlanon tésztával. A kistestű csirkét a piacon szerzi be, Csirmaznál, a hentesnél. Mezőkövesden sok a Csirmaz, Kriston, Tuza nevű ember. Itt nőtt fel Dénes, Matyóföld, cifra nyomorúság. Tard, Szentistván, Mezőkövesd, az Alföld és a Bükk találkozásánál. Dénes be akar mutatni a családjának, vonattal utazom a Keletiből, olyan nevű vasútállomások, mint Kál-Kápolna, azt hiszem, ez két külön város.

Apám soha nem evett rizst, azt mondta, attól ferde lesz a szeme. Nem mondta, mutatta, hogy nem akarok ilyen lenni, és az ujjával elhúzta a szemhéját. Kínai. Csak a kínaiak esznek rizst, kislányom. Anyámnak meg kellett tanulnia a lehető legtöbb módon elkészíteni a krumplit. Krumplipüré, petrezselymes krumpli, olajban sült krumpli, zsírban sült krumpli, hercegnőburgonya, főtt krumpli, tört krumpli, krumplipüré vajjal és tejjel vagy tejföllel. Rozmaringos tepsis krumpli. Hajában főtt krumpli. Miért hajában és nem héjában. A hús az csak sertés vagy marha. Csirke nem, csak levesben. Steak burgonya, marhabélszínnel. Apám szerint a csirke nem elég férfias.

Szombaton mutat be Dénes a családjának, puszi-puszi, csókolom, Marika néni. Első kérdése, szeretem-e a csirkepörköltet. Mondom, hogy igen. Nem vagyok vegetáriánus, nincsen ételallergiám. Megnyugszik. Aki nem eszik húst, abban nem bízik. Kérdezi, jó lesz-e tésztával. Ha nem, még van mód változtatni nokedlire. Bár most tésztás hét van, miattam szívesen eltér a szo-

kásoktól. Dénes szerint ez azt jelenti, hogy szimpatikusnak talál. A tészta héten nem csinálunk csak úgy nokedlit. Ne tessék fáradni, mondom, szeretem tésztaival. Az első fogás húsleves. A húslevesnél a zöldségek mennyisége és a hús fajtája sarkalatos kérdés, szabolcsi rokonaink tesznek bele egy kanál sűrített paradicsomot. Lassú tűzön, türelmesen kell főzni, gyöngyöztetni, akkor nem habosodik.

Anyámat apám tanította meg a marha és a disznó különböző részeire, dagadó, comb, bélszín, nem sorolom fel mindet. Elmész a henteshez, először nem tudod, miből lehet jó pörköltet csinálni, melyik zsírosabb, rágósabb, omlósabb, melyiknek jobb a főzés, párolás, sütés. Én se tudom, anyámat szoktam felhívni. Anyám se tudta mindig, apámmal együtt jártak henteshez, és válogattak a húsok közül. Ha nagyon bizonytalan vagy, a hentes segít. Néha megkérem, fel is darabolja nekem. Én nem szeretem felválni, undorodom a nyers hústól. Apám gyomrából ki kellett venni egy darabot, fekély vagy ilyesmi. Műtét után diéta. Sokszor keveset, fűszereset kerülni, gyomorkímélő, könnyen emészthető, rostban gazdag, tápláló. Marhahúst inkább ne, csak csirkét. A száznyolcvanötcentis apám hatvan kilóra fogyott. Élete során tizenháromszor műtötték, mindenféle betegségei lettek. Máj, bél, epe. Van egy pasim, epekővel műtik. Vegetáriánus. Nem a pasim, csak néha találkozunk. Nem megyek be hozzá a kórházba, üzenetben írja meg, hogy túl van a műtéten. Diétáznia kell. Apám orrsövényferdülés miatt elvesztette a szaglását, műtét után se lett jobb. Mindig magával cipelt a boltba, hogy segítsék neki arcszeszt vásárolni. Ma drogériában vesszük az ilyesmit, DM, Rossmann, nem tudom, a kilencvenes években hol vették. Közért, abc, patika, illatszerbolt. Nem érzi a romlott hús szagát sem, ezért tapintásra dönti el. Ha nyálkás a marha, akkor nem friss.

Pörkölt után sütemény, Maris csinálja. Maris Marika néni sógornője, azt hiszem, vagy valamilyen rokon. Maris naponta süt legalább kétfajta süteményt, mindenféle alkalmakra. Esküvők, ballagások, születésnapok, húsvét. Apró teasütemények, halacska nevű diós sütemény és márványos szelet. Ezek Maris specialitásai, mindegyik több napig is eláll, a tisztaszobában tárolja őket, mert ott hűvös van. A tisztaszobák jellegzetes szaga pont nem tiszta, enyhén dohos, állott ágynemű és porszag. Mégis jó. A pörkölt finom, külön teszek rá tejfölt, Marika néninek ez nem tetszik, és a tésztaon lévő szaftot is kevesli. Ha nem ízlik, mondjam meg nyugodtan, nem lesz sértődés. Hiába mondom, hogy ízlik, megbántottam. A tisztaszobában szoktuk várni a

locsolókat, ez az alap, közben az asszonyok kártyáznak. Ha a locsoló megjön, röviditással kínálni, például pálinka, unikum, esetleg konyak. Süteményt szelni, és túrni a kölniket. Vödörös locsolkodás nincs, szódás szifonnal csak a kamasz fiúk próbálkoznak. Így töltök jó pár húsvét hétfőt.

Apám sose főz, csak elmondja, hogy kellett volna, hogy lett volna jobb, mit rontott el anyám. Ha nem ront el semmit, megdicséri. Szerintem jobban főzök, mint anyám, változatosabban. Erősen fűszerezek. A vegetáriánus pasim laktózérzékeny. Nem a pasim, csak néha találkozunk, olyankor főzök neki. Kókusztejes vöröslencse-krémleves, humusz, falafelgolyók, ricottás tortellini. Karácsonyra burgundi marharagut csinállok krumplival, a vegetáriánus pasim már nem a pasim. Szakítás után is rendszeresen ír, tájékoztat az állapotáról, tíz kilót hízott a műtét óta, jól van. Anyám azt mondja, soha nem evett ilyen finomat. Azt hiszem, ekkor dicsér meg életemben először. Most sem engem, hanem az ételt. Amikor vettem a húst, felhívtam, hogy a marha melyik részéből lehet jó burgundi marhát csinálni, azt mondta, hogy lábszár.

Marika néni nem főz olajjal, zsíron futtatja a hagymát, úgynevezett üvegesre. Ha három napig zsíros ételeket eszem, megfájdul a gyomrom. Nehezen emészttem az állati eredetű zsírokat. Déneséknél minden étel állati eredetű. Marika néni koleszterinjével baj van, az orvos azt javasolja, egyen kevesebb tojást, húst, zsírt, mert ilyen étkezés mellett egyenes az út a szív-rohamig. 7,5 a koleszterinszintje. Lehet rá szedni gyógyszert, de az nem elég, el kell hagyni a zsírt. Akkor járok először Miskolcon, mikor Marika nénihez megyünk a kórházba. Én vezetek, négy éve van jogosítványom, de nem tudok vezetni. Nincs rutinom, izzadok, nem ismerem a várost, nem ismerem az autót. Marika néni még nincs hetvennyolc éves, nem halhat meg, hetvennyolc éves koruk előtt nem halnak meg a nagymamák. Az intenzíven fekszik, szájmaszkot kell felvenni, a cipőnkre kék nejlont húzni. A szájából csövek lógnak ki, nem észlel minket. Nem tudom, mit észlel. Nincs magánál. Nem kapok levegőt, muszáj kimennem, elrohanok a mosdóba, hánynom kell. Megmosom az arcom, nincs papírtörülő. Két héttel azután, hogy szakítunk, Dénes felhív, hogy Marika néni meghalt. Budapestről autóval megyek le a temetésre, eltévedek, kések negyedórát. El lehet késni egy temetésről. Halotti tor a tisztaszobában, hidegtálak, fasírt, saláták, Maris által készített kétféle sütemény.

© Fortepan, tm

A tanúság medialitása

A HOLOKAUSZTRÓL SZÓLÓ VIDEÓ-TANÚSÁGTÉTELEK GYŰJTEMÉNYEI A KORTÁRS ÖNÉLETRAJZI KULTÚRÁBAN

„A görögök feltalálták a tragédiát, a rómaiak az episztolát és a reneszánsz a szonettet, a mi generációnk által feltalált irodalom pedig nem más, mint a tanúságtétel.”

*Eli Wiesel*¹

Egy személyes történettel kezdem. 2017 tavaszán belevágtam egy évek óta dédelgetett tervbe: meghirdettem egy órát média és szabad bölcsész szakos hallgatóknak, amely a Vizuális Történelmi Archivum (Visual History Archive, a továbbiakban VHA) anyagán és az azt kiegészítő, IWitness oktató portálon alapult.² Kétféle megfontolás vezetett. Az egyik az a pedagógiai cél volt, hogy a népirtások, elsősorban a magyar holokauszt túlélőinek személyes élettörténetével való találkozás olyan történelmi megismeréshez és önmegismeréshez vezet a diákokat, amilyenhez más, hagyományos egyetemi metodika segítségével nem juthatnak hozzá. Erről a kivételes pedagógiai helyzetről, folyamatról, tanár és diák számára egyformán felkavaró közös élményről voltak korábbi tapasztalataim: 2014-ben a

Nyílt Társadalom Archivum kezdeményezte Csillagos házak-megemlékezéssorozathoz csatlakozva egy kis diákcsoporttal kurrikulumon kívüli projektmunkát végeztünk: a diákok saját kutatásaik, a csillagos házak egykori és mai lakóival készített interjúik alapján állítottak össze egy emlékező anyagot.³ A holokauszt túlélőivel való személyes találkozás – a szembesülés az emlékezés, illetve emlékeztetés megfelelő módjairól szóló olykor homlokegyenest eltérő véleményekkel –, a diákok által forgatott videók közös megnézése, megbeszélése olyan intellektuális és affektív élményt jelentett mindannyiunk számára, ami szétfeszíteni látszott a megszokott egyetemi oktatási kereteket. Azt gondoltam a VHA-semináriumra készülve, hogy bár az archívumban felsorakozó interjúk megnézése nyilván nem hat olyan erőteljesen, mint a diákok és holokauszt-túlélők személyes találkozását dokumentáló videók, a

A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. – G. A.

VHA videóiban megjelenő túlélők életútjának személyes elbeszélése, az ezekkel a videókkal való bíbelődés, az archívum elveinek megismerése, az etikus szerkesztés problémájának megtárgyalása így is egy kurzusra bőven elegendő történelmi, médiaelméleti és személyes tanulással bír majd, és jócskán részesít minket olyan közös élményekben, amelyek szokatlanok, de termékenyek az oktatás hétköznapi keretei között.

A másik megfontolásom inkább hagyományos értelemben szakmai szempont volt: a VHA több mint 55 ezer visszaemlékezést tartalmazó archívuma az „amatőr”, nem irodalmi önéletrajzi elbeszélések valaha volt legnagyobb szervezett gyűjteménye, amely a digitális médiumnak köszönhetően az ilyen narratívákkal való találkozásnak újszerű, zavarba ejtően rugalmas lehetőségeit kínálja fel, s így nemcsak a népi történetek kutatásában, de a kortárs önéletrajzi kultúrában is kitüntetett szerepet játszik. Ahogy látni fogjuk, maguknak az ilyen archívumoknak a létrejötte nem független azoktól a társadalmi-nyilvánosságörténeti folyamatoktól, amelyekre a könyv elején az önéletrajz-boom kapcsán utaltam, de nem pusztán arról van szó, hogy a kortárs autobiográfia-kultúra egyik fontos összetevőjét képezik, hanem arról is, hogy bizonyos szempontból paradigmaticus szerepet játszanak benne, ugyanakkor mű-

ködésmódjuk és ideológiájuk sok szempontból különbözik a digitális környezetben fellelhető önéletrajzi megnyilatkozások másfajta, spontán gyűjteményeitől – mint amilyenek a személyes blogok vagy youtube-vlogok. Megkülönbözteti őket például az, hogy csak korlátozottan férünk hozzájuk, hogy nincs lehetőség nyilvános kommenteket fűzni ezekhez az önéletrajzi elbeszélésekhez, de főként az, hogy általában nagyobb tekintélynek örvendenek. Aligha vádolnánk például narcizmussal a túlélőket azért, mert közre bocsátják civil életük történetét, és azt sem szoktuk voyeurnek bélyegezni, aki időt, figyelmet szentel ezeknek az elbeszéléseknek. Azaz sokféle és jól azonosítható célokat rendelünk az ilyen tanúságtételekhez és azoknak az archívumba gyűjtéséhez: ilyen cél például a történelem megismerése, a rasszizmus és az előítéletek kritikája, az emlékéllátás azoknak, aki elpusztultak a népi történetekben, a pedagógiai megfontolások sokasága, mint ahogy én is írtam az imént.

A kiindulópontom a könyv elején az a folyamat volt, melynek során az amatőr önéletrajz polgárjogot nyer az irodalomtudományban és más tudományterületeken, illetve a hétköznapi tájékozódásban, de utaltam azokra a kritikákra is, például Jürgen Habermaséra vagy Richard Sen-

nettére, melyek a nyilvánosságnak ezt a fókuszváltását aggodalommal figyelték, a demokratikus közéletet, a kritikai beállítódást fenyegető fejleményként tekintettek rá, és attól tartottak, hogy a „narcizmus korára” jellemző tengernyi magamutogatás következtében elveszítjük a fogódzóinkat a valóban fontos közös kérdéseinket illetően. A VHA mint önéletrajzi elbeszélések hatalmas gyűjteménye tehát azért is foglalkoztatott, mert vizsgálatával olyan kérdésekhez jutottam a kutatási témámmal kapcsolatban, amelyek más módon már a korábbi fejezetekben is felmerültek – például, hogy mi lehet a jelentősége az amatőr önéletrajznak, mi a szerepe az archívumnak az öndokumentálásban, vagy hogy hogyan viszonyul a digitális szövegek szegmentálhatósága az irodalmi önéletrajzok hagyományához, másrészt olyanokhoz, amelyek új szempontokat adtak az önéletrajz-boom vizsgálatához – például hogy milyen szerepet játszik a tanúságtétel a kortárs autobiografikus kultúrában.

Nagyjából tehát ezek voltak a megfontolásaim a kurzus elindításakor, pár héttel a félév kezdete után azonban furcsa dologba ütköztem. Nem magán az órán, az körülbelül a terveim szerint, bár talán kissé iskolásabban, nehézkesebben zajlott, hanem másutt. 2017. március 31-én volt egy éve, hogy meghalt Kertész Imre, és egy emléknaphoz készülve

elővettem a naplóit. Az 1991 és 2001 közötti feljegyzéseit tartalmazó, a halála előtt nem sokkal megjelent kötetben⁴ egyszer csak egy olyan bejegyzésre bukkantam, ami éppen a VHA videó-tanúvallomásaira vonatkozott. Ez önmagában nem lett volna túl meglepő, Kertész naplói és esszéi igen sokszor említik a holokauszt tanú-íróit, gyakran veti össze saját életét-életművét az övékkel. Kertész nemcsak tanú-író, hanem a tanúságtétel kérdésének talán legjelentősebb magyar gondolkodója. Írói, etikai-esztétikai habitusának egyik sarkpontja volt az irodalom mint fikció és a tanúságtétel szembeállítása – nemcsak a holokauszt irodalmával, hanem általában az irodalommal kapcsolatban. 2001. április 9-én, pár hónappal a VHA videóiról írottak előtt például ezt jegyezte a naplójába: „Koestlert egy bizonyos értelemben a szellemi rokonaim közé sorolom, mint mindazokat, akiket a világért érzett felelősség elcsábított, tévutakra vitt és földönfutóvá tett, míg végül a hontalanságban megtalálták a nyugalmut, sőt a hivatásukat. Európa bukása a harmincas években olyan színjáték volt, amelyre még sokáig emlékszik majd a világ, s ha Koestlert olvasom, nem a fiction-jeit fogom fellapozni, hanem azokat a megrendítő dokumentumokat, amelyeket az évszázad tanújaként a polgári egzisztencia felbomlásáról, a kommunista moz-

galomban való csalódásáról, meneküléséről és franciaországi internálásáról írt.”⁵ A fikcióval szembeállított dokumentumszerűség és a tanúságtevő élet, illetve művészet összekapcsolódása végigkíséri életművét, erre vall magának a naplóformának az egyik fő műfajává emelése, az irodalom fikciós műfajaival, intézményrendszerével és ontológiai státusával kapcsolatos újra és újra megjelenő szkepticizmusa. És erre vallanak azok a sokat idézett és sokszor az életmű önreflexiójában kiemelt jelentőségűnek tartott gondolatmenetek, mint például az amúgy az irodalmi fikció hagyományos formáját választó novella, *Az angol lobo* gó elbeszélőjének eszmefuttatása az irodalom kimerüléséről és a helyébe lépő tanúságtétel jelentőségéről:

Ha megfogalmazásokat keresek, többnyire az irodalmon kívül keresem, ha megfogalmazásokra törekednék, valószínűleg tartózkodnék tőle, hogy e megfogalmazások irodalmi megfogalmazások legyenek, mert – és talán elég, ha ennyit mondok, sőt ennél többet valójában nem is mondhatnék – az irodalom gyanúba keveredett. Félni kell tőle, hogy az irodalom oldószerébe áztatott megfogalmazások soha többé nem nyerik vissza sűrűségüket és életszerűségüket. Olyan megfogalmazásokra kellene törekedni, amelyek totálisan magukban foglalják az élettapasztalatot (vagyis a katasztró-

fát); olyan megfogalmazásokra, amelyek meghalni segítenek, és mégis hagyományoznak valamit a túlélőkre is. Semmi kifogásom ellene, ha ilyen megfogalmazásokra az irodalom is képes: de mindinkább úgy látom, hogy csupán a *tanúságtétel* képes rá, esetleg egy némán, a megfogalmazása nélkül leélt élet *mint megfogalmazás*.⁶

Találunk ugyan a feljegyzései között olyan helyet is, ahol a fikció mégiscsak magasabb rendű kifejezési formaként tűnik fel, és mélységes kétely gyötri a dokumentumszerű feljegyzések értékével kapcsolatban: „Rendelkezem-e még ezzel a tehetséggel, van-e bennem még plasztikus tehetség, vagy teljesen kimerültem? Vagy lehetséges-e, hogy valóban csak önéletrajzi irományokra vagyok képes, fikciókhoz nincsenek meg az adottságaim?”⁷, mégis azt gondolom, hogy korának és korunknak a legradikálisabb gondolatmeneteit fogalmazta meg Magyarországon a nyugati irodalmi-esztétikai hagyomány válságával kapcsolatban, azaz azt, hogy ez a hagyomány nem képes a holokauszt és általában a totális diktatúrák tapasztalatát sem reprezentálni, sem alkotó módon a kultúrába integrálni, ami az olyan kulturális-egzisztenciális gesztusok felértékelődéséhez vezet, mint amilyen a fikciós irodalmi formákkal részben legalábbis szembehelyezkedő tanúságtétel, az egyéni tapaszta-

lat olyan felmutatása, ami az egész közösségre érvényes igazságot, törvényt tesz láthatóvá. 1992-ben Jean Améryről szólva, összhangban azzal, ahogyan a kilencvenes évek elejére a tanúságtétel jelentőségéről a holokausz emlékezetében Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban gondolkodtak, azt is megfogalmazza, hogy a túlélő tanú elbeszélése nemcsak az irodalom, hanem a politikai beszéd egyetlen hiteles alternatíváját is jelenti: „A holocaustnak ugyanúgy megvannak a szentjei, mint akármelyik szubkultúrának; s ha fennmarad a megtörténtek eleven emléke, akkor nem a hivatalos szónoklatok, hanem a tanúságtevő életek révén fog fennmaradni.”⁸

Talán nem igényel több magyarázatot, hogy miért olvastam izgatottan és miért vágott mellbe azonmód Kertész pár mondatnyi megjegyzése a VHA-ról, a holokauszról szóló tanúságtételek e hatalmas gyűjteményéről, melynek létét, úgy véltem, éppen azok a premisszák alapozták meg, amelyeket pár ezer kilométerrel arrébb ő maga is évtizedeken keresztül újra és újra megfogalmazott. Lássuk hát, hogyan ír a naplójában a videókról:

Amellett ott vannak Spielberg interjúalanyai, ezek az öregemberek, asszonyok és férfiak, akik az első szó után

annyira meghatódnak önmaguktól, hogy sírva fakadnak a képernyőn, vagy agresszívvé válnak. Ha egy szegletes arcú idős asszony, akinek állkapcsa akár a diótörő, a műfogait csattogtatva, gonosz indulattal elbeszéli a mindenki által ismert közhelyeket, az ember szinte azt gondolná, hogy ha már megesett, akkor jobb, hogy vele esett meg... (Nem cinikus vagyok, csak igazat beszélek, amit oly kevesen tesznek és mernek megtenni; nekem viszont most már mindegy.)⁹

A félreértések elkerülése végett jelzem, hogy ebben a meghökkentő bejegyzésben engem nem a túlélők egymás szerepléseihez vagy narratívájához való viszonyának pszichológiája érdekel,¹⁰ hanem két látszólag azonos alapokról induló koncepciónak a feszültsége: az irodalmi elbeszélésekkel szemben felértékelt tanúságtétel eltérő felfogásai. Kertész számára ezek a nyilatkozatok nem voltak autentikus tanúságtételek, ami mindenképpen elgondolkodtató.

Az idézett bejegyzés dátuma 2001. augusztus 6., így Kertész nagy valószínűséggel az előző este a TV2-n bemutatott, *A holocaust szerepei* című, Szász János rendezte dokumentumfilmben találkozott „Spielberg interjúalányaival”. Szász ugyanis egyike volt annak az öt jeles európai rendezőnek, akiket a Vizuális Történelmi Archívum felkért, hogy a saját országából származó tanúvallomások

felhasználásával állítson össze egy mozifilm hosszúságú alkotást. Voltaképpen ezek a filmek jelentették az akkor online még nem elérhető archívum európai bevezetését – vegyes fogadtatással.¹¹ Szász egy interjúbán azt nyilatkozta, hogy az elkészült film bemutatása nem bizonyult egyszerű feladatnak, az elsőként megkeresett közszolgálati televízió ugyanis nem kívánta átvenni, így került végül egy kereskedelmi tévé műsorára.¹² A film bemutatása körüli bonyodalmak is jelzik azt, hogy Magyarországon és általában Kelet-Európában a 2000-es évek elejére nem játszódott le az a folyamat, ami Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban az 1970-es évektől kezdve az 1990-es évekig, a holokauszt-tanúvallomások archívumainak születéséig lejátszódott, mely folyamatot Annette Wieviorka a holokauszt-túlélő szociológiai-kulturális státusának, majd megkérdőjelezhetetlen erkölcsi tekintélyének létrejöttéként ír le.¹³ Szász filmjének fogadtatása azonban azok között is vegyes volt, akik nem maguknak a tanúságtételeknek a jelentőségét és a történelmi önmegismerés megkerülhetetlen erkölcsi kötelességét vonták kétségbe. Szász markáns rendezői stílusa sokak szemében tűnhetett feleslegesen hatásvadásznak az amúgy is rendkívüli affektív hatással bíró interjúk szcenírozásakor. Erről az affektív hatásról Szász a következőképpen nyilatkozott:

Akkor ijedtem meg először, amikor tavaly áprilisban elküldték az első archív dokumentum-felvételeket. Nagyon megijedtem, mert nem tudtam nézni őket. Ugyanakkor nem lehetett nem néznie őket, hiszen másként nem tudok filmet csinálni. Ezután borzasztó állapotba kerültem, rettenetes álmaim voltak, amelyek a munka során, fél éven át végigkísértek.¹⁴

A félrefordulás vágya és a nézés erkölcsi kötelessége, a videó-tanúságtételek megformálatlanságából, nem-irodalmi voltából következő kiszámíthatatlanság, nyers, „valóságos” hatás, illetve a médium közvetlenségéből, kvázi-jelenlét-érezéséből következő intimitás olyan sajátosságai ezeknek az interjúknak, amelyeket mindenki megtapasztal, ha csak egyetlen anyagot is megnéz, és amelyek a videóarchívumokról szóló gondolatmenetekben – legyenek azok történettudományi, irodalomesztétikai, médiaelméleti vagy pedagógiai érdeklődésűek – rendre visszatérnek.

Függetlenül attól, hogy miképpen értékeljük Szász filmjét, a videóinterjúkkal való találkozásáról szóló vallomása, a filmje által kiváltott ellentmondásos reakciók, köztük Kertész élesen elutasító naplóbejegyzése, illetve mindazok a tapasztalatok, amelyeket a tanítás során e tanúságtételekkel való bibelődésről szereztem, a Vizuális Történelmi Archívumot rendkívül komplex és

szerteágazó kérdések csomópontjaként kezdtek láttatni velem. A továbbiakban arra szeretnék kísérletet tenni, hogy miközben felvázolom két tanúságtétel-archívumnak mint az önéletrajzi elbeszélések reprezentatív kortárs repozitóriumainak a keletkezését, működésmódját és jelentőségét, megpróbáljam megérteni azokat az ellenérzéseket – nem utolsósorban Kertészéit –, melyek elsősorban a VHA-t övezték és övezik. Először – főként Annette Wieviorka könyve alapján – röviden felvázolom azt a kulturális-történelmi helyzetet, amelyek közepette ezek az archívumok megszülettek, azután bemutatom a két legnagyobb amerikai archívum, a Vizuális Történelmi Archívum és a Fortunoff Archívum koncepcionális különbségeit. A videó-tanúságtételek gyűjteményeivel kapcsolatban a következő kérdéseket szeretném részletesebben tárgyalni: a videóvallomások és az irodalmi, illetve más művészi és dokumentum-médiумokban létrejövő elbeszélések viszonyát, az archívumba gyűjtés és az elbeszélések szegmentálásának jelentőségét, illetve a videó-interjúnak azt a mediális sajátosságát, hogy mintegy jelenlévővé teszi a túlélőt, s így az örök találkozás lehetőségét, egyfajta időn kívüliséget kölcsönöz neki. Végül arról ejtek szót, hogy a tanúságtétel fogalma hogyan járulhat hozzá az önéletrajzi szövegek kortárs tobzódásának leírásához.

A tanú kora és a videó-tanúságtételek

A *tanú kora* c. könyvében Annette Wieviorka a második világháború éveitől a kilencvenes évek közepéig tekinti át azt a folyamatot, mely során Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban kialakult a „túlélő” társadalmi-kulturális kategóriája és erkölcsi presztízse. Ennek a folyamatnak az első szakaszát „az elsüllyedő világ tanúi” nyitják,¹⁵ azok a zsidók, akik a holokauszt idején, általában a túlélés reménye nélkül jegyezték fel az eseményeket s reflexióikat elsősorban abból a megfontolásból, hogy az utókor ne pusztán a nácik szemszögéből megírt történelemmel találkozzon. Ezeket a feljegyzéseket, naplókát már a gettókban archiválni kezdték, és ezek egészültek ki a háború után a koncentrációs táborokban született feljegyzésekkel, illetve a közvetlenül a háború után összegyűjtött tanúvallomásokkal. Ezek a szövegek azonban Wieviorka megállapítása szerint meglehetősen sokáig nem hatottak különösebben a közvéleményre, nem születtek irodalmi-művészi reflexiók rájuk. Az egyre szaporodó, s az ötevenes évek végére minden korábbi történelmi esemény emlékezetével összevetve meghökkentő, több tízezres nagyságrendet elérő spontán emlékezések, irodalmi önéletrajzok ellenére a szerző szerint a korszakot – a túlélők

és a nagyközönség mentalitását egyaránt – inkább a felejtésvágy, illetve a kontinuitás nélkül felszámolt múltvaló emlékezés nehézsége okozta benuátltság jellemzi. Az emlékezés elsősorban az intimszférába, a családba, a kis közösségekbe van utalva, a túlélők nem alkotnak koherens csoportot, történeteik nem lépnek be a szélesebb körű nyilvánosságba – nemcsak a szovjet antifasiszta ideológia uralma alá került kelet-európai országokban, de a nyugati világban sem.¹⁶

A túlélő kulturális státusában a fordulatot az Eichmann-per (1961) jelentette, ehhez köti a szerző annak a korszaknak a kezdetét, amelyet „a tanú születésének” nevez.¹⁷ Az Eichmann-per azért is játszhatott szerepet a holokauszt és a holokauszt-túlélő köztudatba kerülésében, mert ez volt az első olyan per, amit nemzetközi tévéközvetítésen lehetett követni, s amelyet deklaráltan pedagógiai szándékokat szem előtt tartva terveztek meg. Míg Nürnbergben a túlélő tanúk szerepe elsősorban az volt, hogy adatokat szolgáltatassanak az (általában a náci által) írott bizonyítékok kiegészítésére, itt ők váltak főszereplővé, szóban előadott történetük egyre inkább magára vonta a figyelmet, és némiképpen a háttérbe szorította Eichmann alakját. Míg eleinte nehéz volt vállalkozókat keresni a tanúk padjába, a per előrehaladtával egyre többen jelent-

keztek, hogy elmeséljék a történetüket. A bizonyítási eljárás részleteinél a tanúk és a közönség számára is fontosabbnak bizonyult az, amit Gideon Hausner, a per főügyésze a büntetőeljárások „javító, nevelő aspektusának” nevezett: azaz hogy „megragadják az emberek figyelmét, elmesélnék egy történetet, erkölcsi tanulással szolgálnak”.¹⁸

Azt mondhatjuk tehát, hogy a perben a tanúskodás kétféle, jogi és spirituális értelme egyformán szerepet játszott: a tanúk információt szolgáltatottak egy bírósági eljárás lefolytatásához, de közben valami olyan nem pusztán jogi vagy történelmi értelmű igazság megnyilvánulásáról is tanúságot tettek, ami meggyőződésük szerint az egész szélesebb értelemben vett közösségük – nemcsak a túlélők, nemcsak a zsidók, hanem a nyugati társadalmak vagy akár az egész emberiség – önmegértése számára lényegessé válhatott. Ma általában így szoktuk érteni a tanúságtétel kifejezést, kevésbé a jogi (tanúskodás) értelmében, inkább a fogalom spirituális eredetéhez közeli értelemben (a személyes történet elbeszélése rámutat isten jelenlétére vagy a szekularizált verzióban valamilyen magasabb rendű törvényszerűség megnyilvánulására az illető életében).

A harmadik korszak, amelyet Wieviora a könyv címével választott ki-

fejzéssel „a tanú korának” nevez, és kezdeteit a hetvenes évek végére teszi, az írott és audiovizuális tanúságtételek szisztematikus összegyűjtésének, archívumokba rendezésének időszaka. Ebben a korszakban válik a túlélő igazán láthatóvá, tekintéllyé – erkölcsi értelemben is, és abban az értelemben is, hogy a történészek számára forrásként szolgál. Ezek a fejlemények a Nyugat-Európában, Izraelben és az Egyesült Államokban zajló politikai változások mellett erősen összefüggnek azokkal a társadalmi, kulturális és nyilvánosság-történeti folyamatokkal, amelyekről az önéletrajzi boom kapcsán a kötet elején én is beszéltem. Wiewiorka a hétköznapi emberek élettörténete iránt megnövekvő érdeklődés összetevői közül három tényezőt emel ki: Elsőként az 1968 utáni időszak intenzív demokratizálódási folyamatait, a tudományos és laikus etnográfiai jellegű szemlélet előtérbe kerülését, azaz a mindennapi ember tapasztalatait, lélektana iránti kíváncsiságot, a marginalizált csoportok hangja iránti fogékonyságot. Ettől nem független a második tényező, az emberi jogok ideológiájának győzelme, az a kultúrtörténeti változás, mely nyomán a közeli és távoli korszakok, társadalmak megítélésében fontos státusra tesz szert az emberi jogokhoz való viszonyuk. A harmadik, nyilvánosság- és médiatörténeti fejlemény, amit a tanú korának fel-

tételeként jelöl meg, a profán tapasztalat, a hétköznapi értelemben vett tanúságtétel diadala a médiában, elsősorban az amerikai hatásra Európában is egyre inkább meggyökerező „intim televízióban”¹⁹, a talk-showk, stúdió-vallomások világában.

A szemtanúk elbeszéléseinek felértékelődésében, legalábbis Amerikában, szerepet játszottak a holokauszt olyan művészi reprezentációi is, amelyeket a túlélők hiteltelennek érzektek, ezek között a legnevezetesebb az Amerikában 1978-ban bemutatott *Holocaust* című minisorozat volt, mely hollywoodi dramaturgiával, egy német és egy zsidó család párhuzamos történetén keresztül mesélt a II. világháborúról. Az éles kritikai reakciókat kiváltó sorozatról Eli Wiesel úgy nyilatkozott, hogy „egy ontológiai eseményt szappanoperává változtatott [...], és itt a tanú kötelességének érzi kijelenteni, hogy amit a képernyőn a nézők láttak, az nem az, ami ott történt”.²⁰ Ennek a sorozatnak, illetve a hiteles reprezentációról fellángoló vitának a nyomán egyre több túlélő vállalkozik rá Amerikában, hogy több mint harminc évvel a háború vége után, immár stabil társadalmi helyzetben, gyermekekkel, unokákkal maguk körül felidézzék a náci népiptás emléket. Ebből a készletéből született az első videóarchívum, a későbbi For-

tunoff Archívum²¹ alapja, a Holokauszt-túlélők Filmes Projektje, melyet New Haven-i civilek szerveztek meg az 1970-80-as évek fordulóján.

A hiteltelen reprezentációkra adott reakció tehát az egyik fontos ösztönzője volt a videó-tanúságtételek megszületésének. Érdeemes talán Wieviorka gondolatmenetéhez hozzátenni, hogy ez a fordulat visszahatott a művészi reprezentációra is: sokan gondolják azt, hogy Claude Lanzmann *Soá* című dokumentumfilmje (1985) éppen amiatt jelentett fordulatot a holokauszt-reprezentációk sorában, mert a tanúk (áldozatok, elkövetők vagy közönyös szemlélők) megszólaltatásával olyan fajta hitelességre tudott szert tenni, amire a fikció, még a legjobb szándékú is, még az önéletrajzi szövegeket adaptáló is, fiktív státusából következően képtelen. A túlélők megszólaltatásának, a tanú színrelépésének történetében kulcsjelentőséget tulajdonít neki Shoshana Felmann,²² Geoffrey Hartman pedig, aki a Fortunoff Archívum első igazgatója volt, és aki irodalomkritikusi munkássága mellett a videó tanúságtétel-gyűjtemények úttörője és egyik legjelentősebb apológétája, a filmre vett tanúságtételek jelentőségét indokolva azt írja, „Lanzmann filmje a holokauszt-reprezentációkat előttére és utánára osztja”.²³ A tanukat beszéltető film a későbbi reprezentációk kritikájában is origóként szolgál: a holokauszt-amerikanizáció-

ját bemutató tanulmányában Alvin Rosenfeld a *Schindler listája* (1993) ellenpontjaként említi, mint olyan pozitív példát, ami nem kényszerít megváltó narratív keretet, könnyű katarzist az anyagára.²⁴

Két archívum vitája

A filmes ábrázolás és a videóarchívumok történetének kölcsönviszonya korántsem ér véget Lanzmann úttörő filmjével, ugyanis a mára egyértelműen a legnagyobb növekedett gyűjtemény, a VHA születése éppen a nagyközönség történelmi felvilágosításában elévülhetetlen érdemeket szerzett, ugyanakkor a holokauszt-reprezentáció kérdéseire érzékeny közönség köreiből oly sokat bíralt Spielberg-film, a *Schindler listája* forgatásának köszönhető: a legendás történet szerint Spielbergben akkor fogant meg a gondolat, hogy videóra kellene venni és össze kellene gyűjteni a holokauszt-túlélők személyes történeteit, amikor a lengyelországi forgatáson tanácsadóként résztvevő túlélők történeteit hallgatta.²⁵ És ahogy utaltam rá, az archívum promóciója is fikciós-film-rendezők által készített, művészi eszközöket használó, egész estét betöltő filmekkel indult. A történeti hűség kedvéért azonban először a Fortunoff Archívum keletkezéséről és mai felépítéséről írok röviden.

A New Haven-i önkéntes interjúprojektet 1981-ben befogadta a Yale Egyetem, és ahogy Geoffrey Hartman fogalmaz, „elismerve a televízió pedagógiai értékét”²⁶, a holokauszt túlélőinek meginterjúvolásába kezdtek. (A Fortunoff nevet később, egy magánadomány nyomán vette fel az archívum.) A projekt középpontjában egy, a tanúk státusának történetéből következő morális megfontolás állt:

Nem szabad helyettük beszélnünk; éppen hogy az a kötelességünk, hogy meghallgassuk őket, és hogy helyreállítsuk a párbeszédet azokkal az emberekkel, akikben olyan mély nyomot hagyott mindaz, amin keresztülmentek, hogy a normális életbe való beilleszkedésük csak látszat – igaz, létfontosságú és megnyugtató látszat.²⁷

A médium jelentősége abból fakadt Hartman szerint, hogy a dokumentumfilmzés vagy a tévés újságírás nem nyújthatja azt a fajta alapos, kitérő figyelmet, amit csak az oral history tesz lehetővé, illetve hogy a videó közvetlenebb, nagyobb bizonyító erővel bír és testiesebb tapasztalatot nyújt, mint a hangzó anyag önmagában. Érdekes módon Hartman az irodalmár, azt a munkát, amit az archívum végez, a kéziratok összegyűjtéséhez hasonlítja – ezzel is azt hangsúlyozza, hogy nem (dokumentum)filmes vállalkozásba kezd-

tek, hanem szerkesztetlen nyersanyagok összegyűjtésébe, amelyeket később akár filmesek is használhatnak.²⁸ Ennek megfelelően irányítatlan interjúk készítésére képezték ki az önkénteseket: olyan beszélgetéseket akartak inspirálni, amelyeket a lehető legnagyobb mértékben az interjúalany ural. Ezért lehetséges az, hogy a videóinterjúk terjedelme másfél és negyven (!) óra között mozog. Jelenleg 4400 videót őriznek, melyeket Észak- és Dél-Amerikában, Európában és Izraelben rögzítettek. A kulcsszavak szerint katalogizált videók nagyrészt videokazettán érhetőek el a Yale Egyetem könyvtárában előzetes kérésre, néhányat az archívum munkatársai által tematikusan szerkesztett formában online is elérhetővé tettek.

A kilencvenes évekre a Yale gyarapodó archívuma már nem volt egyedülálló, az évtized végére legnagyobb vetélytársává a Steven Spielberg által alapított Vizuális Történelmi Archívum vált. A VHA ma már nemcsak a holokauszt tanúinak elbeszéléseit tartalmazza, hanem a genocídiumokról szóló tanúságtételek hatalmas archívuma. Több mint 55 ezer rendszerezett, szegmensenként kereshető, online elérhető videót tartalmaz, melyeken a holokauszt, az örmény, a ruandai, a guatemalai népirtás és a nankingi mészárlás túlélői, tanúi mesélnek az életükről. Ehhez a hatalmas gyűjteményhez néhány

éve egy online tanulófelületet kapcsoláltak: az IWitness-t²⁹, mely interaktív, multimédiás tanulási környezetet biztosít a videók kutatásához, feldolgozásához (elsősorban 12-18 éves) diákok és tanáraik számára. A VHA tehát maga mögé utasít minden korábbi archívumot (más témájúakat is) – nemcsak méretével, de a digitális technológia lehetőségeinek maximális kihasználása révén is. Túl a videók általános indexelésén (a szereplő neve, neme, nemzetisége, az interjú nyelve, melyik népi történetéről szól az interjú, milyen szerepet játszott ebben a történetben a beszélő, hol vették fel a beszélgetést stb.), a több tízezer, általában 2 óra hosszúságú videó mindegyike egyperces szegmensekre van osztva, és ezekhez egyenként is kulcsszavak vannak rendelve aszerint, hogy épp miről beszél a nyilatkozó. Azaz 55 ezer interjúval számolva körülbelül 6 millió 600 ezer szegmenst tageltek meg több kulcsszóval. Ez az önmagában is megdöbbentő mértékű feldolgozási munka azzal jár, hogy az archívum használója kutatási kérdésétől függően nemcsak a témához kapcsolódó videókat, teljes élettörténeteket kap, aminek a végignézésével neki kell kiválogatnia a számára releváns részeket, hanem kontextusukból kiragadott egyperces töredékek százait, ezreit is akár. A részletes keresésének ez a lehetősége tudtommal egyetlen más, audiovi-

zuális narratív anyagokat tartalmazó archívumban sem létezik. A VHA nagyszabású vállalkozása jól láthatóan azzal a céllal született és működik ma is, hogy a lehető legnagyobb forrásráfordítással, a digitális technológia legújabb fejlesztéseit incorporálva ne csak egyszerűen egy jól használható, óriási archívumot hozzanak létre, hanem egy monumentális interaktív emlékművet: eleinte a holokauszt, majd általában a genocídiumok nemzetközi emlékművét.

Világos, hogy a Fortunoff és a VHA viszonya egymáshoz nem egyszerűen versenyhelyzet, hanem koncepcionális különbséget is jelez. A kilencvenes évek végétől kezdve maga Hartman is nemegyszer burkoltan vagy nyíltan a VHA-val összehasonlítva magyarázza a Yale-projekt alapelveit és gyakorlatait: a tanú lehető legnagyobb kontrollját, a tanú, az interjúkészítő és az interjú nézőjének affektív közösségét, az általuk kidolgozott önkéntes képzési módszert, interjútechnikát és terjesztési (nem-terjesztési) szisztémát, ami mind szerves része annak, hogy mit jelent a tanúságtétel a számukra és milyen jelentőséget tulajdonítanak neki a történelem megismerésében és a pedagógiában.³⁰ A VHA ugyanis – feltehetőleg ipari méreteiből adódóan is – egy jóval formalizáltabb interjútechnikát dolgozott ki. Előre

megszabták, hogy a beszélgetésnek mekkora része szóljon a nyilatkozó háború előtti és azóta eltelt életéről, illetve a holokausztról, és az interjúk túlnyomó többsége úgy végződik, hogy a beszélő családi fotókat mutat meg, majd köré gyűlnek a családtagjai, és a jövő generációk számára valamilyen (általában optimista, lelkesítő) üzenetet fogalmaz meg. Szemben a Yale-projekt videóival, amelyeket egy semleges stúdióban forgattak, ami a tapasztalatok integrálhatatlanságát hangsúlyozta, itt a nyilatkozók saját otthonukban beszélnek. Annette Wieviorka, a VHA-projekt szigorú kritikusja egyenesen úgy látja, hogy a Spielberg-féle archívum tanúvallomásai „a Schindler listájával szimbiózisban, annak kiegészítéseként, nem pedig vele szemben”³¹ jöttek létre, azaz nem a giccses művészi reprezentáció(k) kritikájaként, a tanút a maga jogaiba helyezve; és akárcsak a játékfilm, az interjúk is egy olyan uniformizált narratív keretbe vannak kényszerítve, amelyek a megmenekülést, az élet diadalát sugalmazzák. Mindez, együtt az archívum ipari méreteivel, amit a létrehozói nem győznek hangsúlyozni, jól beleilleszthető abba a sok évtizedes folyamatba, amelyet a Wieviorka által is idézett Alvin Rosenfeld a holokauszt amerikanizálásának nevez. Ennek során a holokausztot „individualizálják, heroizálják, moralizálják, idealizálják és univer-

zalizálják”.³² A megmentés, megmenekülés témájának a pusztulás fölé helyezése Rosenfeld szerint azzal az amerikai populáris habitussal kapcsolatos, mely kerüli a tragikummal való szembesülést. Rosenfeld Yehuda Bauert idézi ennek megvilágítására: „Az állam által rendszeresített és az állampolgárok lelkes együttműködésével végrehajtott kegyetlenkedés és jogfosztás olyannyira ellentétesek az amerikai gondolkodásmóddal és erkölcsi képzelettel, hogy jóformán felfoghatatlanok a számára.”³³

Hozzáférés és szegmentálás

A hozzáférés és a szegmentálás problémája olyan kérdések, amelyek a digitális önéletrajzi elbeszélések ciklációjában általában is alapvető fontosságúak. A Yale döntése, hogy a videókat csak könyvtárakban teszi elérhetővé és az interjúk intaktságát a lehető leginkább igyekeznek megőrizni, következetes megoldás egy olyan koncepcióban, amely a tanúknak nyújtott erkölcsi igazságtételt, az ő szóhoz juttatásukat és a narratívájuk feletti lehető legnagyobb kontrolljukat tarja szem előtt. Ez azonban nagymértékben korlátozza az anyaghoz való demokratikus hozzáférést és a kutatásbeli és pedagógiai használatot. A rendelkezésre álló technológia és a mai tájékozódási szokások bőven több lehetősé-

get biztosítanak. Erre a dilemmára Hartman is utal, amikor arról beszél az idézett interjúban, hogy bármennyire is óvni szeretné minden egyes vallomás intimitását, különlegességét, emberi voltát, valóságosságát (ellentétben a Spielberg-féle projekt ipari dimenzióival), vannak olyan technika- és nyilvánosságtörténeti folyamatok, amiket nem lehet megállítani.³⁴ Ennek ellenére ma, az interjú készülte után 16 évvel sem kínál internetes hozzáférést anyagához a Fortunoff Archívum, mindössze körülbelül tucatnyi olyan videó érhető el a honlapjukon, ami egy-egy interjút mutat meg rövidített formában, vagy több interjúból szerkesztett tematikus blokkokat. Ezek a youtube-ról vannak beágyazva a honlapra, úgyhogy elvileg letölthetők és szerkeszthetők, de erre természetesen nem biztatják a nézőt. A videók elején felirat jelenik meg, ami figyelmeztet rá, hogy kisgyermeknek nem való anyag következik, amit tantermi körülmények között, tanár jelenlétében kell nézni.

A VHA videóinak nagy többsége sem nézhető korlátozás nélkül. Ugyanakkor anyagából a youtube-on több mint 1000 tanúságtétel nézhető meg teljes terjedelmében és több száz olyan tematikus oktató anyag, ami az interjúk részleteit tartalmazza. Regisztráció után bármi-

lyen eszközről elérhető az interneten az IWitness oktató felület (tanárok és az ő általuk meghívott diákok számára), ami 1200 teljes interjút tartalmaz, és felkínálja a diákoknak, hogy a megoldandó feladathoz részleteket vágjanak ki és saját videókat hozzanak létre. A teljes archívum azonban csak válogatott oktatási és kutató intézményekben (világszerte), helyben telepített szerverekről, zárt hálózaton keresztül elérhető. Ez a fajta félnyilvánosság arra vall, hogy a VHA is számolt azzal a kockázattal, hogy a bizalmi viszonyon alapuló tanúságtételek olyan kezekbe kerülnek és olyan diskurzusok részévé válhatnak, amelyek sértők volnának az áldozatokra nézve, vagy legalábbis ellentétesek a feltételezhető szándékaikkal; vagy egyszerűen hogy a videók olyan mediális környezetbe kerülnek, ami lehetetlenné teszi az elmélyült foglalkozást velük. Az IWitnessen egy „Etikus szerkesztés” című oktató videót javasolnak megnézni a diákoknak, mielőtt az interjúk digitális szerkesztését, részleteinek új összefüggésbe helyezését is magába foglaló feladatok megoldásához látnának. A hozzáférés megkötései, a szerkesztés etikai aspektusának hangsúlyozása is azt mutatja, hogy a VHA egyensúlyozni próbál egyfelől a tanúságtételek integritásának, eredeti kontextusának tiszteltében tartása, másfelől a demokratikus hozzáférés és a digitális technika

nyújtotta felhasználási lehetőségek között.

Az egyperces, felcímkézett szegmensekre osztás – ami, nem győzőm hangsúlyozni, egészen kivételes lehetőség – azonban további kérdéseket is felvet a tanúságtételek integritásával kapcsolatban. A kereshetőségnek ez a fajtája, ami voltaképpen textualizálja a videókat, vagyis a digitalizált szövegekhez hasonlóan kereshetővé teszi őket, arra csábít, hogy a videókat adatbázisként kezeljük, a célunknak megfelelő részleteket kiragadva új összefüggésbe helyezzük őket anélkül, hogy az élettörténetbeli elbeszélésben betöltött helyükről fogalmat alkotnánk. Ez a probléma, a teljes szöveges kereséssel egyidejű és a digitális szöveg elméleteiben a kilencvenes években rendre visszaköszön. A kérdés az, amire a bevezetőben már utaltam, hogy mi a jelentősége ennek az élettörténeti narratívák esetén. És különösen a tanúságtételek videói esetén, amelyek a közmegegyezés szerint nagyobb tiszteletnek örvendenek, mint az amatőr önéletrajzi megnyilatkozások más műfajai. Ez a fajta szegmentálás és újrakombinálás a szövegek narratív koherenciáját számolja fel, ami etikai, esztétikai és a megértés természetével kapcsolatos kérdéseket vet fel. A szegmentálás potenciálisan felszámolja a videóinterjúknak több olyan tulajdonságát, ami ezeknek a tanúságtételeknek a

jelentőségét magyarázza. Az egyik ilyen, hogy a videóvallomás a tanú jelenlétének érzetében különbözik az olvasott vagy pusztán hallgatott visszaemlékezéstől. Hartman arról beszél például, hogy a bizonyítási eljárásban a látásnak kiemelt jelentősége van, s a videóvallomásokat kétféle vizualitás is jellemzi ebben az értelemben: a szemtanú szemtanúi vagyunk, amikor a videót nézzük.³⁵ Bár ez a kétfős vizualitás elvileg megmarad akkor is, ha a kutatási témánkhöz illeszkedő videószeget nézzük csak meg, mégis a vallomás szövegszerűsége, adatszolgáltató jellege kerül előtérbe. A narratív ív megtörése további kérdéseket vet fel. Az egyik azzal kapcsolatos, hogy a szóban előadott tanúságtételek egyik sajátossága éppen az, hogy nem korlátozza őket az írott szöveg rendezettségre, az ellentmondások felszámolására, narratív koherenciára, műfaji minták követésére való törekvése. Lawrence Langer például ebben és az identitás ehhez kapcsolódó töredezettségében látja az általa elemzett több száz videóinterjú elbeszélésmódjának közös jegyét.³⁶ A narratíva és a narratív identitás koherenciájának meglétét vagy hiányát azonban csak akkor lehet felfedezni, ha a tanúvallomásokat megbonthatatlan egységként kezeljük, és teljes egészében végignézzük, csak így adhatnak hozzá valamit ahhoz, amit a történelemkönyvek vagy az

irodalmi reprezentációk problémátlanabb elbeszéléseiből ismerünk. És ami talán még fontosabb: a szegmensek kontextus nélküli kiválogatása és újrendezése megfoszt attól az intimitásélménytől, amit csakis az interjúval való elidőzés hozhat létre. Azt gondolom, a Hartman által hangsúlyozott affektív közösség, aminek az alapja a nyilatkozó és a kérdező közötti „tanúságtevő szövetség”³⁷, de amibe az interjú későbbi nézője is belép, nem lehet automatizmus, a ráfordított idő, a ráhangolódás, a teljes narratíva befogadásának szándéka is feltétele a létrejöttének. Úgy tűnik tehát, a tanúságtétel mint az affektív közösség alapja és mint a kutatás hajlékony tárgya néha olyannyira távol kerül egymástól, hogy szinte fel sem lehet ismerni egyikben a másikat.

Narratív keretek és instrumentalizálás az archívumban

Az egyik legfontosabb különbség a két archívum interjúkészítési gyakorlata (és a mögöttük húzódó tanúságtétel-felfogás) között, hogy az egyik a megformátlanságot, a narratív keretek kijelölésének – ha úgy tetszik, a fikció minimumának – az elkerülését tűzi ki célul, így látja biztosítva azt, hogy az áldozat szóhoz juttatásának erkölcsi kötelességén kívül semmilyen, nem a tanú-

tól származó előzetes értelmezés ne íródjon be az anyagba. A tanúságtétel jelentőségét az is adhatja, hogy a maguk formátlanságában kibomló személyes emlékekkel való találkozásunk segít benne, hogy ne akarjuk a múltat túl gyorsan, túl kézenfekvően értelmezni, ne hagyjuk, hogy az emlékezet üres szertartássá váljon. A holokauszt reprezentációjáról szóló könyvének bevezetőjében Hartman a holokauszt emlékezetével kapcsolatban éppen a lezárulás problémáját látja a legfontosabb kérdésnek: ahogy sokat idézett aforizmájában mondja: „Auschwitz után vagyunk, de semmi jele annak, hogy »túl« lennénk Auschwitzon”.³⁸ Saját dekonstrukciós irodalomkritikusi múltjára is hivatkozva beszél arról, hogy az emlékezetnek arra kell törekednie, hogy elkerülje a jelentés szorongás szülte rövidre zárását. A tanúságtétel e szerint a koncepció szerint az emlékműszerűen rögzült jelentés ellentéte, az emlékezet ébrentartása, az újraértelmezésre való állandó felhívás. Azt gondolom, ez a felfogás nagyon sok párhuzamot mutat Kertészével, akinek számára a tanúságtétel, a tanúságtevő élet a folyamatos munka, Auschwitz emlékének állandó újra-felkeresése, és a korábbi saját megfogalmazásainak állandó mérlegre tétele. Ezért is lehetett az egész élete során írt napló, az önmagán, saját emlékein és azoknak művé formálásán végzett szüntelen

munka az egyik legfontosabb műfaja. A sors keserű iróniája (vagy Kertész makacs következetességének elkerülhetetlen velejárója), hogy amikor Magyarországról, vagyis abból a közegből, ahol nem játszódtott le a tanú születésének az a folyamata, amire fenn utaltam, végre átlépett a nyugat-európai közönség elé, vagyis abba a közegbe, amely piedesztálra emelte a tanúságtételt, mélységes kétséggel töltötte el az a gondolat, hogy belemerevedett a tanú-szerepbe, vagyis hogy a Németországban befutott írói karrierje, a „holokauszt-bohócság”, talán lehetetlenné teszi a lezáratlanságra való törekvést. „Egy részvénytársaság lett belőlem. Egy márka. A Kertész nevű márka” – nyilatkozta a *Die Zeit*nek.³⁹ Talán a Szász János-filmben látott interjúkkal is azért lehetett elutasító, mert nem keltették benne annak az autonómiának a benyomását, amit számára a tanúságtétel mint szüntelen újraértelmezés, a mások által felkínált narratívák adoptálásának elutasítása jelentett.

Ahogy láttuk, a VHA más kritikusai is felvetik ezt a problémát, azaz hogy a Spielberg alapítványából kinőtt archívum olyan előre megszabott narratív keretet kényszerít minden személyes elbeszélésre, mely eltünteti ezeknek a sokféleségét, illetve az egyes elbeszélések szükség-

szerű inkoherenciáját. Bármennyire rokonszenvesebb is számomra a Fortunoff Archívum szerényebb pozíciója, az intimitáshoz ragaszkodó terjesztési politikája, a tanú önértelmezését mindenek fölé helyező retorikája és önreflexiójának intellektuális komplexitása, mint a VHA ipari méretei és reflektálatlan, diadalmas marketingje, vannak kételyeim azzal kapcsolatban, hogy vajon tényleg minden ponton annyira nagy különbség van-e a két archívum koncepciója és anyaga között. A VHA koncepciójának az alapja kétségkívül az a megfontolás, hogy egy történetet mindig valamilyen célból mesélünk el, illetve hogy egy archívum szükségszerűen instrumentalizálja az anyagát. De vajon létezik-e olyan archívum, ami ezt el tudná kerülni? A VHA nem rejti el sem az ideológiai-pedagógia célját, sem az instrumentalizálás tényét. Ez különösen az IWitness tanító felületen szembeötlő, ahol az interjúk részleteit tematikus leckékké rendezik, és olyan, a holokauszt egyszerű eseménytörténetétől eltávolított problémák osztálytermi megvitatására kínálják fel, mint a rasszizmus, a felelősség, a propaganda stb. Ebből és az interjúk kereteinek előzetes rögzítéséből azonban véleményem szerint még nem következik, hogy uniformizálná az anyagát – az 55000 interjú aligha egyetlen kaptafára szabott történetet mesél el, és ha valaki

veszi a fáradságot, és végignéz több beszélgetést, feltehetően ugyanúgy sokféle tapasztalattal, sokféle – és hasonlóképpen inkoherens – elbeszéléssel fog találkozni, mint a Fortunoff anyagában. Az viszont igaz, hogy a VHA sokkal könnyebbé teszi azt a fajta használatot, ami a túlélők történeteit ugyanannak az átfogó fogalomnak (népirtás, rasszizmus, kegyetlenség, túlélés) a felcserélhető példáiként kezeli. Ám ahogy erre a bevezető fejezetben már röviden utaltam, maga a jelenség nemcsak a VHA sajátja, hanem általában az archívum átka, ami, bár kevésbé láthatóan, a Fortunoffot is szükségszerűen sújtja.

A holokauszt művészi reprezentációinak nagyhatású szakértője, Ernst Van Alphen a két általam tárgyalt gyűjtemény kapcsán felveti azt a kérdést, hogy vajon elkerülheti-e az archívum, hogy a használhatóság szempontja felülírja a létrehozásának eredeti szándékát, a nyilatkozó áldozatok rehumanizálását. Arra a következtetésre jut, hogy függetlenül az anyaggyűjtés eredeti szándékától, az archívum szükségszerűen előtérbe fogja állítani a kutató érdeklődésének kiszolgálását – például a kategóriákba soroláson, a kulcsszavas keresés lehetőségén keresztül.⁴⁰ Az archívum szükségszerűen dehumanizál, amennyiben az egyéni élet lenyomatát – írott, hangzó vagy éppen videódokumentumait – egy kate-

górirendszernek rendeli alá; e nélkül ugyanis nem volna archívum. A VHA esetében a kategóriarendszer komplexitása, a videók szegmentálása és az archívum ipari méretei sokkal plasztikusabbá teszik ezt a szükségszerűséget, de a Fortunoff vagy bármelyik másik archívum sem kerülheti el, ha igényt tart az archívum voltra, azaz anyagának valamilyen mértékű szisztematikus rendezésére és mechanikus előhívhatóságára. A Fortunoff egyetlen eszköze arra, hogy legalábbis jelezze ezt a problémát, hogy korlátozza saját lehetőségeit, ám ez a gesztus kényszerűen csökkenti archívum-értékét.

A VHA mennyiségi ambíciói azonban még inkább előtérbe állítják azt a problémát, amit Van Alphen holokauszt-hatásnak nevez a művészi reprezentációk kapcsán: azt a jelenséget nevezi így, amikor a művészi reprezentáció egy náci által előszeretettel használt *módszert* sajátít ki reflektálatlanul vagy reflektáltan a holokauszt megidőzésében.⁴¹ Az áldozatok nevének listáit megjelenítő emlékművek kapcsán írja, hogy míg ezek egyfelől azt célozzák, hogy az áldozatokat ne allegorikus módon, hanem referenciálisan, individuális jegyekkel idézzék meg, másfelől felidézik a náci listakészítő gépezetet, ami kényelmetlenül hat a befogadóra. Hartman is felveti azt a problé-

mát, hogy a holokauszt emlékezetének egyre technicizáltabb karaktere számot kell vessen egyfelől a technológia gyilkos náci kultiválásával, másfelől azzal, hogy a mai tömegmédiában a technológia egyre inkább a valóság és fikció, illetve propaganda elválaszthatatlanságát szolgálja.⁴² A videóinterjú számára nemcsak a fiatal generációk audiovizuális tájékozódására adott válasz, hanem szikár, arcra koncentráló képi retorikájával a filmes fikció látványosabb technikájától és a szenzációhajhász, hamis valóságérzetet teremtő vizuális médiakörnyezettől való elkülönülést is jelentette. „A lényeg az a mentális tér, amit ez a minimális vizualitás kínál” – írja.⁴³

A VHA viszonya reflektálatlanabb az új technológiák nem szándékolt hatásaival kapcsolatban, ezért is lehet lenyűgöző voltában hátborzongató.

Tanúk a tanú utáni korban

Az elmúlt években a holokauszt emlékezetének kutatása egyre inkább affelé a kérdés felé fordul, hogy miféle új formái, lehetőségei és kötelességei vannak, lesznek az emlékeztetésnek az utolsó szemtanúk halála utáni korban. A videóra rögzített interjúk is nem utolsó sorban azt a célt tartották szem előtt, hogy a holokauszt túlélőinek emlékeit megőrizték

a haláluk után születők emlékezetében. Ahogy a bírósági tárgyaláson, úgy a tanúságtétel nem jogi változatában is kulcskérdés a tanú jelenléte. Hogy megint visszatérjek Kertészhez, a kilencvenes évektől kezdve elsősorban a németországi meghívásainak köszönhetően az élő előadás válik a napló mellett a másik legfontosabb műfajává, és ezekben a szövegekben bőségesen reflektál is a személyes jelenletre, mint a tanúskodás színpadi helyzetére. „Épp ily irrelevánsan, idegenen és fel nem ismerten, mint a bécsi zsinagóga kapujában, állok most itt önök előtt is, Hölgyeim és Uraim” – utal például a szituációra *A holocaust mint kultúra* című előadásában.⁴⁴

„A tanú utáni kor”⁴⁵ holokauszt-reprezentációiban megjelennek a játékos, humoros, tragikumtól idegen vagy éppen az áldozatok helyett az elkövetőket fókuszba állító, provokatív és sokak szemében szentségtörő emlékezeti formák a művészetben ugyanúgy, mint a pedagógiában. Az irodalomban Martin Amis *Időnyíl* (1991) című regénye, a képzőművészetben Zbigniew Libera *Lego koncentrációs tábora* (1996), a filmművészetben Roberto Benigni *Az élet szép* (1997) című vígjátéka talán a legtöbbször hivatkozott, az átalakulást jelző alkotás. De idetartoznak azok a tágan értett pedagógiai programok is, amelyek sokszor a digitális technológia legújabb eredményeit

kihasználva kínálnak a diák, néző számára interaktív felfedező túrákat iskolai kiállításokon, emlékmúzeumokban, letölthető applikációkkal kiegészített városnéző túrákon. Ezek a projektek a néző involválásának olyan módozatait kínálják fel, amelyek nem annyira a tanú jelenlétéből fakadó megrendültséget és reflexiót, hanem másfajta reflektált aktivitást kívánnak meg. A VHA a kétféle emlékeztetésnek a keveréke: a videók végignézése azt a fajta affektivitást váltja ki, amit csakis a tanúval való intim találkozás tesz lehetővé; a videók feldarabolása, újrakombinálásának a lehetősége, az interaktív feladatok a tanuló felületen meg inkább már a tanú utáni kor (meg)emlékezési technikái közé tartoznak.

A videóinterjú egyfajta virtuális jelenléte kölcsönöz ugyan a tanúnak, de magát a halált nem győzheti le a médiatechnika. A tanúk halálával lezárul a tanúk kora, felmagasztalásuk is a múlt részévé válik. Az archívumok videóit átértelmezi, hogy a közeljövőben nemcsak, hogy múltbeli eseményeket idéznek meg, de maga a megidézés is menthetetlenül a múlt részévé, halott emberek múltbeli elbeszélésévé válik, és ez a tudásunk meg kell, hogy férjen azzal a megrendültséggel, amit a videók megnézése, a tanú kvázi-jelenléte akár évtizedek múltán is kivált majd

belőlünk mint nézőkből. A tanúk utáni kor megkerülhetetlen velejárója, hogy nem lehet már kérdezni.

A VHA azonban olyan projektbe kezdett a Tanúságtétel Új Dimenziója címmel, ami a digitális technológia kihasználásával számomra bizarr végletekig fejleszti a Spielberg-féle archívum alapnarratíváját, az élet halál feletti győzedelmének demonstrációját. Ez a projekt a jelenlét *non plus ultrá*ját, az interaktivitásnak olyan dimenzióit akarja megvalósítani, ami kérdés, hogy összeférhet-e mindazzal, amit a tanúságtétel méltóságáról és jelentőségéről ezeknek az archívumoknak a születésekor gondoltak. A program előkészítése során néhány túlélővel újra interjút készítettek, és azokat a kérdéseket tették fel nekik, melyekről a program létrehozói úgy gondolják, a jövő generációkat a leginkább érdekelni fogja. A felvételekhez és feldolgozásukhoz a legfrissebb technológiai újításokat használják fel:

Ez a születőben lévő technológia lehetővé teszi majd a néző számára, hogy a túlélőt adaptív módon bármilyen szemszögből láthassa. A túlélő valószínűleg fog hatni akár az osztályteremben, akár a múzeumban, mintha „szemkontaktust” létesítene, miközben beszélgetést folytat és autentikus, spontán válaszokat ad. [...] Évek múlva, jóval az után, hogy az utolsó túlélő is itt hagy minket, a Tanúságtétel Új

Dimenziója lehetőséget teremt majd arra, hogy szóba elegyedjünk a túlélőkkel és közvetlenül kérdezzük őket, egyenként arra kérjük őket, hogy a holokausztt mélyreható és jelentőségteljes következményeiről beszéljenek mindnyájan, a saját szemszögükből. A túlélők megkérdezésének lehetősége hozzájárul a diákok aktív tanulásához és a kommunikáció, illetve és kritikai gondolkodás fontos képességének fejlődéséhez.⁴⁶

Felmerül az emberben a kérdés, hogy vajon ez a korszakokat áthidaló virtuális beszélgetés, amely ma legalábbis olyan hátborzongatónak tűnik, mint Verne regényében, a *Várkastély a Kárpátokban* ördögi trükkjei, melyek révén Stella, a halott díva újra megjelenik szerelme előtt, összeegyeztethető-e a tanúságtétel mint önéletrajzi elbeszélés integritásával? Vajon szükség van-e a tanúságtétel igazságának a tanú virtuális halhatatlanságára? Vajon nem végtelenül narcisztikus-e az az igény, hogy a tanú (legalábbis látszólag) az én kérdésekre válaszoljon? Vajon nem része-e az érettségnek és így nem célja-e a pedagógiának, hogy elfogadjuk, hogy az elbeszélő jelenléte egyszer múlttá válik, és a mi szerepünk már csak az elbeszélés újraolvasása, újranezése és folyamatos újraértelmezése lehet?

Miközben az örök jelenlétre kárhoztatott tanúval kapcsolatos ké-

telyeimen töprengek, persze azt is meg kell jegyeznem, hogy a démoni technikák, melyek Teleky grófort kis híján az örületbe kergették a Kárpátokbeli kastélyban, ma nagyrészt hétköznapi eszközeink, és egy átlagos hatéves is könnyedén használja őket anélkül, hogy egy percre is összekeverné a valóságot az illúzióval. Meglehet, hogy mire a Tanúságtétel Új Dimenziója valósággá válik, épp olyan naivnak fognak hatni ezek a kételyek, mint Teleky gróf döbbenete.

A tanúságtétel és a köznapi önéletrajzi megnyilatkozások

Ahogy korábban utaltam rá, a holokausztról szóló nyilvános tanúságtételek megszaporodásának és tekintélyessé válásának az egyik feltétele az a nyilvánosságtörténeti folyamat volt, amely előtérbe állította a hétköznapi emberek életéről szóló egyes szám első személyű elbeszéléseket, azaz, amit a hetvenes évek végétől induló önéletrajzi boom részeként írtam le korábban. Most meg szeretném fordítani a kérdést, és elgondolkodni azon, hogy vajon a tanúságtétel felértékelődése mennyire adhat nekünk fogódzót az „amatőr önéletrajz” napjainkban még inkább tapasztalható virágzásához. A holokausztról vagy más népirtásról beszámoló áldozatok, szemtanúk maguk

is civilek abban az értelemben, hogy nem a kivételes teljesítményük tesz kíváncsivá minket az életük történetére, hanem annak a tapasztalatnak a rendkívülisége, amit elszenvedtek. Önéletrajzi megnyilatkozásuk tekintélye ebből a tapasztalatból, és nem utolsó sorban az elbeszélés spontaneitásából, nem megformált voltából, dokumentumszerűségéből fakad, ezek miatt vagyunk hajlamosak valamilyen értelemben igazabbnak tekinteni beszámolójukat, mint a művészi reprezentációkat, a kívülálló szemszögéből rögzített és szerkesztett riportokat vagy a történelemkönyveket. Ugyanakkor elbeszélésüket kitünteti az amatőr önéletrajzi aktusok sokasága között az, hogy úgy tekintünk rá, mint ami valamilyen általánosabb, egyéni élettörténetünk szerencsésjétől vagy szerencsétlenségétől függetlenül miránk mint egyénekre és közösségre is vonatkozó törvényszerűsége, a történelemről, a létről, az ember természetéről, a morálról szóló igazságra vall. Emlékezzünk vissza, hogy William Glass éppen azért ostromozta a kortárs önéletrajzi kultúrát, mert a túl sok jelentéktelen feltárulkozás lehetlenné teszi, hogy az élettörténet valami általános emberit jelenítsen meg a nagyközönség számára.⁴⁷ A tanúságtétel ennek a jelenségnek az ellentétéként tűnik fel: a jelentőség-tesztelés élet elbeszéléseként. A kérdés tehát az, hogy mennyire tágítható ki

a tanúságtétel fogalma úgy, hogy ne csak a kifejezetten erre a célra létrehozott és népszerűsítő történelméhez kapcsolódó archívumok vallomásai vagy az ilyen témájú kanonizált szépirodalmi alkotások férjenek bele. Nyilván nem tekinthetünk minden személyes blogot vagy könnyes televíziós vallomást, bulvárinterjút tanúságtételnek, de értelmezhetjük-e úgy a tanúságtételt a kortárs autobiográfia-kultúrában, hogy az a megszólalások populárisabb verzióinak némelyikét is potenciálisan magába foglalja?

A kilencvenes évek televíziójának dokumentum- és reality-műsorait vizsgáló könyvében John Dovey⁴⁸ nyilvánosságtörténeti és műfaj-történeti keresztmetszetét adja azoknak a módzatoknak, ahogyan az én-narratívák a televízióban megjelennek. Elsősorban a hétköznapi, civil szereplők reprezentációja érdekli, szűkebben az a kérdés, hogy a hétköznapi élettapasztalat megjelenítése mennyire képes a televízió intézményrendszerében hozzájárulni a valóban demokratikus nyilvánosság létrejöttéhez. A televízióban megjelenő személyes vallomásokot és önéletrajzi elbeszéléseket vizsgáló fejezetben⁴⁹ Foucault vallomás-felfogásából kiindulva azt elemzi, hogy igaz-e a kilencvenes évek televíziós műfajaira, hogy bár látszólag

helyzetbe hozzák a civil szereplőt, valójában az általa színre vitt hamis vagy valós őszinteség, a szubverzív tapasztalatok szóhoz engedése csak megerősíteni képes a fennálló hatalmi viszonyokat, normákat. Bár Dovey elismeri, hogy az alternatív életformák, korábban nyilvánoságot nem kapó tapasztalatok normatívától eltérő, nevetséget, megbélyegzést, elutasítást kiváltó vagy egyszerűen spektakulumként való színre vitele, ami a Daytime Talkshow-k vagy sok reality-műsor gyakori narratívája, legalább annyira hathat a normák megerősítéseként, mint megkérdőjelezéseként, felveti, hogy a képernyőn való megjelenésnek létezhetnek olyan módjai, amelyek kívül állnak a foucault-i ördögi körön.

Médiaelméleti szempontból különösen érdekes, hogy a televízió énnarratíváinak ekülönítésére Dovey az irodalomból veszi kölcsön az életrajz és az önéletrajz megkülönböztetését. Az énelbeszélések skálájának egyik végpontját – mondja –, azok a megnyilatkozások alkotják, amelyek, noha az én-elbeszélőt látjuk a képernyőn, mégis a biográfiához hasonlítanak, amennyiben a műsorkészítés apparátusa felülírja az elbeszélő szándékát, megfosztja a saját életéről szóló elbeszélés szerzőségétől, és jól bevált narratíváknak rendeli alá. A másik pólust a megnyilatkozásnak azok a módjai alkotják, ahol

a megszólaló szubjektum kontrollálhatja a saját elbeszélését, amit Dovey az irodalmi önéletrajzhoz hasonlít.⁵⁰ Ebben az elsősorban a hatalmi struktúra, az elbeszélés kontrollja szempontjából tett megkülönböztetésben az irodalmi önéletrajz felértékelődik mint autonóm produkció, míg a többi médium én-elbeszélései kiszolgáltatottabbnak tűnnek mások szándékainak és narratíváinak. Dovey szerint azonban a biografikus és az autobiografikus televíziós elbeszélésmódok között is találkozunk olyan „szubjektum-modalitásokkal”, melyek – látszólag legalábbis – felülírják Foucault-nak azt az elgondolását, hogy a vallomás csakis megerősítheti a hatalmi viszonyokat. Ezeket az köti össze egymással, hogy noha a vallomás szituációját és retorikáját idézik, semmi esetre sem bűn az, amit megvallanak. Dovey ezek közül hármat emel ki: a feltárást (*disclosure*) – egy elszenvedett traumáról, például abúzusról szóló beszámolót; az előbújást (*coming out*) – a személyiség egy olyan jegyének, például szexuális orinetációjának a feltárását, ami korábban nem volt nyilvános; és végül a *tanúskodást* és a *tanúságtételt* – amivel kapcsolatban Dovey megjegyzi, hogy a fogalom jogi és spirituális értelme a huszadik század második felében olyan kontextusokkal egészül ki, mint például az amerikai fekete polgárjogi mozgalmak, aminek a következtében ma már „tanúskod-

ni ebben az értelemben annyit tesz, mint úgy nyilvánítani ki az én ontológiáját, ami implicit módon egy közösségi identitáshoz kötődik”.⁵¹ S ily módon a tanúságtétel felforgató ereje abban rejlik, hogy a neveket adó, kategóriákat létrehozó hatalommal szembehelyezkedve a szubjektum úgy konstruálja meg magát, hogy a megbélyegzett közösséghez való tartozását állítja előtérbe.⁵²

A tanúságtétel struktúráját követő identitáskonstruáló narratíva tehát ebben a felfogásban valamilyen megbélyegzett, üldözött, marginalizált csoport tagjának olyan nyilvános beszámolója az életéről, ami a csoporthoz való tartozásából következő sajátos tapasztalatokról, sérelemről és büszkeségről ad számot, és közönsége vagy maga a csoport, vagy a tágabb, többségi társadalom. A példaszzerű élet problémájáról szóló fejezetben láthattuk, hogy tulajdonképpen hasonló koncepciót fogalmaz meg Laurent Berlant, amikor a nem domináns csoportok kultúra-fogyasztásáról és abban az önéletrajzi megnyilatkozások szerepéről ír. Az intim nyilvánosságot, az ilyen közösségek kultúra-fogyasztását Berlant az affektív érintkezés világaként írja le, melyben a személyes történetek fogyasztása és megvitatása az élet uralkodó normáinak a szelíd kritikáját teszi lehetővé. A személyes törté-

netek ebben a modellben nem egységük vagy egyszerűségük miatt fontosak, inkább mert hasonlítanak a közösség más történeteire, ebben az értelemben szolgálnak „kollektív önéletrajzokként”.⁵³

A kollektív önéletrajznak ez a tanúságtétellel rokon felfogása sokféle közösségre jellemző lehet: betegség, abúzus, negatív megkülönböztetés elszenvedőire, akiknek az életéről szóló beszámolóival nemcsak az érintett közösség tagjai, de a nagyközönség is lépten-nyomon találkozhat: könyvben, tévéműsorban, a galéria falain vagy egy blogban, amibe belebotlunk. A tanúságtétel fogalmának ilyen kitérítése a holokauszt és más népiirtások túlélőinek elbeszéléseit a mai önéletrajzi tördés egyik paradigmátikus beszédmódként tünteti fel, olyan módon, hogy ezeknek a gyűjteményeknek a látszólagos, fizikai elszigeteltsége mellett megmutatja azt is, hogy bőven vannak olyan önéletrajzi beszédmódok, amelyekhez rokonság fűzi őket. Ez nem jelenti persze, hogy azoknak az eseményeknek a kitüntetett, máshoz nem hasonlítható borzalmát relativizálnánk, amelyekről a holokauszt és más emberiség elleni bűntettek tanú beszámolnak. Inkább amellet érvelek, hogy függetlenül attól, hogy egy önéletrajzi elbeszélés milyen formában, milyen médiumban, milyen műfajban jut el hozzánk, magában hordozza azt a

lehetőséget, hogy tanúságtételként értsük meg valami olyan tapasztalatról, amely vagy azért lehet fontos

a számunka, mert osztozunk benne, vagy azért, mert olyanniyra különbözik a miénktől.

JEGYZETEK

---

1. The Holocaust as Literary Inspiration, 1977. Idézi Shoshana Felman: Education and Crisis, Or the Vicissitudes of Teaching. In: Shohsana Felman és Dori Laub: *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*. Routledge, 1992. 5–6.
2. <https://sfi.usc.edu/vha>, illetve <http://iwwitness.usc.edu/SFI/>. A Vizuális Történelmi Archívum páratlan anyaga Magyarországon két helyen, a Közép-európai Egyetemen 2009 óta, az ELTE-n 2013 óta érhető el.
3. <http://eltemmi.wixsite.com/csillagoshazak>
4. Kertész Imre: *A néző*, Magvető, Budapest, 2016.
5. Kertész Imre: *Mentés másként*, Magvető, Budapest, 2011. 20.
6. Kertész Imre: Az angol lobogó. In uő: *Az angol lobogó*, Magvető, Budapest, 1991. 31. Kiemelések az eredetiben.
7. *Mentés másként*, 24.
8. Kertész Imre: A holocaust mint kultúra. *A holocaust mint kultúra*, Magvető, Budapest, 1993.
9. *Mentés másként*, 62.
10. Ennek a pszichológiának az egyik aspektusa lehet, amiről Primo Levi ír: a holokaust okozta, hosszan megmaradó „beszennyezettség”, ami a túlélők egymás iránti gyűlöletében nyilvánul meg. Idézi Geoffrey H. Hartman: Learning from Survivors: The Yale Testimony Project. *The Longest Shadow: In the Aftermath of the Holocaust*, Palgrave Macmillan, 2002. 142.
11. Az amerikai bevezetést egy néhány túlélő elbeszéléséből összeállított CD-ROM jelentette: *Survivors: Testimonies of the Holocaust*, 1999.
12. Szász János: *A holocaust szemei*. A film.hu interjúja, 2001. augusztus 3. <http://archiv.magyar.film.hu/filmhu/premier/a-holocaust-szemei-filmnevjegy-premier.html>. Letöltés: 2017. augusztus 31.
13. Wieviorka, Annette: *The Era of the Witness*. Cornell UP, Ithaka és London, 2003. Eredeti megjelenés: *L'Ère du témoin*. Plon, Paris, 1998.
14. Szász. Lásd 12. jegyzet.
15. Wieviorka, i. m. 1.
16. Vö. i. m. 54–55.
17. I. m. 56.
18. Idézi Wieviorka, i. m. 66.
19. Wieviorka Dominique Mehl kifejezését használja, i. m. 97.
20. Idézi Wieviorka, 100. Kihagyás és kiemelés, mint az eredetiben.
21. Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies: <http://web.library.yale.edu/testimonies>.
22. Shoshana Felman: The Return of the Voice: Claude Lanzmann's *Shoah*. In: Shoshana Felmann és Dori Laub:

- Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History.* Routledge, 1992. 204–283.
23. Hartman: Learning..., 144. Lásd 10. jegyzet.
24. Alvin Rosenfeld: The Americanization of the Holocaust. In uő: szerk.: *Thinking About the Holocaust: After Half a Century*, Indiana UP, 1997. 143.
25. Wiewiorka, i. m. 110.
26. Hartman: Learning... 133.
27. Uo.
28. Hartman: Learning... 144.
29. <http://iwitness.usc.edu>
30. Lásd például Learning from Survivors: The Yale Testimony Project. *The Longest Shadow: In the Aftermath of the Holocaust*, Palgrave Macmillan, 2002, 133–150.; ill. Witnessing Video Testimony: An Interview with Geoffrey Hartman. *The Yale Journal of Criticism*, vol. 14, no. 1, 2001: 217–232.; ill. Memory.com: tele-suffering and testimony in the dot com era. In Barbie Zelizer szerk.: *Visual Culture and the Holocaust*. Rutgers UP, 2001. 111–126.
31. I. m. 111.
32. Rosenfeld, i. m. 123.
33. Uo. Az eredetileg 1995-ben megjelent tanulmányban Rosenfeld legérzékenyebben elemzett példája az „amerikanizálódásra” a Schindler listája. A Spielberg-féle Holokauszt-alapítványról, a VHA őseről ő még pozitív példaként beszél a Fortunoff Archívummal egyetemben, mint a tanúk vallomásainak rögzítésére és megőrzésére tett erőfeszítésekről (i. m. 137.).
34. Witnessing Video Testimony..., 223.
35. Witnessing Video Testimony..., 218–219.
36. Lawrence L. Langer, *Holocaust Testimonies: The Ruins of Memory*. Yale University Press, 1991. és A hősiesség viselkedés fogalmának újradefiniálása. Fordította Hidas Judit. In Kovács Mónika szerk.: *Holokauszt: Történelem és emlékezet*. Hannah Arendt Egyesület – Jaffa Kiadó, Budapest, 2005: 273–284. Hadd jegyezzem meg, hogy az inkohérens narratíva és identitás természetesen az írott szövegnek – fikciónak és dokumentum-szövegnek – is a sajátja lehet. Szűcs Teri például éppen a videóvallomásokban Langer által detektált inkohérenca jelenlétét vizsgálja Kertész szövegeiben: Szűcs Teri: *A felejtés története: A Holokauszt tanúsága irodalmi művekben*. Kalligram, Budapest, 2012.
37. Witnessing Video Testimony..., 220.
38. Introduction. *The Longest Shadow: In the Aftermath of the Holocaust*, Palgrave Macmillan, 2002, 7.
39. Magyarul a Népszabadságban jelent meg az interjú, 2013. szeptember 14. nol.hu/kultura/a_teljes_kerteszh-interju_holokauszt-bohoc_voltam_1412999. Letöltés: 2017. szeptember 14.
40. Ernst van Alphen: A vizuális archívumok és a holokauszt. In: *Enigma* 2004/42. 19.
41. Vö. van Alphen: A vizuális archívumok..., 9. és List Mania in Holocaust Commemoration. In Diana I. Popescu, Tanja Schult eds. *Revisiting Holocaust Representation in the Post-witness Era*. Palgrave Macmillan, 2015. 14.
42. Introduction, 7.

43. Hartman, Geoffrey H.: „Memory. com: tele-suffering and testimony in the dot com era”. In Barbie Zelizer szerk.: *Visual Culture and the Holocaust*. Rutgers UP, 2001: 118.
44. A holocaust... 86.
45. A kifejezést a Diana I. Popescu és Tanja Schult szerkesztette *Revisiting Holocaust Representation in the Post-witness Era* (Palgrave Macmillan, 2015) című kötetből kölcsönzöm.
46. <http://sf.usc.edu/collections/holocaust/ndt>. Letöltés: 2017. augusztus 30.
47. William Gass: *The Art of Self: Autobiography in an Age of Narcissism*. *Harper's Magazine*, 1994 május, 43–52.
48. *Freak Show: First Person Media and Factual Television*. Pluto Press, London and Sterling, 2000.
49. *The Confessing Nation*, i. m. 103–132.
50. I. m. 111.
51. I. m. 113.
52. Uo.
53. Lauren Berlant: *The Female Complaint. The Unfinished Business of Sentimentality in American Culture*, Durham – London, Duke University Press, 2008. vii–viii.

© Fortepan, tm

AJÁNDÉKOZZON ÉLET ÉS IRODALMAT!

Lepje meg családtagjait, barátait, üzletfeleit
Élet és Irodalom-előfizetéssel!

Rendelje meg igényes grafikai kivitelű ajándék-
utalványunkat, s adja át annak, akit tartalmas
és maradandó ajándékkal kíván megtisztelni.

Hónapokon át mindig Önre emlékezteti majd őt
a hetenként érkező *Élet és Irodalom*.

Az ajándékutalvány
megrendelhető,
illetve megvásárolható
a szerkesztőségben:

1089 Budapest,
Rezső tér 15.,
tel.: 210-5149,
210-5159,
fax: 303-9241,
e-mail:
lapterjesztes@es.hu,
es@es.hu

Az előfizetés díja: negyedévre
6300 Ft, fél évre **10 800 Ft**,
egy évre pedig **19 860 Ft**

VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.

Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **11 190 forint kedvezménnyel*** mindössze 21 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalékos kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

*Az áruspéldányhoz képest.

SZÁMOLJON VELÜNK!

egy szám újságárusnál: 650 Ft

egy szám éves előfizetőnek: **430 Ft**

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:

negyedév: 6 600 Ft

fél év: 12 000 Ft

egy év + olvasókártya: 21 960 Ft

20% kedvezmény:

Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Petőfi Irodalmi Múzeum | Radnóti Színház | Székény Színház | Trafó

10% kedvezmény:

Tengerszem Tűrabolt | Tranzit Art Café

Részletek:

www.magynarancs.hu/elfozetes

MAGYAR NARANCSS